

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
(İSLÂM HUKUKU) ANABİLİM DALI

HÂKİM ŞEHİD el-MERVEZİ
ve
CEZA HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
(Hadd Cezaları Bağlamında)

DOKTORA TEZİ

M. Alem HAMMAD

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şamil DAĞCI

ANKARA – 2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
(İSLÂM HUKUKU) ANABİLİM DALI

HÂKİM ŞEHİD el-MERVEZİ
ve
CEZA HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
(Hadd Cezaları Bağlamında)

DOKTORA TEZİ

M. Alem HAMMAD

ANKARA - 2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
(İSLÂM HUKUKU) ANABİLİM DALI

HÂKİM ŞEHİD el-MERVEZİ
ve
CEZA HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
(Hadd Cezaları Bağlamında)

DOKTORA TEZİ

M. Alem HAMMAD

Tez Danışmanları

Prof. Dr. Şamil DAĞCI

Doç. Dr. Osman TAŞTAN

Tez Jüri Üyelerinin

Adı Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tezin Kabul Edildiği Tarih:

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I-XIII
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII

GİRİŞ

KONU İLE İLGİLİ TEKNİK BİLGİLER

I. Konunun Önemi.....	X
II. Konunun Sınırlandırılması.....	XI
III. Konunun Sunulması.....	XII

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂKİM ŞEHÎD el-MERVEZÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ

VE

YAŞADIĞI DÖNEMDE BÖLGENİN SİYASİ VE İLMİ DURUMU

I. HİCRİ IV. YÜZYILDA MAVERAÜNNEHİR BÖLGESİNİN SİYASİ VE İLMİ DURUMU.....	2
A. Hicri IV. yüzyılda Maverâünnehir Bölgesinin Siyasi Durumu.....	2
B. Hicri IV. yüzyılda Maverâünnehir'de İلمي Hayat.....	4
C. Mervezî'ye Kadar Hanefi Mezhebinin Tedvin Süreci.....	5
D. Mervezî'nin IV. Yüzyılda Maverâünnehir'deki Rolü	11

II. HÂKİM ŞEHÎD el-MERVEZÎ'İNİN HAYATI.....	13
A. el-Mervezî'nin Hayatı.....	13
B. Ders Aldığı Hocaları.....	17
C. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	18
D. İdari ve Siyasi Görevleri.....	18
E. Ölümü.....	19
III. HÂKİM ŞEHÎD el-MERVEZÎ'NİN ESERLERİ.....	21
A. Yazma Halinde Olan Eserleri.....	22
B. el-Mervezî'ye Nisbet Edildiği Halde Yazma Nüshaları Tespit Edilemeyen Eserler.....	25
C. el-Kâfi Üzerine Yapılmış Çalışmalar.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

HÂKİM ŞEHÎD el-MERVEZÎ'NİN HADD CEZASI GEREKTİREN SUÇ VE CEZALARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

I. CEZA KRİTERİ AÇISINDAN SUÇLARIN TASNİFİ.....	32
A. Kısas veya Diyet Gerektiren Suçlar.....	32
B. Hadd Cezası Gerektiren Suçlar.....	34
C. Kısas ve Diyet Gerektiren Suçlar İle Hadd Cezası Gerektiren Suçların Mukayesesi.....	35
II. MERVEZÎ'NİN HADD CEZASI GEREKTİREN SUÇLAR İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	37
A. Zina Suçu.....	37
1. Zina Suçunun Hukukî Mahiyeti.....	37
2. Zina Suçuna Öngörülen Ceza.....	39
3. Değerlendirme.....	40
B. KAZF SUÇU	42
1. Kazf Suçunun Hukukî Mahiyeti.....	44
2. Kazf Suçunun Unsurları.....	46
a. Zina İsnadı veya Nesebin Reddi.....	46
b. Mağdurun Muhsan Olması.....	48
c. Suç Kastı.....	48
3. Kazf Suçuna Öngörülen Ceza.....	49
4. Değerlendirme.....	50
C. HIRSIZLIK SUÇU.....	52

1. Hırsızlık Suçunun Hukukî Mahiyeti.....	52
2. Hırsızlık Suçunun Çeşitleri.....	53
3. Hırsızlık Suçunun Unsurları.....	54
a. Failin Suç Kastının Bulunması.....	54
b. Çalınan Malın Başkasına Ait Olması.....	55
c. Malın Gizlice Alınması.....	56
d. Çalınan Şeyin Mal Olması.....	57
da. Malın Menkûl Olması.....	57
db. Malın Mütakavim Olması.....	58
dc. Malın Hırs (Koruma) Altında Olması.....	62
dd. Malın Belli Bir Değerde Olması.....	63
4. Hırsızlık Suçunun Takibi Ve Kovuşturulması.....	64
a. Hırsızlık Suçunun İsbatı.....	64
aa. Şahidlik.....	64
ab. İkrar.....	65
5. Hırsızlık Suçuna Öngörülen Cezalar.....	65
a. Failin Elinin Kesilmesi.....	65
b. Çalınan Malın İadesi veya Tazmini.....	68
c. Hırsızlık Suçunda Cezayı Düşüren Durumlar	68
a. Şüphe.....	69
aa. Suçun Unsurlarındaki Şüphe.....	69
ab. Suçun İspatındaki Şüphe.....	70
ac. Suç Failinin Ceza Ehliyetini Haiz Olmaması....	70
b. Zamanaşımı.....	71
c. Hırsızın, Çaldığı Malda Mülkiyet İddiası.....	71
d. Fail İle Mağdur Arasında Akrabalık Bağının Bulunması.....	72
da. Usul-Furu İlişkisi.....	72
db. Uzak Akrabalar Arasındaki Hırsızlık.....	73
dc. Hükmünden Sonra Çalınan Şeyin Nisabının Eksilmesi.....	74
de. Suçun Savaş Sırasında İşlenmi.....	74
df. Tevbe.....	74
Af.....	75
6. Değerlendirme.....	75
D. HİRABE SUÇU.....	75
1. Suçun Tanımı.....	75
2. Hirabe Suçunun Unsurları.....	75
a. Silah veya Kuvvet Kullanma.....	76
b. Suçun Yerleşim Birimleri Dışında İşlenmesi.....	76

3. Hirabe Suçunun Cezası.....	76
4. Tevbenin Cezaya Etkisi.....	79
5. Değerlendirme.....	79
E. İRTİDAD SUÇU.....	79
1. İrtidat Suçunun Mahiyeti Hukukî Dayanağı.....	80
2. İrtidat Suçunun Failinde Aranılan Ön Şartlar.....	80
A. Ergenlik.....	81
B. Akıl.....	82
C. İhtiyar (İrade).....	83
3. İrtidat Eden Kadının Hukuki Durumu.....	83
4. Mürtedin Malvarlığına İlişkin Hükümler.....	85
5. Mürtedin Hukukî Tasarrufları.....	85
6. Mürtedin Tevbesi.....	86
7. Değerlendirme.....	87
G. UYUŞTURUCU MADDE KULLANMA SUÇLARI VE CEZALARI.....	95
1. Suçun Tanımı ve Unsurları.....	95
2. Uyuşturucu Madde Kullanma Suçuna Öngörülen Cezalar.....	95
3. Değerlendirme.....	97
SONUÇ.....	99
BİBLİYOGRAFYA.....	104
EK: Arapça Metin	

ÖNSÖZ

Medeniyetlerin ve kültürlerin teşekkül ve tekâmülünü, idâmesini ve nesilden nesile intikalini sağlayan en önemli unsur insandır. Bu bakımdan, kültür ve medeniyetleri kuran ve geliştiren insanları tanımak, bir bakıma kültür ve medeniyetleri tanımaktır. Kültür ve medeniyetlerin aktif öznesi olması itibarıyla insan unsuru kültür ve medeniyetlerin sürekliliği açısından da önemli fonksiyon icra etmektedir. Kültür ve medeniyetler han, hamam mabed, saray vb. mimarî eserlerin yanında, yazılan kıymetli eserler ile sonraki nesillere aktarılmaktadır. Ömürleri, maddi varlıklara dayanan ve zamana karşı daha sınırlı bir dirence sahip olan binalara karşılık, kitaplar çok daha uzun ömürlüdür. Bu nedenle de hayatî derecede büyük önem arz etmektedirler. Bundan dolayı, eslâfımız olan klasik İslam hukukçularının asırlar önce yazıp bize miras bıraktığı eserlerin özenle korunması, dikkatle incelenip, araştırılması üzerimize düşen pek önemli bir görevdir. Bu itibarla Tezimizde, Maverûnnehir alimleri arasında saygın bir konum edinmiş, IX-X. y.y.da (241-855/334-945) Samanoğulları döneminde yaşamış, hakimlik ve vezirlik yapmış olan Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfi adlı fıkıh eserindeki ceza hukukuna ilişkin görüşlerini ortaya koymayı amaçladık. Çalışmamızda *el-Kafi* isimli eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesindeki Hacı Beşir Ağa bölümündeki 288 numaralı yazma nüshayı esas aldık. Ancak mukayeseye imkan tanınması bakımından mezkur eserin İstanbul dışındaki kütüphanelerindeki yazma nüshalarını da tespit etmeye gayret ettik.

Hakim Şehîd el-Mervezî ismiyle meşhur olan müellifin tam adı Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî'dir. Hanefî uleması arasında zikredilen Hakim Şehîd el-Mervezî bilhassa furû-i fıkıh ile ilgili çalışmalarında İmam Muhammed'in (ö.189/805) "*Zâhiru'r- Rivâye*" veya "*Mesailu'l-Usul*" kitaplarının tekrarlarını çıkararak, konuları fıkıh bablarına göre yeniden tanzim etmiştir. Hanefî mezhebindeki "*Zâhiru'r- Rivâye*" görüşlerinin tespiti konusunda Hâkim Şehid el-Mervezî'nin "*el-Kafi*" adlı eseri, İmam Muhammed'in eserlerinden sonra gelen temel kaynaklardan biri sayılır.

Araştırmamız süresince Hâkim Şehîd el-Mervezî hakkında yapılmış olan herhangi bir çalışma tespit edemedik. Bu konudaki boşluk, Hâkim Şehîd el-Mervezî üzerinde yoğunlaşmamızın önemli etkenlerinden birisi olmuştur.

Bu çalışma esnasında, başta maddî- manevî her türlü desteği esirgemeyerek bana rahat bir çalışma ortamı sağlayan ve değerli zamanlarını ayırarak beni yönlendiren değerli danışman hocalarım sayın Prof. Dr. Şamil DAĞCI ve sayın Doç. Dr. Osman TAŞTAN'a; ayrıca çalışmalarımda yardımlarını gördüğüm değerli

hocalarım Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN'a Doç. Dr. Selahattin EROĞLU'na ve Doç. Dr. Seyfettin ERŞAHİN'e teşekkür ederim. Ayrıca emeği geçen bütün hoca ve arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim .

M. Alem AMMAD

Ankara- 2004

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen Eser
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
G.A.L.	: Geschichte der Arabischen Litteratur
G.A.S.	: Geschichte der Arabischen Schriftums
h.	: hicrî
İA	:İslam Ansiklopedisi
AÜİFD.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
m.	: Miladî
M.Ü.S.B.E.	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
m.y.	:Matbaa Yeri
No.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
Thk.	: Tahkik
TA.	: Türk Ansiklopedisi
t.y.	: Tarihi yok

trc. : Tercüme

vr. : Varak

GİRİŞ

KONU İLE İLGİLİ TEKNİK BİLGİLER

I.Konunun Önemi

İslam Hukuk tarihinde Hâkim Şehid el-Mervezî el-Belhî, özellikle Hanefî fıkıh ekolünün önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Müellin “*el-Kaî fî Furû’l-Hanefiyye*” adlı eseri, İmam Muhammed’in eserlerinden sonra, Hanefî fıkının temel kaynaklarından biri sayılmaktadır. Hâkim Şehîd el-Mervezî, eserini İmam

Muhammed'in "*Zahirü'r- Rivaye*" veya "*Mesâilu'l-Usûl*" adlı eserlerindeki tekrarları çıkararak, fıkıh bablarına göre yeniden sistematize etmek suretiyle meydana getirmiştir. Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin en meşhur eseri olan ve çalışmamıza konu teşkil eden "*el-Kafi*" isimli eseri, yazıldığı dönemde fıkıh çevrelerinde hüsnü kabul gördüğü gibi, günümüze kadar önemini de korumuştur.

Alimlerin hayatlarını ve eserlerini incelemek; yaşadıkları dönemin bilim anlayışını ve geçirdiği evreleri öğrenmek açısından gerekli olduğu gibi, İslam hukuk tarihinin aydınlanması ve anlaşılması için de zorunlu görünmektedir.

Günümüz dünya müslümanlarının kâhir ekseriyetinin Hanefî mezhebine mensup olduğu bir gerçektir. Hanefî fıkının sistematize edilmesinde hayatı önemi haiz bir şahsiyet olması hasebiyle, Mervezî'nin eserlerinin bu mezhebin anlaşılmasında büyük önemi bulunmaktadır. Bu sebeple Mervezî'nin hayatı, eserleri ve düşüncelerinin ortaya konulması, Hanefî fıkının belli bir döneminin aydınlanması açısından gerekli hatta zorunludur. Hâkim Şehîd el-Mervezî hakkında akademik çalışmaların yapılması, bu bakımdan da önem arz etmektedir.

Bu düşünceden hareketle "*Hâkim Şehid el-Mervezî ve Ceza Hukuku ile ilgili Görüşleri (Hadd Cezaları Bağlamında)*" konusunu incelemeye gayret ettik. Çalışmamızın bu alanda yapılan ilk çalışma olması nedeniyle gerek sistematik gerekse muhteva açısından pek çok eksikliği görülebilse de erken dönem Orta Asya hanefî fıkıh ekolünün önemli bir bilgininin ilim dünyasına yeniden tanıtılması bakımından igililere faydalı olacağı kanaatindeyiz. el-Mervezî'nin bu önemli eserinin edisyon kritikli neşrini, Doktora sonrası için düşünmekteyiz.

Hanefî Mezhebinin önemli imamlarından Şeybânî'nin kitaplarının Mervezî ile ilintilendirilmesi de bu bilginin bu önemini artırmaktadır.

II. Konunun Sınırlandırılması

Bu araştırmamızda, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin yaşadığı asrı, siyâsî ve ilmî durumunu incelemeye; yetiştiği ortamı ve bu ortamın üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalıştık. Ailesi, hayatı, ilim tahsili, seyahatleri, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi vermek suretiyle, onun ilmî şahsiyetini tespit etmeye çalıştık.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin "*el-Kafi fi Furu'ül-Hanefiyye*" adlı eserinin bir çok yönden araştırılması gerektiği kanaatindeyiz. Kaldığı özellikle İstanbuldaki (Süleymaniye) kütüphanelerinde yazma halinde bulunan ve henüz edition kritiği yapılmamış olan bu hacimli eser (460 varak), pek çok doktora tezine konu teşkil edecek

önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu büyük kitabın, bütününe Doktora Tezi imkan ve sınırlarını aşacağı da kuşkusuzdur. Bu bakımdan Tezimizi bu kitabın haddler ile ilgili kısmının tetkiki ile sınırladık. Hudud bölümü ise; *Zinâ, Hırsızlık, Kazf, İrtidat ve Hirabe*, suçlarından oluşmaktadır. Biz araştırmamızda müellifin hadd cezaları bağlamında ceza hukuku ile ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

III. Konunun Sunulması

Müellifin “*el-Kafl*” isimli eseri basılmamıştır. Yazma halindeki nüshaların Türkiye’de mevcut bulunanlarını, ya mikrofilmni almak ya da yerinde görmek suretiyle inceledik. Özellikle İstanbul ve Kayseri’de çeşitli kütüphanelerde bulunan nüshalarından istifade ettik.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, araştırmanın konusunu amacı, önemi ve sistematığına ilişkin teknik bilgiler verdik. Birinci bölümde Hâkim Şehîd el-Mervezî’nin hayatı ve ilmi şahsiyetini, yaşadığı dönem ve o dönemin siyâsî ve ilmî faaliyetlerini inceledik. Bu bölümde ayrıca Mervezî’nin seyahatleri, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi vererek “*el-Kafl*” isimli eserini tanıtmaya çalıştık. Kaynaklarda ismi geçen ancak ulaşamadığımız eserlerini de belirttik.

İkinci bölümde ise; çalışmamıza konu aldığımız “*el-Kafl*” isimli eserindeki haddleri tespit ederek “*Zinâ, Hırsızlık, Kazf, İrtidat ve Hirabe, Suçunun Mahiyeti ve Çeşitleri*” üzerinde durduk. Çalışmamızın daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için, yeri geldikçe diğer bazı İslam hukukçularının da görüşlerine yer verdik. Konuyu işlerken zaman zaman kendi tercihimizi de belirttik.

Yazarın “*el-Kafl fi Furuil- Hanefiyye*” adlı eseri “*el-Kafl*” ismiyle kısaltması, fukaha arasında yaygın olduğu için genel olarak el-Kâfi biçiminde kısaltılmış kullanımını tercih ettik. İmam Muhammed’in *el-Asl(el-Mebhut)*, *el-Camiu’l-Kebir*, *el-Camiu’s-Sağir*, *es-Siyeru’l- Kebir*, *es-Siyeru’s- Sağir ve Ziyâdât* adlı eserleri “*Zahirur’r- Rivaye*” veya “*Mesailu’l-Usul*” isimleriyle meşhur oldukları için biz de çalışmamızda “*Zahirur’r- Rivaye*” kavramını kullandık.

Kaynaklara atıfta bulunurken ilk defa kullandığımız kaynağın müellifini ve eserin tam ismini, basıldığı matbaayı, yer ve tarihini zikrettik. Aynı kaynağa yapılan daha sonraki atıflarda ise sadece müellifin meşhur olan ad, lâkap veya künyesini zikretmekle yetinerek kısaltma cihetine gittik. Aynı yazarın birden fazla eserini kullandığımızda, karışıklığa meydan vermemesi için yazarın künye veya lâkabından sonra atıfta bulunduğumuz eserin sadece ilk kelimesini zikrettik. Atıfta bulunulan eserlerin cilt numaralarını Romen rakamıyla sayfa numaralarını ise normal rakamlarla gösterdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂKİM ŞEHÎD el-MERVEZÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE YAŞADIĞI DÖNEMDE BÖLGENİN SİYASİ VE İLMİ DURUMU

I. HİCRİ IV. YÜZYILDA BÖLGENİN SİYASİ VE İLMİ DURUMU

A. Hicri IV. Yüzyılda Maveraünnehir Bölgesinin Siyasi Durumu

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin yaşadığı devirde, İslam dünyasında merkezi otoriteyi temsil eden Abbâsî devleti bu gücünü kaybetme sürecine girdiğinden dolayı birçok İslam devletinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birisi olan ve Orta Asya'nın siyâsî ve medenî tarihi bakımından önem arz eden devletlerden biri olan Samanîler devleti, (874/1458)de Samanhudah yada Samanhudat adlı kişinin çocukları tarafından kurulmuştur.

Kuzey Afganistan'ın Belh civarındaki Saman bölgesinin beyi olan Samanhudah ya da Samanhudat lakâbını taşıyan bu kişi, düşmanlarının baskısıyla oradan kaçmaya mecbur kalarak Horasan Valisi Esed b. Abdullah'ın himayesine sığınmış, Zerdüşî dinini bırakarak müslüman olmuştur.¹

Samanhudat'ın dört torunu Nuh, Ahmet, Yahya ve İlyas Horasan'da Abbâsilere hizmet etmiş, Halife Me'mun de hizmetlerinin karşılığı olarak Nuh'a Semerkand'ı, Ahmet'e Ferğana'yı, Yahya'ya Sas, (Taşkent) İlyas'a Herat'ı vermiştir. Bunlar da daha sonra Afganistan'daki Tahirî Devleti'ni kendi egemenlikleri altına aldılar. Halife Mu'temed'in 874'te tüm Maverâünnehir'in yönetimini verdiği Ahmet'in oğlu Nasır I, Samanîlerin ilk hükümdarı kabul edilir. Kardeşinin ölümü üzerine Maverâünnehir emiri olan İsmail, Harezmi Saffarîler'den önce işgal etti. Bundan dolayı Saffarîler ve Samanîler arasında muhalefet şiddetlendi. İsmail, (286/899) yılında Belh savaşında Saffarîleri yenerek Horasan'a egemen oldu. Taberistan'ı Rey ve Kazvin'i Samanî topraklarına kattı ve (ö. 295/ 907) yılında vefat etti. Daha sonra babasının yerine geçen Ahmet, günümüzde İran sınırları içinde bulunan Sistan ve Bestî'yi Saffarîler'den aldı. X.y.y. ortalarından başlayarak içteki karışıklıkla Samanî devletini sarstı. Bunun arkasından da Ahmet, (ö.301/ 913) yılında sarayın köleleri tarafından katledildi. Yerine geçen oğlu Nâsır II, (ö. 331/ 942) Nuh'un ölümünden sonra devletin çöküş süreci hızlandı. Daha sonra da oğlu Nuh I. padişah oldu. Nuh (ö.343/954), hocası Hâkim Şehîd el-Mervezî'yi vezirliğe getirdi. Çok yönlü bir âlim olan Hâkim Şehîd el-Mervezî bir takım siyasi nedenlerle (ö.334/945) öldürüldü.²

¹ Köprülüzâde, Muhammed Fuat, *Samanogullari*, Başvekalet Matbaası, Ankara, s.45, (t. y.);Gûbar, Mir Gûlam Muhammed, *Afganistan Der Mesir-i Tarih*, Kabil 1366, s. 97; Edhem, Halil, *Düvel-i İslâmiyye Tarihi*, Milli Matbaa-i İstanbul 1345/1927, s. 176; İbrahim, Kafesoğlu, *İslâm Ansiklopedisi*, "Samaniler", md, V. F. Büchner, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988 ;10/140; Münecimbaşı, Derviş Ahmed, *Sahâfiyi'l-Ahbâr*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1285,s.244/245;İbn Kesîr, İmâddin Ebî'l-Fedâ İsmâil İbn Ömer,Bidâye ve'n Nihâye, Mısır 1932,II/45-48;el-Hamevî,Ya'kut b. Abdullah er-Rûmî el-Bağdadî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Mısır 1906/1324,V/12; Kurt Hasan, *Devlet Kurma Sürecinde Sâmânoğullari*,AÜİFD,XLIV, Sayı,2, A.Ü.Basımevi, Ankara 2003,109-129,s.110-111.

² Gûbar, a.g.e.s. 97-101; Gerdizî, Ebû Saîd Abdulhay b. ez-Zuhâk ibn Mahmud, *Zeynû'l-Ahbâr*Tahran 1347, s.154-155 ; Abbas Perviz, *ez-Arab Tâ Diyaleme*, Çaphâne-i Ali Ekber, Tahran 1338, s. 883 ; Edhem, Halil, *Düvel-i İslâmiyye*, a.g.e.s.176; ez-Zehabî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *es-Siyer-u A'lâmi'n- Nûbelâ*, Beyrut 1404/1984, VI/92-93;el-İsfahanî, Hamze b. el- Hasan, *Târîh-i Seni Mulûku'l-Ard ve'l- Enbiyâ*, Beyrut (t.y.), s.178; Kurt, a.g.e.s.112-113.

Daha Nâsır zamanında hissedilmeye başlayan otorite boşluğu, oğlu Nuh'un zamanında daha açık bir şekilde ortaya çıktı. I. Nuh'un vefatından sonra oğlu Abdulmelik devlet idaresini ele aldı. Abdulmelik (ö.350/ 961) ve Mansur (ö.365/975) dönemlerinde iç çatışmalar birbirini izledi. Mansur ölünce yerine 13 yaşında olan II. Nuh tahta getirildi. Sonra II. Nuh'un oğlu II. Mansur (ö.387/ 997)'un kısa süren saltanatu döneminde de bir çok olaylar meydana geldi.³

Nuh II, bir taraftan Karahan'lı Buğra Han'a karşı koymayı çalışırken, diğer taraftan da komutanları Faik ve Ebû Kâsım Simcur ile uğraşmak zorunda kaldı. II. Nuh, yardımını istediği Gazneli Sebüktekin gerekli desteği bulamamış, aksine Gazneli Mahmud ile iş birliği yapan kendi, ordusunun komutanları Faik ile Bektüzün'ünde desteği ile tahttan indirilmiş ve yerine kardeşi II. Abdulmelik (ö.389/ 999) tahta çıkarılmıştır. Gazneli Mahmud bu olaya müdahale ederek, Merv ve civarında meydana gelen iç karışıklıkları sona erdirerek Horasan'ı ele geçirdi ve Abdulmelik'i oradan çıkardı. Abdulmelik Buhara'ya çekildi. Çok geçmeden Karahanlılar Maverâünnehir'i istila ettiler. Daha Mansur, Buhara halkını harbe teşvik etse de bir sonuç alamadı ve Nâsır'ın ordusu (.389/999) da hiçbir direnişle karşılaşmadan, Abdulmelik ile Samanîlerin efradını esir alarak Fergana'da Özkent (özcand) şehrine gönderdi. Böylece Samani Devleti tarihe karışmış oldu.⁴

Nâsır b. Ahmed tarafından kurulan, Samanîler Devleti 261-387/677-999 yılına kadar hakimiyetini sürdürmüştür. Bu dönem ise, Orta Asya'da İslâm medeniyeti ve kültürünün gelişmesine etken olan bir başlangıç noktası olmuştur.

B. Hicri IV.Yüzyılda Maverâünnehir'de İlmî Hayat

Samanîler Devleti, Orta Asya'da İslâm Medeniyeti ve Kültürünün gelişmesinde olan bir başlangıç noktası olmuş, ilmî canlılık ve gelişmeler önemli ölçüde müessir olmuştur. Bazı devlet adamlarının ilmi ve ilim adamlarını desteklemesi suretiyle ilmî faaliyet devam etmiştir. Mesela (260-389/877-999) yılları arasında İslam coğrafyasının büyük bir bölümünde hüküm süren Samanoğulları; Farsça ve Arap dili ve edebiyatına önem vermişler; ilmi ve edebi hareketin kuvvet kazanması için yardımlarını esirgememişlerdir. Bu dönemde; Irak' ta Bağdat, Basra ve Kûfe,

³ Taşköprülüzâde, a.g.e,s.4; Gerdizî, a.g.e,s. 155; Müneccimbaşı,e.g.e. s. 249-253; ez-Zehebî, *es-Siyer*, XVI/514;Erçil Erdoğan, *Büyük İslâm Tarihi*, Zafer Matbaası, İstanbul 1988, *Samanîler*", md, VII/70-75.

⁴ Taş Köprülüzâde, a.g.e,s. 4-7; Gûbar, Mir Gûlam Muhammed,Afganistan Der Mesir-i Tarih, Kabil 1366, s. 98;Edhem, a.g.e,s.176-178; Müneccimbaşı, a.g.e,s.274-276; ez-Zehebî, *es-Siyer*, XVI/515; V.F. Büchner “ *Samanîler*”, md, İ.A.X/142.

İran'da Rey ve İsfahan, ilim merkezleri olmuştur.⁵ Bu bölgelerde, hadis ve fıkıh sahasında çok sayıda yetişen ilim adamı pek çok eserler yazarak ilmi değişik bölgelere taşımışlar, böylece ilme büyük hizmet etmişlerdir. Mesela, 261-389/874-999 yılları arasında Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde hüküm süren Samaniler; yukarıda zikredilen tarihler arasında Lahor' dan Semerkand, Irak ve İsfahan'a kadar hükmeden Gazneliler ve Mısır da hükmeden Fatimiler, başta İslami ilimler olmak üzere diğer ilim dallarına önem vermiş, âlim ve edipleri gözetmişlerdir.⁶

Bu dönemde ilmin gelişmesindeki önemli etkenlerden biri de kütüphaneler olmuştur. Özellikle Halep, Buhara ve Gazne şehirlerindeki kütüphaneler devrin önemli kütüphaneleri arasında yer almıştır. Haleb'te Seyfûddeve (356/967) tarafından kurulan ve Arapça kaynak eserlerin toplandığı⁷ kütüphane pek çok ilim adamına hizmet vermiştir. Meşhur filozof İbn Sîna (ö.428/1036)'nın "Çok odalı bir eve girdim, her oda da sandıklar dolusu kitaplar vardı. Her ilim dalına ait kitaplar , ayrı ayrı odalarda idi. Kitapların fihristini incelerken, kimsenin bilmediği ve benim de önceden görmediğim eserlere rastladım"⁸ dediği bu kütüphaneyi, Ebû Selh el-Hamdûnî (425/1033) yılında İsfahanı ele geçirdikten sonra yeniden zenginleştirmiştir. Hamdûnî, Alâûddeve' nin yanında çalışan meşhur filozof İbn Sina'nın kitaplarını da ilave ederek Gazne'de kurduğu bu kitaphane, Gur hükümdarı el-Hüseyn el-Gurî'nin askerleri tarafından yakılıncaya kadar önemini korumuştur.⁹

C. Mervezî'ye kadar Hanefi Mezhebinin Tedvin Süreci

Hiz. Ömer tarafından Kûfe'ye gönderilen Abdullah b. Mes'ud'un orada bulunan diğer sahabilerle birlikte ortaya koyduğu ilmi gayreti Kûfe'nin kısa sürede bir ilim merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Bu yüzden Kûfe'de ilmi ile temayüz etmiş pek çok kimse mevcuttur. Tabiînden Alkame b. Kays (ö.62/682) ve Esved b.Yezid (ö.75/694) bunların en başında gelmektedir.Bunlardan sonra İbrahim en-Nehâî (ö.96/714),Hammad b. Ebî Süleyman(ö.120/737), Ebû Hanife (ö.150/767) ve Züfer (ö.158/774), Ebû Yusuf (ö.182/798), İmam Muhammed (ö.189/804) ve diğer öğrencileri bu zincirin halkalarını oluşturmuştur. Kûfeeli Rey taraftarlarının görüldüğü gibi

⁵ Köprülüzâde, a.g.e,s. 1-4.

⁶ Köprülüzâde, a.g.e,s. 144-145.

⁷ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mukaddemât ve Mebahis fi Hadarâti'l-Arab ve'l-İslam*, Dimeşk 1974-1394, s. 219.

⁸ Kehhale, *Mukaddemât*,a.g.e, s. 231-232.

⁹ İbnu'l- Esir , İzuddin Ebî'l-HasanAli b. Ebi'l-Kerem, *el-Kamil fit-Târih*, Kahire, 1348, VII/6-7; Taş Köprülüzâde, a.g.e,s.4; Gerdizi,s.155.

kesintisiz olarak tespit edilen fıkihtaki hocalarının durumundan da anlaşıldığı üzere Peygamber'in fıkhını büyük hukukçulardan öğrenmiştir.¹⁰

Hanefi mezhebinin oluşumuna giden bu yolda en büyük pay İbrahim en-Nehai'nin olmuştur. Çünkü mezhebin temel ilkelerini ortaya ilk olarak nihai koymaya başlamıştır. Başka bir ifade ile, mezhebin temelini İbrahim en-Nehai atmış, Hammad b. Ebî Süleyman ise bu temeli devam ettirmiş, üst yapısını Ebû Hanife tamamlamıştır. Bu yapılanmanın tezyinatını ise Ebû Yusuf ve İmam Muhammed yapmışlardır. Daha sonraki bilgilerin yaptıkları bazı değişiklikler temel yapıyı değiştirecek mahiyette olmamıştır.

Bunlar arasında İmam Muhammed, Hanefi mezhebinin oluşumuna katkı sağlayan belli başlı temel taşlarından birisi olmuştur, Hanefi mezhebinin günümüze kadar ulaşmasında en büyük role sahip olmuştur. Çünkü o, ilk defa Hanefi ekolünün görüşlerini yazıyla tespit (tedvin) etmiş, yani kitaplarını yazmıştır. Eğer bu kitaplar olmasaydı belki de bugün Hanefi mezhebi yaşanmıyor olacaktı. Pek çok alim, dönemlerinde ilmî otoritesi olmalarına rağmen, görüşlerinin günümüze kadar intikal etmemesi nedeni ile bugün sadece birkaç satırlık nakillerle tanınır olmuşlardır. Fakat Hanefi mezhebi böyle olmamış, İslam dünyasında sürekli olarak büyük bir nüfuza sahip olmuştur. Bu konumunu da büyük ölçüde Şeybani'ye borçludur.

Ebû Hanifenin öğrencilerinden olan İmam Muhammed, ikinci hicri yüzyılda temayüz etmiş önemli bir şahsiyettir. O, Irak ve Hicaz ekollerine ait ilmi materyali toplamayı başarmış fıkıh ile ilgili bir çok eseri kaleme almıştır. Bu bakımdan o fakih olmanın yanında aynı zamanda hadisçidir. Ancak o, amacı sadece hadisleri toplamak olan sıradan bir hadisçi değil, aynı zamanda bu hadisleri fıkhî problemlerin çözümünde birer araç olarak kullanan bir fakihtir. Medineli alimlerle yaptığı ilmi münazaraları bazı eserlerine yansıtma suretiyle fikh-ı mukâren (mukayeseli hukuk) yönteminin yerleşmesinde önemli bir payı olmuştur. Ayrıca usûlü fikh'in kurucusu sayılan İmam Şafii'nin, Şeybanî ile ilmî müzakerelerde bulunduğu ve onun eserlerini tatkik ettiği dikkate alındığında Şeybanî, Şafii fıkhının kendisine çok şey borçlu olduğu bir şahsiyettir.

el-Asl, ez-Ziyadat, el-Camiu'l-Kebir, el-Camiu's-Seğir, es-Siyeru'l-Kebir ve es-Siyeru's-Seğir isimli eserleri neşredilmesine, hatta, *es-Siyeru'l-Kebir* isimli eseri Prof. Dr. Majid Khadduri tarafından, **The Islamic Law of Nations; es-Siyeru's-Seğir'i** ise Mahmood Ahmed Ghazi tarafından **The shorter Book on Muslim inter National Law**, isimi ile İngilizceye çevrilmiş olmasına rağmen, İmam Muhammed'in kaleme almış olduğu eserleri

¹⁰ Ali Şafak, *İslam Hukukun Tedvini*, Atatürk Üniversitesi Basımevi-Erzurum 1997, s.61-63; Kavakçı Yusuf Ziya, *Karahanlılar Devrinde Maverâünnehir, İslam Hukukçuları*, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s. 14-15.

henüz hala tam ve kapsamlı tahkiki yapılarak ilim dünyasına kazandırılmamıştır. Halbuki bu eserler, Hanefi fıkının aslını oluşturmuş ve üzerine çok sayıda şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. eş-Şeybanî bazı eserleri, Haydarabad'da bulunan “**Lecnetu İhyai'l-Meârifî'n-Nu'maniye**” “nin kararları, bir dönem bu cemiyetin başkanlığını yapan Ebû'l Vefâ el-Efgani'nin de şahsi gayretleri ile tahkik edilerek neşredilmiştir. Ancak bu çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Dünyanın çeşitli yerlerinde dağınık durumda bulunan İmam Muhammed'in eserleri henüz bir araya getirilmemiş ve bir merkezde toplanmamıştır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu da yazma halinde İstanbul'daki Süleymaniye kütüphanesinde. Bu durum, daha sonraki dönemlerde yazılmış şerhlere gösterilen alaka ve ihtimamın, bu şerhlerin aslını oluşturan Şeybani'nin eserlerine gösterilmediğini ortaya çıkarmaktadır.¹¹

İslam tarihinde çok sayıda mezhebin ortaya çıktığı görülmektedir. Hanefi mezhebinin tedvin sürecini şu şekilde aktarmamız mümkündür. İmam Muhammed b. el-Hasan (ö.189/805) Ebû Hanifenin yanında dört sene öğrencilik yapmış, ondan öğrendiği meseleleri tespit ve tedvin etmiş olan İmam Muhammed, hocasının ölümü üzerine, aynı metodu takip eden Ebû Yusuf'un derslerine devam etmeye başlamıştır. Ondan hem fıkıh hem de hadis dersi almıştır. Bilhassa fıkıhta, hocası Ebû Yusuf'a çok şey borçludur. Gerek Ebû Hanife'den gerekse de Ebû Yusuf'tan aldığı hadis kültürünü Kûfe, Basra, Medine, Mekke, Şam ve Irak diğer ilim merkezlerinde elde ettiği ilimle en yüksek seviyeye çıkarmıştır. Hadis ve tefsirde kuvvetli bir alim ve Arap dilinde bir hüccet olmuştur. Bu husus, mezhep taassubuna düşmemiş olan ulemanın ittifakı ile sabittir. İmam Muhammed, ilmi gayelerle yaptığı seyahatleri neticesinde pek çok hocalarından hadis öğrenmiştir. Ezcümle, Süfyan b. Said es-Sevri ,Mis'ar b. Kidâm Malik b. Miğvel , Ömer b. Zerr el-Nemdanive başkalarından çok istifade etmiştir.

Ebû Hanife ve Ebû Yusuf gibi iki büyük hocasından fıkıh dersi alan ve onların tesiriyle reyci olan İmam Muhammed fıkıhta hocalık mertebesine ulaşmış ve hocalarının vefatından sonra fıkıh riyaseti kendisine kalmıştır. Daha 20 yaşında iken Kûfe'de bir ders halkası teşkil etmiştir. Bundan sonraki derslerinde de hocalarının usulünü devam ettirmiştir. Nitekim el-Mebcut, el-Camissağır ve el-Siyerü's sağır adlı eserlerinde üstatlarının fıkıhlarını rivayet eder. Başka kitaplarında ise Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'un kavillerini zikretmekle birlikte en çok kendi reylerini neşretmektedir.¹²

¹¹ Eroğlu Muhammed, *İmam Muhammed eş-Şeybani, Nesebi, Hayatı ve İlmî , İslam medeniyeti, Dini, İlm, Fikri Aylık Mecmua* .yıl 2. sayı 20. mayıs-haziran 1969.s.31.

¹² Kavakçı, a.g.e,15.

Halife el-Mehdi, Ebû Yusuf'u (166/783) senesinde Bağdat'a kadı tayin etmiş, Ebû Yusuf vefat edinceye kadar bu görevine devam etmiştir. Harun Reşid onu başkadı (kâdul-kudât) tayin etmiştir. Ebû Yusuf kadılık vazifesine başladıktan sonra Hanefi fikhının pratik olarak tatbik edilmesini sağlama imkanı bulmuştur. Ebû Yusuf, kendi icthatlarını hadislerle temellendirerek mezhebin hadis taraftarları arasında da tutunmasına imkan sağlamıştır. Fakat devlet adamlarına yakın olduğundadır ki, hadisçiler ondan pek fazla rivayette bulunmamıştır.

İmam Muhammed'in ilmî şöhreti İslam dünyasınca tanınınca, uzak diyarlardan (Orta Asyanın Türk alimleri) fikh öğrenmek üzere bir çok kimse Küfe'ye gelmiş ve ondan fikh öğrenmişlerdir. O'ndan feyiz alan birkaç isim zikrederim: Ahmet b.Hafs el-Kebir el-İclî Ebû Süleyman Musa b. Süleyman el-Cüzcani ¹³(Afganistan, Cüzcan ili) İmam Muhammed'in altı kitabını ele aldığımız bu zatlar vasıtası ile hakim Şehid el-Mervezî bu eserleri "*el-Kâfi*" adlı eser olarak tekrar derlenmiştir. ¹⁴

Hukuk yönünden ilim zinciri şöyledir:Ebû'l Fadl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Belhi Hâkim Şehid el-Mervezî, (ö.334/945) Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el Maturidi (ö.333/944) ,¹⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdulmelik el-Ezdi et-Tahavi (ö.321/933)¹⁶ Ebû Said Ahmed b. Hüseyin el-Berdai (ö.317/929),¹⁷ Ebû Hazim Abdulhamid b. Abdulaziz (ö.292/905) ,¹⁸ Ebû Bekre Bekkâr b. Kuteybe b. Esed Es-Sekafi el-Bekravi el-Basri (ö.270/884),¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b.Şuccâ es-Selci (ö.266/879) ,²⁰ Ebû Bekr Ahmed b.Ömer eş-Şeybani el-Hassaf (ö.261/874),²¹ Hilal b.Yahya b.Müslim el-Besri (ö.245/858),²² Ebû Muhammed Yahya b. Ekrem B. Muhammed b. Katan et-Temimi el-Mervezi el-Bağdadi (ö.243/857),²³ Ebûl Velid Bişr b. Velid. b. Halid el-Kindi (ö.238/852),²⁴ Muhammed b.Semâa b.Ubeydullah b. Hilal et-Temimi el-Kûfi (ö.233/847),²⁵ Ebû Musa b. Eban b. Sadaka (ö.221/836),²⁶ Ebû Abdurrahman Bişr b. Ğiyas b. Abdurrahman el-

¹³ Muhammed Mahrus Abdullatif,el-*Meşâyih-u Belh Mine'l-Hanefiyye*, Bağdat 1979/1367, I/88.

¹⁴ Eroğlu ,a.g.e, s.31-34.

¹⁵ el-Leknevi, Muhammed b. Abdulhayy, *el-Fevâidu'l-Behiyye fi- Terâcimi'l-Hanefiyye*, Mısır (t.y.), s.195; İbn Kutluboğa, a.g.e,s.59

¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Lubab*, II 276; İbnü'l-İmad , Şehabeddin Ebî'l-Falâh, *Şezerâtu'z-Zeheb*, Beyrut 141/ 1989,IV/262.

¹⁷ el-Kureşi, a.g.e,I/163.

¹⁸ ez-Zehebi, *es-Siyer*, XIII/539.

¹⁹ ez-Zehebi, *es-Siyer*, XII / 599-605; ez-Zirikli, Hayreddin, *el-Â'lâm*, 2. Baskı, (t.y.).II / 34 .

²⁰ İbn.Kutluboğa, a.g.e,s.55;kehhale,a.g.e, X/64

²¹ ez-Zirikli, a.g.e, I/178; Kehhale, a.g.e, II/35.

²² ez-Zirikli, a.g.e,IX/95; *GAS* , a.g.e, I/435.

²³ ez-Zehebi , *es-Siyer*, XIII/5;el-Leknevi , a.g.e,s. 224.

²⁴ ez-Zehebi,*es-Siyer*, X/673-976.

²⁵ Kehhale, a.g.e,X/57;el-Leknevi, a.g.e, s.170

²⁶ ez-Zehebi, *es-Siyer* , X/440;ez-Zirikli, a.g.e,VI/283.

Merisi el-Adevi el-Bağdadi (ö.218/833),²⁷ Ebû Hafs el-Kebir Ahmed b. Hafs el-Buhari (ö.216/831),²⁸ İsmail b. Hammad b. Ebû Hanife (ö.212/827),²⁹ Ebû Ali Hasan b. Ziyad el-Enbari el-Lu'lui el-Kufî (ö.204/819),³⁰ Ebû Mutî Hakem b. Abdullah b. Mesleme el-Belhi (ö.199/814),³¹ Ebû Süleyman Musa b. Süleyman el-Cüzcanî (ö.200/815),³² Ebû Sufyan Vekî' b. el-Cerrah b. Melih b. Âdi er-Ruvasî el-Kûfî (ö.197/812),³³ Ebû Ömer Hafs b. Ğiyas b. Talk en-Nehaî el-Kûfî (ö.194/810),³⁴ Ebû'l Munzir (Ebû Âmr) Esed b. Âmr b. Âmir el-Kuşeyri el-Beceli el-Kûfî (ö.190/806),³⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. l-Hasan b. Ferkat eş-Şeybani (ö.189/805),³⁶ Ebû Said Yahya b. Zekeriya b. Ebi Zaide (Meymun) el-Kûfî el-Hemedani (ö.183/799),³⁷ Ebû Yusuf Yakup b. İbrahim b. Habib b. Sa'd b. Habta el-Kûfî el-Ensari (ö.182/798),³⁸ Ebû Abdullah Kasım b. Ma'n b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ud el-Huzelî el-Mes'udî el-Kûfî (ö.175/791),³⁹ Ebû İsmâ Nuh b. Ebi Meryem el-Kureşî el-Mervezî (ö.173/789),⁴⁰ Ebû'l-Huzeyl Züfer b. Huzeyl b. Kays el-Enbarî (ö.158/775),⁴¹ Ebû Hanife el-Numan b. Sabit (ö.150/767), kesintisiz olarak tespit edilen, fıkıhtaki hocalarının durumundan da anlaşıldığı üzere Hâkim eş-Şehid Peygamberin fıkını Kûfe'li, rey taraftarı olan bu büyük hukukçulardan öğrenmiştir.

D. Mervezî'nin IV. Yüzyılda Maveraünnehir'deki Rolü

Türklerin müslüman olmaları hem Türk ham de İslam tarihi açısından son derece önemli bir olaydır. Türkler müslüman olmak ve kendi millî yapılarına uygun bir dina girmekle tarih sahnesinde yeni atılımlar yapmak için yeni bir inanç ve heyecan buldular. Nitekim müslüman olduktan sonra Türklerin gerek Orta Asya ve ön Asya'da ve gerekse Hint yarım adasında kurmuş oldukları Gaznalî, Selçuklu ve Osmanlı, devletleri tarih tanıklık ettiği ender büyük devletlerdendir. Müslümanlığı kabul etmeyen Türkler sayıca çok azdır. İslamı benimseyen Türk milletinin büyük bir çoğunluğu ise tarih içinde benliğini koruyamayıp, başka milletlerin içinde yok olmuşlardır. Ayrıca bir çok

²⁷ ez-Zehebî , *es-Siyer*, X/199-203; el-Leknevi, a.g.e,s.54.

²⁸ ez-Zehebî , *es-Siyer*, X/157-158; el-Leknevi, a.g.e,18-19.

²⁹ el-Kureşî, a.g.e,I/148-149; el-Leknevi , a.g.e,s. 46.

³⁰ ez-Zehebî , *es-Siyer* , IX/543-545; *GAS*, a.g.e, I/433

³¹ el-Leknevi , a.g.e,s. 68; *GAS*, a.g.e,I/414

³² ez-Zehebî, *es-Siyer*, X/194-195; es-Sem'anî, *el-Ensab*, III/483.

³³ ez-Zehebî, *es-Siyer*, IX/140-168; *GAS*, a.g.e,I/ 96-97.

³⁴ ez-Zehebî, *es-Siyer*, IX/22-34; el-Kureşî, a.g.e,I/221.

³⁵ el- Kureşî, a.g.e,I/140; el-Leknevi, a.g.e,s.44-51.

³⁶ el-Leknevi, a.g.e,s.163; *Kehhale*, a.g.e, IX/207.

³⁷ ez-Zehebî, *es-Siyer*, VIII/337-341.

³⁸ İbn Kutluboğa, a.g.e, s. 81; el-Leknevi , a.g.e,s. 225.

³⁹ ez-Zehebî, *es-Siyer* , VIII/190-191.

⁴⁰ el-Kureşî, a.g.e,II/7-8 ; el-Leknevi, a.g.e,ss. 221-222.

⁴¹ ez-Zehebî, *es-Siyer* , VIII/38-41; el-Kureşî, a.g.e,II/207-209.

Türk beyleri İslam ordularına katılınca, Orta Tıyaşan'da yerleşmiş bulunan Karahanlılar'ın güçlü Hakanı Saltuk Buğra Han "Abdulkerim" adını alarak (361/945) yılında İslamı kabul etmiş ve böylece Türk tarihinin mukaddaratını değiştirmiştir. 940-960 sanaları arasında, ise Kazakistan başta olmak üzere bu çevrede yaşayan çok kabileler topluca İslamı tercih etmişlerdir.⁴²

Türklerin İslamiyeti kabul etmeleri İslam tarihi bakımından da önemli bir gelişme olmuştur. Bunun hukuk tarihi açısından da önemli sonuçları olmuştur. Kendileri İslamı korumak için Allah'ın ordusu kabul eden Türk milleti, sadece cebhelerde kılıç sallamamışlar, aynı zaman İslam dinini her meselesinde en doğru ve uygun olanı ahlatabilmek için İslamı Araştırmalara da büyük hizmet vermişlerdir. Özellikle hukuk alanında ilk etapta yaptıkları hizmetlere bir iki cümle ile değinmekte yarar vardır. İslam hukuku'nun en önemli kaynaklarından paygamber'in hadislerinin doğru nekillerle bir araya getiren altı büyük hadisçinin, hapsi da Türk olup çoğu karahanlıların döneminde yaşamışlardır. Bunun yanında diğer hukuk ekolları da red etmemekle birlikte, zamanın maslahatına en uygun olan Hanefi mezhebinin esaslarını izah eden yüzlerce eser ortaya koymuşlardır.⁴³

Kınalızade Ali Çelebi'nin yaptığı tasnife göre, V. Tabaka Hanefi hukukçularının içinde özellikle şu iki Türk hukukçu zirveye yükselmiştir. Bunlardan birincisi Muhammed Matüridi'dir.(ö.333/944) İmam Matüridi İslam hukuku'nun en büyük ekolu olan Hanefi mezhebini benimsemiştir. Karahanlılar itikadî mezheb olarak ise, kendi içlerinden çıkan Matüridi'ye mezhebine tabidirler. İkincisi ise İmam Muhammed'in eserlerini sistematik olarak derleyen ve özetleyen Ebu'l-Fadl Hâkim Şehîd el-Mervezî (ö.334/945),dir.⁴⁴

Bu bir büyük hukukçu, *Zâhiru'r-Rivaye* ya da *Mesâilu'l-Usûl* diye meşhur olan eserleri İmam Muhammed'in altı kitabını, *el-Kâfi fi-Furûi'l-Hanefiyye* adı altında toplamıştır. Bu eser Hanefi mezhebinde İmam Muhammed'in eserlerinden sonra gelen temel kaynaktır.⁴⁵

Kısaca karahanlılar döneminde, Semerkend, Keş, Buhara, Serahs ve Merv gibi Türküstan şehirleri birer ilim merkezi halini almıştır. Hanefi mezhebinin temel esasları en ince detayına kadar bu mekezlerde incelenmiştir.⁴⁶

II. HÂKİM ŞEHÎD el-MERVEZÎ'İN HAYATI

A. el-Mervezî'nin Hayatı

⁴² Aydın, a.g.e,s.25-29, Cin, a.g.e,s. 69.

⁴³ Kavakçı, a.g.e,ss. 305-307.

⁴⁴ Aydın, a.g.e,s. 27 ; Cin, a.g.e,s. 70.

⁴⁵ Aydın, a.g.e,s.27; Cin, a.g.e,s. 70,104-105.

⁴⁶ Cin, a.g.e,s. 106.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin tam adı, lakabı ve künyesi, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Hâkim Şehîd el-Mervezî el-Belhî es-Sülemî'dir.⁴⁷

Hâkim Şehîd el-Mervezî'den bahseden kaynaklarda onun ismi değişik şekillerde verilmektedir. En çok kullanılan isim, lâkap ve künyeleri arasında “el-Hâkim eş-Şehîd”⁴⁸ “el-Hâkim el-Mervezî”⁴⁹ “Muhammed el-Hâkim”⁵⁰ “eş-Şehid”⁵¹ “Muhammed b. Muhammed b. Ahmed”⁵² “Ebû'l-Fadl, Muhammed b. Muhammed”⁵³ “el-Hâkim”⁵⁴ “el-Vezir”⁵⁵ “el-Mervezî”⁵⁶ isimleri yer almaktadır.

el-Mervezî'den bahseden kaynakların kendisi hakkında farklı isim ve unvanlar kullanmalarının müellifin taşıdığı farklı özelliklerden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

“el-Hâkim”, el-Mervezî'nin lakâbıdır. O' *el-Kafl* eserinde ayrıca Ebû'l-Fadl “el-Hâkim” lakâbını kullanmıştır. kelime olarak “hüküm veren” anlamındaki “el-Hâkim” lakâbının kullanılmış olması, uzun süre Buhara'da kadılık yapmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁷ İncelediğimiz kaynaklarda “*el-Hâkim*” lakâbını kullanan veya Hâkim unvanıyla tanınan başka şair ve yazarlar da vardır.⁵⁸ Hâkim Şehîd'e verilen “Mervezî” lakabı ise kendisinin Merv vilayetinde doğup ve büyümesinden dolayıdır.⁵⁹

⁴⁷ el-Leknevî, a.g.e,s.185;ez-Zehbî, *Târîhi'l-İslâm*, XXV/113;İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X1/2-15;Gerdizî,a.g.e,s.154;İbn Abidin,Muhammed Emin,*el-Mecmu'atu'r-Resâil*, Beyrut(t.y.), Hayder A-bad, ed-Dekkân, 1332, II/112;Kehhâle,*Mu'cemu'l-Mû'ellifîn*,XI/185;el-Kureşî, MuHyiddin Ebî MuhammedA b.Abdulkadir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'ldiyye*, Hayder med b. Abdullah b.Muhammd b.Muhammed,*Târîhi Nişabur*,Tahran, Kütüphanesi-i-İbn Sinâ (t.y.),s.109;Hayreddin,(t.y.,b.y.),-*el-A'lâm*,VII/242;Taş Kubrazâde, Mevlânâ İslamuddin Ebû'l-Hayr Ahmed b. Muslihiddin,*et-Tabakâtu'l-Fukahâ*,Musil 196, s.57;Özel,Ahmet,*Haneî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990,s.32,41,43;İbn Kutluboğa, Zeyniddin Ebî'l-Kâsim, et-*Tâcu't-Terâcim*,Beyrut 1412/1992, s.231;Çelebi,Kâtib, *Keşfu'z-Zunûn*,Behiyye,İstanbul1951,II/1851;Bağdadî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l Arifîn*,Behiyye, İstanbul 1955, II/37;el-Kefevî,*KetâibuA'cemi'l-Ahyâr*,Süleymaniye Kütüphanesi,Atif Ef.no.630,129/A;es-Subhanî, Ca'fer, *el-Mevsûat-u Tabakâti'l-Fukahâ*, Dâru'l-Ihyâ, Beyrut (t.y.), IV/453.

⁴⁸ el-Kureşî, a.g.e,II/722; Kubrazâde, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 57;et-Temimî, Takiyuddin b. Abdulkadir, *Tabakâtu's-Senîyye fî Terâcimi'l-Haneîyye*,Riyad 1403/1983, I/36;Çelebi, a.g.e,1378/1851,II/1202.

⁴⁹ ez-Ziriklî, a.g.e, VII/242;es- Subhanî, a.g.e,IV/453.

⁵⁰ Kehhâle, *el-Mu'cemi'l-Müellifîn*, XI/185.

⁵¹ İbnu'l-Esîr, *el-Lûbab*, II/35; Keskîoğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Müftüoğlu Yayınları, İstanbul 1969, s. 99.

⁵² el-Leknevî,*el-Fevâidu'l-Behîyye*, s.185;İbnu'l-Cevzî, Ebî'l-Ferec,Abdurrahman b.Ali,*el-Muntazâm fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, Hadarabad ed-Dekkân 1357, VIII/237;ez-Zehbî,*Târîhi'l-İslâm*,XXV/113; el-El-Kureşî, a.g.e,III/313;İbn Kutluboğa, a.g.e,s. 231.

⁵³ Gerdizî, a.g.e,s. 154; Abbas Perviz, a.g.e,s. 883; Gûbar, a.g.e,s. 101.

⁵⁴ el-Kureşî, a.g.e,II/112.

⁵⁵ el-Kureşî, a.g.e, II/112.

⁵⁶ Sezgin, Fuat,*Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, Câmîiatu'l-İmam Muhammed b.Suudi'l-İslamiye 1983/1403, III/99.

⁵⁷ el-Kureşî, a.g.e,II/113.

⁵⁸ Bkz.ez-Ziriklî, a.g.e,VII/244; Kehhâle, a.g.e,XI/180.

⁵⁹ ez-Ziriklî, a.g.e,VII/242; es-Semânî, *el-Ensab*, III/478.

Müellifin “*el-vezir*” unvanına gelince: Bu kelime, Arapça ve Farsça’da bakan ve yardımcı mânâlarında kullanılmaktadır. Samanoğullarından olan Nâsır b. Ahmed’in emir olan oğlu I. Nuh, hocası Hâkim Şehîd el-Mervezî’yi vezirlik mertebesine getirmiştir. Bundan dolayı el-Mervezî “*el-vezir*” lakâbını almıştır⁶⁰.

Müellife isnad edilen lakap ve unvanlardan birisi de “*eş-Şehîd*” dir. Şehîd kelimesi, Arapça’da Allah yolunda öldürülen demektir. el-Mervezî vezirlik yaptığı sırada çıkan iç isyan ve ayaklanmalarda öldürüldüğü için Şehîd lakâbıyla anılmaktadır.⁶¹ Muhammed Abdulhay el-Leknevî ve Ömer Rıza Kehhâle gibi müellifler Hâkim Şehîd el-Mervezî için “*el-Belhî*” lakabını da kullanmışlardır.⁶² Çeşitli ilim dallarında sayısız ulemâ yetiştirmiş olan “*Belh*”⁶³ şehri, Horasan’ın önemli şehirlerinden biri ve başkentidir. Bundan dolayı bu lakâb yukarıda zikrettiğimiz kişiler tarafından kullanılmış olabilir.

Unvanlarının, çeşitli hususiyetlerini belirten değişik kullanılış şekillerine rağmen, el-Mervezî’nin “*el-Hâkim eş-Şehîd*” lakâbıyla tanınmış olduğu, kendisinden bahseden kaynaklarda da belirtilmektedir. Çalışmamızda, “*Hâkim Şehîd el-Mervezî*” lakabını kullanmayı tercih ettik.

Hâkim Şehîd el-Mervezî, (241/855) yılında bugünkü Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan “*Merv*” şehrinde dünyaya gelmiştir.⁶⁴

Fuad Sezgin bu doğum tarihi hakkında diğer araştırmacılara karşı çıkmaktadır. Çünkü bu araştırmacıların söylediğine göre Hâkim Şehîd el-Mervezî İmam Ahmed b. Hanbel’den doğrudan değil; Ebû Recâ Muhammed b. Hamdûye el-Hûrekanî, vasıtası ile rivâyette bulunduğunu söylemektedir. Çünkü Ebû Recâ, İmam Ahmed’den Hâkim Şehîd el-Mervezî ise Ebû Recâ’dan ders aldığını söylemektedir⁶⁵. Bu duruma göre Hâkim Şehîd el-Mervezî’nin doğum tarihini kesin olarak tespit etmek zor görünmektedir.

Kılsık ve Çağdaş biyografî ve Ensab kaynaklarında, göre Hâkim Şehîd el-Mervezî’nin, eski Sovyetler Birliği’nden ayrılarak müstakil bir devlet haline gelen Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde önemli yerleşim birimi olan Merv vilayetinde doğduğu ve Merv âlimlerinden biri olduğu ifade edilmektedir. Ancak onun Merv’in

⁶⁰ el-Kureşî, a.g.e,II/113.

⁶¹ el-Kureşî, a.g.e,II/113; Keskiöglü, a.g.e,s. 99.

⁶² el-Leknevî, *el-Fevâidu’l-Behîyye*, s.185; Kehhâle, a.g.e,XI/185.

⁶³ Bkz.*Türk Ansilopedisi*, “*Afganistan*”, md,I/178, madde yazarları belirtilmemiştir. Milli Eğitim Basım-evi, Ankara 1976, II/178; Barthold, Vasili Valadimir viç, *Türkistan Nâme*, İran 1352, II/196-198.

⁶⁴ Gözübenli Beşir, “*Hâkim*”, md, D.İ.A.. XV. 195.

⁶⁵ Sezgin, *Târîhi’l-Turâsi’l-Arabî*, III/99; *GAL*, Leiden E.J. Brill 1967, I/443.

hangi köy ve kasabasında doğduğuna dair, ne kendi eserlerinde, ne de ondan bahseden diğer kaynaklarda herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır.⁶⁶

Merv, Maverâünnehir'in en önemli şehirlerinden biri olup bugün Türkmenistan sınırları içinde Marı yönetiminde yer alan bir Orta Çağ kentidir. Merv şehri eskiden Mergu ve Mouru adlarıyla geçmekteydi. VII. yüzyılda ismi ihtilafli bir Müslüman komutan tarafından fethedilerek Abbasi yönetimi altında Horasan'ın başkenti olarak yeniden inşa edilmiştir. Merv, bu dönemden sonra Abbasî yönetimi altında İslam öğreniminin büyük bir merkezi haline gelmiştir.⁶⁷

Merv, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin yaşadığı dönemde ilmi faaliyetin çok yoğun bir şekilde cereyan ettiği şehirlerden biri olmuştur. Özellikle bu bölgede yetişip farklı ilim dallarında temayüz eden âlimler bütün İslam dünyasında itibar görmüştür.⁶⁸

Kanatimizce, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin ailesinin ilme teşvikinin yanında Maverâünnehir bölgesinin, ilmî faaliyetin yoğun olduğu şehirlerden biri olan Merv'de doğup büyümesi ve çevre bölgelerden gelen ender şahsiyetlerle görüşmesi gibi etkenler Hakîm Şehîd el-Mervezî'nin yetişmesinde önemli rol oynamışlardır.

B. Ders Aldığı Hocaları

Hâkim Şehîd el-Mervezî, ilimle iştigal eden bir ailede yetişmiş ve küçük yaşlarda ailesi içinde ilim tahsiline başlamış ayrıca birçok alimden de hadis dersleri almıştır.⁶⁹ İlk tahsilini kendi memleketi olan Merv'de Ebû Recâ Muhammed b. Hamdûye el-Hûrekânî (ö.306/918)'den yapmıştır.⁷⁰

Hâkim Şehîd el-Mervezî, Merv'deki hocalarından ders aldıktan sonra, Merv dışındaki ilim adamlarından da istifade etmek için ilmî seyahatler yapmıştır. Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar, onun, Merv'de Ebû Recâ Muhammed b. Hamdûye el-Hûrekânî,⁷¹ Yahya b. Sasûye ez-Zühelî⁷² gibi alimlerin meclisine katılıp yazdığını kaydetmişlerdir.⁷³

⁶⁶ Sezgin, *Tarih*, III/99; es-Semânî, *el-Ensâb*, III/478; ez-Ziriklî, VII/242; Merv alimi olmasına rağmen bazı kaynaklarda ise Sülemi lakabından dolayı o'nun arap asıllı olduğu rivayet edilmektedir. Ma'ruf, Naci, *Urubetu' l Ulema*, I. Baskı, Irak 1974/1394, I/415; Kınalızade, Ali Çelebi'nin yaptığı tasnifine göre Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin Türk hukukçularından olduğu ifade edilmektedir. Cin Halil, Akgündüz Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, 2. Baskı, Konya 1995, s. 70.

⁶⁷ el-Hamevî, a.g.e, VII/34; es-Semânî, Ebî Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, Bey-1408, V/265.

⁶⁸ el-Hamevî, a.g.e, VII/37; İbn Makûla, Beyrut (t.y.), *el-İkmal*, VII/313.

⁶⁹ es-Semânî, *el-Ensâb*, III/478.

⁷⁰ ez-Zehabî, *es-Siyer*, XIV/253; es-Subhanî, a.g.e, IV/453.

⁷¹ ez-Zehabî, *es-Siyer*. XIV/253-254.

Hâkim Şehîd el-Mervezî, kendi memleketi olan Merv'den başka Buhara, Nişabur, Rey, Bağdat, Kûfe, Mekke ve Kahire gibi ilim merkezlerini dolaşmıştır.⁷⁴

Hâkim Şehîd el-Mervezî, Buhara'da Muhammed b. Saîd en-Nevcâbâzî, Ebû'l-Kâsım Hammad b. Ahmed b. Hammad el-Hasan b. Sûfyân en-Nesevî Abdullah b. Mahmud es-Sadî⁷⁵ den, Nişabur'da Abdullah b. Şîrûye, Rey: İbrahim b. Yusuf el-Hisincanî, Bağdat'da Heysen b. Halef ed-Dûrî, Abdullah Ahmed b. el-Hasan es-Sûfî, Kûfe'de Ali b. Abbas el-Becelî, Mekke'de Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, Kahire'de Ali b. Ahmed b. Süleyman el-Mısırî⁷⁶ gibi alimlerden ilim tahsil etmiştir.

Hâkim Şehîd el-Mervezî ilim amaçlı olmak üzere İslam coğrafyasının değişik yerlerini gezdikten sonra memleketi olan Merv'e dönmüş ve daha sonra Buhara'da kadılık yapmıştır. Vezirlik makamına ulaşıncaya kadar tekrar Merv'e dönmüştür.

Hâkim Şehîd el-Mervezî, yaşadığı dönemde Buhara ve civarının en meşhur âlimleri arasında yer almıştır. Fıkıh yanında, hadis alanındaki geniş bilgisi sebebiyle ayrıca bir muhaddis olarak kabul edilmiş, hadis konusunda da kendisine başvurulmuş önemli bir bilgin kabul edilmiştir.

C. Yetiştirdiği Öğrenciler

Bu çok yönlü bilginin pek çok öğrenci yetiştirdiği kuşkusuzdur. Ancak Hanefî Tabakat kitaplarında el-Mervezî'nin iki öğrencisinin adı özellikle yer almaktadır. Örneğin İbn Kutluboğa, *et-Tacu't-Teracim* isimli Hanefî bilginlerine tahsis ettiği kitabında Hâkim Şehîd el-Mervezî'den ders alan öğrenciler arasında; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Hamdüye b. Mueym, el-Hâkim en-Nisabûrî el-Hafızî'l-Kebîr⁷⁷ ile el-Hâmid Ebû Muhammed Nuh b. Nasr⁷⁸ gibi alimlerin ismini zikretmektedir.

⁷² İbn-Kutluboğa, a.g.e,s. 231.

⁷³ İbnu'l-Esîr, *el-Lûbâb*, II/35;el-Kureşî, a.g.e,II/113;İbn-Kutluboğa, a.g.e,s. 231;es-Subhanî, IV/453.

⁷⁴ ez-Zehabî,*Târîhi'l-İslam*,XXV/113;ez-Zehabî, *es-Siyer*, XIV/257-258,261-262;İbnu'l-Esîr,*el-Lûbab*, II/35;el-Kureşî, a.g.e,II/113;İbn Kutluboğa,a.g.e, s.231;es-Subhanî, a.g.e,IV/453;*DİA*,XV195-1196; Sezgin,*Târîhi't- Turâsi'l- Arabî*,I/332; İbn İmâd, IV/18.

⁷⁵ es-Semâni, *el-Ensâb*, III/477.

⁷⁶ es-Semâni, *el-Ensâb*, III/477;İbn Kutluboğa, a.g.e, s. 231.

⁷⁷ ez-Zehabî, *es-Siyer*, XVII/162-177; İbn İmâd, V/33-35; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, I/454-457.

⁷⁸ İbn Kutluboğa, a.g.e,s. 232.

D. İdari ve Siyâî Görevleri

Hâkim Şehîd el-Mervezî Samanîler döneminde uzun süre Buhara'da kadılık yapmıştır. Bu görevi sırasında adaletiyle meşhur olmuş, özel hayatındaki örnek şahsiyeti ile de halkın sevgisini kazanmıştır. Bu görevde iken Samanilerin Horasan Emiri Nasr b. Muhammed'in oğlu Ebû Muhammed Nuh (I.Nuh) başta olmak üzere bir çok devlet adamı onun derslerine devam etmiştir. Bu dönemde otorite boşluğu artınca Nuh idari işlerde kabiliyeti olan hocasını vezirliğe tayin etmiş ve bundan sonra âdeta bütün devlet işlerini ona bırakmıştır. Bu görevi esnasında da ilmi faaliyetinden geri kalmayan Hâkim Şehîd el-Mervezî, idari açıdan zaman zaman bazı devlet adamlarının tenkitlerine mâruz kalmıştır.⁷⁹

E. Ölümü

Tabakat kitaplarında ve bazı Farsçe kaynaklarda Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin ölüm yeri olarak farklı yerler zikredilmekle beraber şehid ediliş gerekçesi iç isyanlara dayandırdığı konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Buna göre iç isyanların ve devletin dağılma alâmetlerinin görülmeye başladığı I. Nuh döneminde maaşların ödenmesinde ve erzak dağıtımındaki gecikmeler nedeniyle veziri sorumlu tutan askerler bir gece ayaklanmış ve Hâkim Şehîd el-Mervezî'yi öldürmüşlerdir. Bazı güvenilir kaynaklarda ayaklanmalar sırasında bütün olaylardan sorumlu tutulan, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin idam edilmek üzere ihtilal yapan askerlere teslim edildiği de ileri sürülmektedir.⁸⁰ Bazı rivâyetlere göre ise, Hâkim Şehîd el-Mervezî, gece namazında iken gürültü seslerini duyunca ihtilal yapıldığını öğrenmiş ve secdede iken şehîd edilmiştir.⁸¹

Kaynaklarda, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin ölümü ile ilgili üç ayrı tarih ileri sürülmektedir.

⁷⁹ Abbas Perviz, a.g.e, s. 883; Gerdizî, a.g.e, s.154; ez-Zehabî, *Târîhi'l-İslâm*, XXV/113; İbn Kutluboğa, a.g.e, s. 232; el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behîyye*, s.186; Münecimbaşı, s.253; Keskiöğlü, s.99; es-Subhani, a.g.e, IV/453.

⁸⁰ Gerdizî, a.g.e, s. 155. İbnu'l-Esir, *el-Kamil*, VI/319.

⁸¹ es-Semânî, *el-Ensâb*, III/478. İbnu'l-Esir, *el-Kamil*, VI/319.

Kureşî, Kutluboğa, Semânî, Ziriklî, Kehhâle, Sezgin ve Hayreddin Karaman gibi müellifler, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin ölüm tarihini (ö.334/945) Rebiulevvel ve Rebiulâhîr aylarını vermekte iken⁸² İbnu'l-Esîr ve Gerdizî (ö.335/946) ve İbnu'l- Esîr ayrıca Cemadi'l-Ulâ ayını⁸³, Leknevî ise iki tarih (ö. 334/945), (ö. 344/ 955) olarak vermektedir.⁸⁴

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin kendi eserlerinden, yazma olan *el-Kafî*'nin bir boş sayfasında “ölümü: 344” şeklinde bir not vardır. Bu notun *el-Kafî*'nin müstensihî tarafından yazılmış olma ihtimali kuvvetlidir. Yine aynı boş sayfada, Kureşî'nin isimli eserinden, nakil ile “ölümü: 334”⁸⁵ şeklinde de ayrı bir not vardır. Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin ölüm tarihi hakkındaki bu farklılığın nereden kaynaklandığını tam olarak bilememekteyiz. Bu durumda, söz konusu tarihlerden hangisinin doğru olduğu hakkında tam olarak bir şey söylemek mümkün değildir.

Netice olarak söz konusu üç tarihten birisini tercih etmemize yardımcı olacak bir delilimiz olmadığından (ö.334/ 945) (335 veya 344) tarihlerinden birisinin Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin ölüm tarihi olarak kabul etmek durumundayız.

Kaynaklarımızda, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin ölüm yeri de tam olarak bilinmemektedir, öldürüldüğü iki ayrı mekân belirtilmektedir.

Ziriklî, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin, Rey şehrinde⁸⁶ öldürüldüğünü ileri sürerken,⁸⁷ Kureşî, Gerdizî, İbn Esîr, Sezgin ve Abbas Perviz gibi müellifler ise, onun Merv'de Şehîd edildiğini ve aynı mekânda defnedildiğini belirtmektedirler.⁸⁸

Bir rivâyete göre de, bugünkü Türkmenistan'ın Merv şehrinde olan Nurkedan, Tenûrkeran veya Surkedan'ın mezarının başında defnedildiği belirtilmektedir.⁸⁹

III. HÂKİM ŞEHÎD el-MERVEZÎ'NİN ESERLERİ

⁸²el-Kureşî, a.g.e, II/314;ez- Ziriklî, a.g.e, VII/242;İbn Kutluboğa, a.g.e, s. 232;Sezgin, a.g.e, III/99; Hayreddin Kahraman, *İslam Hukuku Tarihi*, Nesil Yayınları İstanbul (t.y.), XVII/259 ; Çağatay, Neşet-Çubukçu, İbrahim Agah, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Basımevi 1965, s.174.

⁸³İbnu'l-Esîr, *el-Kamil*,VI/319;Gerdizî, a.g.e, s.155;Par Mürkhond, *Histoire Des Samanides*, Imprimerie Ryale,Paris 1845, *M.DGGGXLV*, s. 34.

⁸⁴ Bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behîyye*, s. 185-186.

⁸⁵ Bkz. Hakim eş-Şehîd , *el-Kafî*, 1005-III+240.

⁸⁶ el-Hamevî, a.g.e, IV/355.

⁸⁷ ez-Ziriklî, *A'lâm*, VII/242.

⁸⁸ el-Kureşî, a.g.e, III/314;İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb*, II/35;Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, III/99; Abbas Perviz, a.g.e, 885.

⁸⁹ el-Kureşî, a.g.e III/314. el-Hamevî, a.g.e, III/107; A. Yakubovskiy “*Merv*”, md, *İ.A.*, VII/774.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin hayatından bahseden kaynaklar, onun çok yönlü bir âlim olup, bir çok önemli eser yazdığını belirtmektedir. Yaptığımız araştırmalarda onun sekiz civarında eserini tespit edebildik. Ancak onun yazdığı eserlerinden *el-Kafî fî Furûi'l-Hanefiyye* dışındaki eserlerinin günümüze kadar ulaştığı tespit edilmemiştir.

Burada onun ismini tespit edebildiğimiz eserlerini tanıtacak ve bu eserlerini de yazma halinde olanlar ve kaynaklarda ismi geçtiği halde ulaşılamayanlar olarak iki ana başlık altında alfabetik olarak tanıtmaya çalışacağız. Bunu ele alırken de yazma olanlarından da sadece ulaşabildiklerimizi tanıtacak, diğerlerinin ise kaynaklarına işaret etmekle yetineceğiz.

A. Yazma Halinde Olan Eserleri

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin konu, kapsam ve içerik bakımından en önemli eseri, çalışmamıza konu teşkil eden *el-Kafî fî Furûi'l-Hanefiyye* adlı fıkha dair eseridir.

el-Kafî'nin yazma nüshaları incelendiğinde Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin diğer eserlerine nispetle oldukça geniş olduğu görülür.

el-Mervezî bu eserine hem "*el-Kafî*" hem de "*el-Muhtasar*" ismini verdiği gibi ondan bahseden kaynaklarda da, bu eser, iki farklı isimle zikredilmektedir.⁹⁰

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin *el-Kafî* adlı eserinin incelememize konu olan nüshası 460, vr. h. 1130, Rabiû'l-Evvel ayının 7'sinde, Salı günü saat 5'te müstensih tarafından yazılarak bitirilmiştir.⁹¹ Ancak çalışmamıza esas aldığımız İstanbul Süleymaniye 288 no'lu nüshasında müstensih'in adı belirtilmemektedir.

Zamanında Maverâünnehir bölgesinde etkisi geniş bir alana yayılmış bir İslâm âlimi olan Hâkim Şehîd el-Mervezî, tamamen fıkıh muhtevalı olan eserini, fıkıh müntesiplerine kolaylık sağlamak gayesiyle yazmıştır. Müellif

⁹⁰ el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behîyye*, s. 185; İbn Abidin, *Mecmuâtu'r-Resâil*, I/20-21; el-Kureşî, a.g.e, III/313-315; Carl Brockelmann, *GAL (Geschichte Des Arabischen Litterature)*, Leiden, E.J.Brill, 1967, I/182.

⁹¹ el-Mervezî, *el-Kâfi Fî Furûi'l-Hanefiyye*, Hacı Beşir Ağa, 288 bölümünde, 460, vr.

eserinde kendinden önceki alimleri tespit ve onlarla olan münasebetlerini ortaya koymayı ayrıca hedeflemiştir.

Eser'in yazılış gayesine uygun olarak iki amaç hedeflediği görülmektedir. Buna göre;

a) İmam Muhammed'in, *Zâhiru'r-Rivâye* kitaplarını birleştirip tekrarlarının çıkarılıp, konuların fıkıh bablarına göre tanzim edilmesi.

b) Kolayca okunmasını temin için özlü ve muhtasar sunulması.⁹²

el-Kafi, sade ve anlaşılır bir Arapça ile yazılmıştır. Müellifin de belirttiği gibi, *el-Kafi* 'yi herkesin kolayca anlayabilmesi esas gaye olduğu için konular fıkıh bablarına göre ayrılıp sade bir üslup kullanılmıştır.

Muhtelif kütüphanelerde tespit edebildiğimiz on beş (15) adet el yazma nüshadan sadece birkaçında istinsah tarihi vardır ancak bu nüshalar arasında müellif tarafından yazılan asıl nüsha belli değildir.

el-Kafi'nin kütüphanelerde bulunan yazma nüshalarının bulunduğu yer, varak sayısı ve tespit edebildiğimiz istinsah tarihi aşağıda gösterilmiştir:

a. Süleymaniye Kütüphanesinde Olanlar:

	<u>İsim</u>	<u>Demirbaş No .</u>	<u>Varak</u>	<u>Tarih</u>
1.	Sezer	735	356	Yok
2.	Sezer	734	356	Yok
3.	Hamidiye	545	471	Yok
4.	Ayasofya 1362	429	1047 ⁹³	
5.	Ayasofya	1363	432	1027
6.	Süleymaniye	580	667	Yok
7.	Şehîd Ali Paşa	912	596 ⁹⁴	964
8.	Damad İbrahim	646	632	Yok
9.	Hacı Beşir Ağa	288	460	1130
10.	Molla Çelebi	68	450	yok

⁹² Hâkim Şehîd, I, vr.; Keskiöglü, a.g.e,s. 99; Çağatay, a.g.e, s. 174.

⁹³ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî* eserinde III/99; *GAS*, I/443 sayfasında tarihini 1147 olarak belirtmektedir.

b. Atıf Efendi Kütüphanesi III + 1 nüsha

	<u>İsim</u>	<u>Demirbaş No.</u>	<u>Varak</u>	<u>Tarih</u>
11.	Atıf	1005	240	Yok ⁹⁵
	Atıf	1005	349	Yok
	Atıf	1005	336	Yok

c. İstanbul Millet Kütüphanesinde Olanlar

	<u>İsim</u>	<u>Demirbaş No.</u>	<u>Varak</u>	<u>Tarih</u>
12.	el-Kafl 922	392	955	
13.	el-Kafl 923	601	Yok	
14.	el-Kafl 993	225	Yok	

d. Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesindeki Nüsha

	<u>İsim</u>	<u>Demirbaş No.</u>	<u>Varak</u>	<u>Tarih</u>
15.	Raşit	228	1953.	Cilt**

Bir fıkıh kitabı olan *el-Kafl*, Hanefî mezhebinde İmam-ı Muhammed'in kitaplarından sonra gelen temel kaynaktır. Bu konuda Hâkim Şehîd el-Mervezî, İmam Muhammed'in eserlerinden istifade ederek *Zâhirü'r Rivâye* ve *Nadirü'r Rivâyetleri* ve derlediği bilgileri kendine göre bir metotla bu eserinde bir araya getirmiştir.

Müellif *el-Kafl*'nin giriş kısmında şöyle demektedir:

⁹⁴Sezgin, *Târîhi't-Turâsil-Arabî isimli* eserinde bu kitabın varak sayısını 569 olarak belirtmektedir. Bkz. Sezgin, III/99;GAS, I/443. Ancak doğrudan mezkur kitap üzerinde yaptığımız araştırmada varak sayısının 569 olarak değil 596 olduğunu tespit ettik.

⁹⁵İncelediğimiz Atıf Efendi Kütüphanesinde *el-Kafl* bir nüsha 3.ciltten oluşmaktadır. Demirbaş no'su 1005 olup hiçbirinin tarihi intisahi yoktur. Bkz. Sezgin, *Târîhi't-Turâsi'l-Arabî* III. cilt 100. Sayfa, da, III.ciltten oluşan *el-Kafl*'nin sadece I .cildinden 240 varak olan nüshasının istinsah tarihinin tarihini 714 hicrî olarak belirtmiştir. GAL, I/443.

** *el-Kafl*'nin Kayseri Raşit Efendi Kutuphanesindeki bu nüshaların sadece üçüncü cildi mevcut olup, birinci ve ikinci ciltleri bulunmamaktadır.

ا بر لعل ادمحل.اله و صحبه و سلم تسلیمأ كثیرأ امین یلع و دمحم ان دیس یلع لعلأ یلص و . میحرلأ نمحرلأ لعلأ مسب
نب دمحم لصفل اوب ال اق. نیبیطلأ مل ا یلع و دمحم ان دیس یلع مالمسل او ةالصل او . نیقتملل عقب اعل او . نیمل اعل
ا عم او جلأ یف ام و طوسبمل ا هبتك یف نسحل ا نب دمحم ین اعم اذه یب اتك تعدو ا دق...من لعلأ یضر مك احل ا دمحم
مهنع نؤمل اففخت و مظفح یف نیبغارل الیس لیست ادصل اق ملی اسم نم ررکممل اف ذح و مالمك ر اصتخا عم قفلؤمل
هنع هیف للزلل ا نم ةمصعل او هب عفزل ا یلو لعل او رضحل ا و رفسل ا یف لمحم و مت ارق و هتب اتك یف

Müellifin, ifadesinden de anlaşıldığı üzere eseri kendisinin okuduğu fakihlerin eserlerinde yer alan bilgilerin bir araya getirilmesi suretiyle yazılmıştır. Ancak bu bilgiler alınırken eserin muhtevası geniş tutulmuştur.

B. el-Mervezi'ye Nisbet Edildiği Halde Yazma Nüshaları Tespit Edimeyen Eserler:

1. *el-Münteka*⁹⁶
2. *el-Gurer*⁹⁷
3. *el-İrşâd*⁹⁸
4. *el-Mustahlâs mine'l-Câmi*⁹⁹
5. *Usûlu'l-Fıkh*¹⁰⁰

C. el-Kafi Üzerine Yapılmış Çalışmalar:

el-Kafi üzerine bir kaç şerh yapılmıştır. Bunlar içerisinde en çok rağbet gören Ebû Muhammed b. Ahmed'in *el-Mebsût* isimli 30 ciltlik şerhtir.

Hnefi literetüründen faydalanarak tespit edebildiğimiz *el-Kafi* şerhler aşağıda sıralanmış ve kısaca tanıtılmıştır:

a. el-Mebsût:

⁹⁶ el-Leknevî, en-*Nâfi'l-Kebir*, s. 17.

⁹⁷ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II/1202.

⁹⁸ İbn Abidin, *Mecmuâtu'r-Resâil*, I/21.

⁹⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, II/37.

¹⁰⁰ es-Semânî, *el-Ensâb*, III/478.

el-Kafl Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî (ö.483/1090), tarafından el-Mebcut isimli bir Şerh kaleme alınmıştır. Serahsî bu kitabının mukeddimesinde ve kitabının muhtelif bölümlerinde satır aralarında Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin hayatını çok kısa bir Şekilde anlatmıŐtır.¹⁰¹

b. Ahmed b. Mansur el-İsbicâbî (ö.480/1087) *Şerh Ahmed*.¹⁰²

c. İsmâil b. Yakub el-Enbarî el-Mûtekellim (ö.331) *Şerh İsmail*.¹⁰³

Yukarıda zikrettiğimiz kaynaklarda adı geöen bu iki Şahsın eserlerine ulaşamadık.

Önceden bahsettiğimiz gibi, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin İmam Muhammed'in ayrı ayrı olan altı eserini "el-Kafl fi Furûi'l- Hanefiyye" adıyla bir araya getirmesi, Őeybanînin tekrarlarını çıkarıp, onun görüşlerini derli toplu olarak, sistematize etmesi itibariyle önem arz etmektedir.

Hâkim Şehîd el-Mervezî, İmam Muhammed'in *Zâhiru'r- Rivâye* olarak adlandırılan el-Asl, Ziyadat, Camiü'l-Kebir, Camiü's-Seğir, Siyeru's-Kebir ve Siyeru's-Seğir kitaplarını birleştirip tekrarları çıkararak, konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir. Serahsî'nin el-Mebcut isimli ile el-Kâfi'ye yaptığı Şerh, Şerhu slubundan ziyade müstakil bir eser olduğu kanaati uyandırmaktadır. Örneğin *el-Kafl*, İmam Muhammed'in altı eserinden oluşan *Zâhiru'r-Rivâyetleri* derleyip ihtisar eden bir eserdir. Ancak, Serahsî *el-Mebcut* isimli eserinde, *Zâhiru'r- Rivâyetleri* derleyip okuyuculara kolaylık olsun diye geniş bir Şekilde Şerh etmiştir. Nitekim Hanefî fakihlerinin ekseriyetle *Zâhiru'r-Rivâyet* kapsamındaki eserleri diğerlerinden farklı bir kategoride mütalaa ettiği görölmektedir.

Birçok kaynak Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin *el-Kafl*'sini ve Serahsî'nin *el-Mebcut*'unu *Zâhiru'r- Rivâyetleri* bir araya getiren eserler olarak kabul etmiştir.¹⁰⁴

Söz konusu bu eserler altı eseri ihtisar etmesine rağmen, bu eserlerin telif edilme maksatları *Zâhiru'r- Rivâyetleri* bir araya getirmek değil, belki de İmam Muhammed'e ait müstakil eserleri biraraya toplamaktır. Örneğin her iki müellif de İmam Muhammed'e ait olduğuna kesin kanaat getirdikleri *Nadiru'r-Rivâye* adlı eserlerini de öalıŐmalarına dahil ederek, esas aldıkları metinlerin meşhur ve mütevâtir senetlere sahip olma Şartını dikkate almamıŐlardır. Her iki müellif de *Zâhiru'r- Rivâyetin* dışında, İmam Muhammed'e ait olduğu tartışmalı olan

¹⁰¹es-Serahsî, *Mebcut*, I/3-4; et-Temimî, a.g.e,1/36; İbn Abidin, *Mecmuâtu'r-Resâil*, I/20-21; .Sezgin, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, II/93.

¹⁰² Katip öelebi, a.g.e,1378; .Sezgin, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, II/94; et-Temimî, I/36.

¹⁰³ Katip öelebi, a.g.e,1378.

¹⁰⁴ Katip öelebi, a.g.e,1378; İbn Abidin, *Ukûdu Resmi'l-Muftî*, s. 20.

Kitâbu's-Şurut ve *Kitabu'l-Hiyel* ile Ebû Yusuf'un *İhtilâfu Ebî Hanîfe* ve *İbn Ebî Leyla* eserlerini de özetleyerek kendi eserlerine eklemiştir.¹⁰⁵

Aynı şekilde Serahsî, zikrettiğimiz eserler dışında Hâkim Şehid el-Mervezî'nin eserinde yer vermediği İmam Muhammed'in önceden kaleme alıp, daha sonra eserlerinde yer vermediği *Kitâbu'r-Radâ* adlı eseri *el-Kesb* isimli eseri ile de *el-Mebûsût*'a dahil etmiştir.¹⁰⁶

Ayrıca İmam Muhammed'in bazı eserlerinin zahir rivayet olarak kabul edilmesi,. Ebû Süleyman el-Cüzcânî ve Ebû Hafis el-Kebir gibi önde gelen öğrencileri sayesinde olmuştur. Onlar İmam Muhammed'in eserlerini titizlikle aktarmışlardır. Serahsî'nin yazdığı mukaddimeler, İmam Muhammed' in “*el-Kesb*” adlı eserinin rivayet olmaması gerektiğini şöyle açıklamıştır: “*Bu eser İmam Muhammed b.Hasan'ın tasnifatındandır, fakat meşhur olmamıştır.*

¹⁰⁵ Hâkim eş-Şehîd, 454, 457, vr; es-Serahsî, a.g.e, XXX/128, 167, 209; *el-Mehâric fi'l-Hiyel*, İmam Muhammed'e nispet edilen *el-Mehâric Fi'l-Hiyel* isimdeki eser, Orientalist Joseph Schacht tarafından 1930 yılında Leipzig'de neşredilmiştir. Kitap toplam 140 sayfadan oluşmaktadır. Ancak bu kitabın sadece 86 sayfası söz konusu kitaba aittir. Geriye kalan kısmı ise es-Serahsî'nin el-Mebûsût'undaki “*Kitabu'l-Hiyel*”inden alınmıştır. es-Serahsî, XXX/209- 244. *el-Mehâric Fi'l-Hiyel*'in İmam Muhammed'e ait olduğunu belirtenler yanında, ona ait olamayacağını söyleyenler, bazı nakillerde bulunarak bu görüşü savunmaktadır. Bkz. Kevserî, Muhammed Zahid, *Bulûğu'l- Emânî Fi Sireti'l- İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, Mektebetu'l- Hancî, Mısır 1355, s. 65; Ayrıca Zehebi, Et-Tahavî'nin Muhammed b. Semâa'ya dayandırdığı bir isnatla *Kitabu'l-Hiyel*'i İmam Muhammed'in bizzat kendisinin redettiği şeklindeki rivayeti zikretmektedir. Bkz.Zehebi, *Menâkıbu Ebî Hanîfe ve Sahibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasen*, (Thk Muhammed Zahid el-Kevseri ve Ebu'l-Vefa el-Efğanî), Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Mısır (t.y.), XXX/209.Fakat Elimizdeki mevcut kitabın sonunda, İmam Muhammed, *el-Mehâric Fi'l-Hiyel*'i, s. 86. kitabın Ebû Yûsuf'a ait olduğuna dair ifade bulunmaktadır. İfade aynen şöyledir: “???? ???? ?????? ?? ????????????? ??” “????? “???? ???? ?????? ?? ?????? yani kitabın başında Muhammed b. el-Hasen'in ismi geçtiği halde, sonunda Ebû Yûsuf'un ismi yazılıdır. Kitabın aidiyeti hususundaki bu belirsizliğin giderilmesi ancak onun iyi bir tahkikinin yapılmasıyla mümkün olacaktır. Cüzcani, kitabın İmam Muhammed ve *Hiyel* kitabın İmam Muhammed'e ait olmadığını ifade sadedinde şöyle diyor; “*Cahiller imamı küçük düşürmek için böyle bir kitabı o'na isnat etmektedir*” der. Ali ŞAFAK, s. 89. Kitabın metodu, genelde soru cevap şeklinde olup bu yönüyle İmam Muhammed'in *Kitabu'l-Asl*'ındaki metoduna çok benzemektedir. İlk bakışta sanki Asıl'dan bir bölüm izlenimi vermektedir. Fakat böyle olmasına rağmen bazıları, *Kitabu'l- Aıl*'dan müstekil ve onda bulunan “*Kitabu'l-Hiyel*” bölümünden farklı olduğu görüşünü savunmaktadır. “İslam Medeniyeti Dergisi, *İmam Muhammed Şeybânî'niye tahsis ettiği özel sayısının istanbul Kütüphanesindeki Mevcut Yazma Eserleri*”, isimli makalede bkz. *İslam Medeniyeti*, 20,ss. 44-49, İstanbul 1969. İmam Muhammed'in eserlerini tanıtan kitap veya mekalelerin bir kısmı el-Mehâric'ten ya da hiç haberdar olmadıklarından ya da kitabın aidiyetinin ihtilafı olmasından dolayı hiç bahetmemektedir.Kitaba konu olan Hiyel, Arapçada, “maharet,çare, kurnazlık, aldatma” anlamlarına gelirken, *Mu'cemu'l-Vasit*, S. 209. Türkçe “aldatmak, yanıltmak, çıkar sağlamak, oyun düzen, dolap, desise ve antrike” gibi anlamlara gelmektedir. *Türkçe Sözlük*, Türk Dili Kurumu, İstanbul 1992, I/645. Oysa kitapta geçen Hiyel için anlamlardan farklı olarak, zor durumda kalan insanların problemlerini çözmek amacıyla o zor durumdan kurtaracak çaredir denilebilir.Yoksa İmam Muhammed'in aldatma ,yanıltma , anlamına gelen 'Hiyel'i (Hileleri), zekat konusunda da örnekleri görüldüğü gibi, Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hasen, *Kitabu'l-Hucce, alâ Ehli'l-Medîne*, (Thk. Mehdi Hasen el-Kelanî), Âlamu'l-Kutup, 3. Baskı, Beyrut 1403/19-83, I/473. kesinlikle kabul ememektedir.

¹⁰⁶es-Serahsî, XXX/244, 287.

Çünkü onu ne Ebû Süleyman ne de Ebû Hafs dinlemişlerdir. Bundan dolayı Hâkim Şehîd el-Mervezî de muhtasarına (el-Kâfi' ye) bu eserleri (el-Kesbi ve er-Rada 'yı) almamıştır. ”¹⁰⁷

Rivayete göre Serahsi, bir kuyuda hapsedilmiş, öğrencileri her gün kuyunun etrafında toplanıp onun hukuk derslerini dinlemek suretiyle yazmaya devam etmişlerdir. Ayrıca Serahsi' nin yanında herhangi bir kitabın da bulunmadığı, derslerini irticalen yazdırdığı da kaydedilmektedir.¹⁰⁸ Bu yüzden bu eserlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Serahsî'nin *el-Mebсут* adlı eserini, ezberden oikte ettirdiği düşünüldüğü takdirde el-Mebсут'un, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin *el-Kâfi fi- Furui'l-Hanefiyye* adlı eserinin şerhi olmadığı; her ikisinin ayrı ayrı eserler olduğu; ya da Serahsî'nin, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfi isimli çok iyi hıfz ettiği ve ezbere bildiği; el-Mebсут'una temel aldığı el-Kâfi metnini, ezberden öğrencilerine dikte ettirdiği düşünülebilir.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin *el-Kâfi* adlı eserin el-Hudud bölümünde müellif, (*kâle Muhammed b. el-Hasan*) dedikten sonra (*Babu Mükatebeti'l-Mükateb*) adlı bir başlığa yer vermiştir. Serahsî ise *el-Mebсут*'unda böyle bir başlık kaydetmediği gibi konu ile ilgili herhangi bir bilgiye de yer vermemiştir.¹⁰⁹

Yine Serahsî *Babu'ş-Şehadet fi'l-Kazf* bölümünde bütün dillerde yapılan iftiranın ceza gerektirdiğini ¹¹⁰ söylerken, *el-Kâfi*'de böyle bir görüşe yer verilmemiştir.

Bize kadar gelen ilmi gelenekte İslamî ilimler ile ilgili eserlerin her biri müstakil bir kitap sayılarak isimleri bağımsız bir şekilde tespit edilmiştir. Çünkü bu tür eserlere müellif ya da musannifleri, müstakil isimler vermişler yahut o konu ve mevzu ile ilgili önceden yazılmış ve o konuya esas teşkil etmiş olan eserle bağılılığı ifade eden bir

¹⁰⁷es-Serahsi, XXX/128,287,244.İsminden de kolayca anlaşılacağı üzere kazanç yolları konusunu işleyen İmam Muhammed'in bu kitabını es-Serahsî *Mebсут*'unda XXX/244-287 kendisine ait şerhle bir likte rivayet etmektedir. Ayrıca Muhammed b. Semâa'nın (ö.233/847) İmam Muhammed'dankitabı rivayet ettiğini, *el-Kesb*'in İmam Muhammed'in kitabından olduğunu, ancak Ebû Hafs(ö.217/832), ve Ebû Süleyman el-Cuzcanî'nin (ö.200/815) bu Kitabı İmam Muhammed'den dinlemedikleri için meşhur olmadığını ve bu yüzden de Hâkim Şehîd el-Mervezî *el-Kâfi*'sinde zikretmediğini ifade etmektedir.es-Serahsî, XXX/244.Süheyl Zekkar tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Eser, 1400/1980 yılında Şam'da 136 sayfa olarak neşredildiğini belirtilmiştir. Bkz. *Mu'cemu'ş- Şamil*, III/417. *Kitabu'rRadâ*, bu kitap İmam Muhammed'e aidiyeti hususunda hanefi alimleri değişik Görüşlere sahiptirler. Bunlardan bazıları, İmam Muhammed'in uslubuna uymadığı ve bu yüzden de Hâkim Şehîd el-Mervezî (ö.334/945) *el-Kâfi*'sine almadığı gerekçesiyle İmam Muhammed'in kitaplarında Olmadığı ileri sürülmüştür. Fakat Hanefi alimlerinin çoğunluğu, bu kitabın İmam Muhammed'in ilk Yazdığı eserlerden olduğu görüşünü savunmuşlardır. es-Serahsî (ö.490/1096) de kitabın İmam Muhammed'e ait olduğunu söyleyen çoğunluğun görüşüne meyletmiş ve İmam Muhammed'in kitaplarının çoğunu ilk defa yazdığını ve kitabın da iki defa yazılarından olduğunu söylemiştir.es-Serahsî XXX/287. Serahsî ayrıca, bu kitabı *Mebсут*'unda rivayet etmek suretiyle,es-Serahsî,XXX/287-309. günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.

¹⁰⁸ Hamidullah, Muhammed, *İslam Hukuku Etüdları*, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984, s. 68.

¹⁰⁹ Hâkim Şehîd, 110-113, vt.

isim tamlamasıyla eserlerini adlandırmışlardır. Böyle eserlerin çoğu haşiye, şerh, talik ve telhis olduklarını açıklayan bir isim taşımaktadır.¹¹¹ Ancak, el-Mebsutta Serahsî'nin, bu eserinin el-Kâfî'nin şerhi olduğuna dair sarih bir bilgi yer aymadığı gibi, el-Mebsut müstekil, orijinel bir isim vermiştir.¹¹²

Bu iki husus, el-Mebsut'un, el-Kâfî'nin tam bir şerhi olduğu konusunda tereddüt uyandırmaktadır. Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin el-*Kaîfî* adlı eserinin diğer ismi *el-Muhtasar*'dır. Nitekim bazı kaynaklarda Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin eserinin adı *el-Kaîfî*¹¹³ olarak belirtilirken bazı kaynaklarda *el-Muhtasar*¹¹⁴ olarak zikredilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

HÂKİM ŞEHÎD el-MERVEZÎ'NİN HADD CEZASI GEREKTİREN SUÇ

¹¹⁰ es-Serahsî, IX/114.

¹¹¹ Mesela, ez-Zemahşarî, *el-Keşşaf an Hakaik etTenzil*; İbnü'l-Munzir, *el-İnsaf*; İbnü'l-Maktum, *ed-Dürrü'l Lakit*; Şirazî, *Futûhu'l-Gayb*; İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtar ale'd-Durri'l-Muhtar*.

¹¹² *el-Kaîfî*, ve *el-Mebsut* isimli eserler, *Zahiru'r-Rivaye* ile ilgili çalışmalar olmakla beraber isimleri bağımsızdır. Bu tür çalışmalar yukarıdaki iki örnekle sınırlı değildir.

¹¹³ el-Kureşî, a.g.e, III/313; GAL, I/182.

¹¹⁴ es-Serahsî, a.g.e, I/3; el-Leknevî, a.g.e, 185; İbn Abidin, *Mecmuâtu'r - Resall*, I/20-21. İstanbul'da buluna *Süleymaniye Kütüphanesindeki* Hakim Şehid'e aid *el-Kaîfî* ve *el-Muhtasar* isimli eserleri incelememiz sonucu, isimlerinin ayrı metinlerinin ise aynı olduğunu gördük.

VE CEZALARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

I. CEZA KRİTERİ AÇISINDAN SUÇLARIN TASNİFİ

Klasik fıkıh kitaplarında ceza kriteriesas alınarak suçlar üst başlıklarıyla kısas ve diyet cezası gerektiren suçlar; hadd cezası gerektirensuçlar ve ta'zir cezası gerektiren suçlar olmak üzere üçlü bir ayrımına tabi tutulmuştur.

A. Kısas veya Diyet Gerektiren Suçlar

İslam hukuku'nun kendine has bir tasnif biçimi bulunmaktadır. Fıkıhın kapsamı içinde yer alan konular ibadetler ve bütün hukukî işlemler başlangıçtan bu güne kadar ibadat, muamelât, ukubat olmak üzere üç ana gruba ayrılarak incelenmiştir. Biz de bu klâsik taksime uyarak, fıkıhın sadece ukubât kısmında yer alan suçlar ve onlara tatbik edilecek cezalarla ilgili tasnifine kısaca temas edeceğiz.

Fıkıh kitaplarında derli toplu olarak ele alınan ana hukuk branşlarından birisi de suçlar ve cezalardır. İslam Ceza Hukuku'nun temel konuları, el-hudud el-cinayet, el-kısas, el-cirah, el-diyât... gibi başlıklar altında ele alınmıştır.

İslamda suç: yapılması yasak olan şeydir. Suç kavramı, Allah'ın hadd v ta'zir ile cezalandırdığı şer'i yasaklar biçimde de tanımlanmıştır. Bu yasaklar ya emredilen bir fiili terk, ya da neyhedilen bir fiili işlemekle vukû bulmaktadır.¹¹⁵

Ceza ise: suç faillerine uygulanan müeyyidedir. Ceza, suçlara karşı şer'i delil ve dayanak demektir.¹¹⁶ Bütün hukuk sistemlerinde ceza, cemiyetin meşru mudafaa hakkıdır. Cezalandırmanın temel amacı suçlunun islah edilmesi, başkalarının suç işlenmesine de engel olacak bir ibret fonksiyonu görmesidir.

İslamda suçlar ve cezalar kitap, sünnet ve icma' ile tespit edilmiştir. Kıyasın ceza hukuku'nda delil olmasında ihtilaf edilmişse de cumhur bunu kabul ve tastik etmiştir.¹¹⁷ İslamda suçlar ve onlara tatbik edilecek cezalar iki ana grupta incelenebilir: Kisas ve hadd gerektiren suçlar, bu iki grubu meydana getirmektedir.

Kisas, kasıtlı olarak veya öldürücü bir aletle bir kimseyi öldüren veya yaralayan cânıye tatbik edilen cezadır. Kâtil kasıtlı olarak öldürdüğü kkimseye karşılık öldürülür veya mağdurun yok ettiği organına karşılık kendi organı yok edilir. Bu ceza Kitap, Sünnet ve İcma' ile sâbittir. Kur'an'da "*Ey iman edenler, maktûllar hakkında size kisas farz kılındı*"¹¹⁸ aytı ile, Paygamber'in "*kasıtlı öldürmenin karşılığı kısıstır*"¹¹⁹ hadisi ve diğer bazı ayet ve hadisler kisasın farz oluşunun delilidir.

Kasıtlı adam öldürme ve yaralanmalarda mağdur ve yakınlarının kisas talebinden vazgeçmeleri ve kisasın bir sebeple mümkün olmaması durumunda, kasıt dışı adam öldürme ve yaralanmalarda ise diyet denilen tazminatın ödenmesi gerektir. Diyetin miktarı adam öldürme suçunda her durum için ayrıca belirlenmeyip sabit tutulmuş ise de mezhepler arasında farklı görüşler olmakla beraber mağdurun müslüman- gayrimüslim, hür- köle ve kadın erkek olmasına göre değişmektedir. Ayrıca elem ve ıstırapın büyüklüğüne göre hakimin takdirine bırakılmıştır.¹²⁰

Ancak, bir kimseyi öldüren cânıye kisasın tatbik edilebilmesi için de, öldürenin âkil ve baliğ olması, eylemin kasıtlı olarak işlenmiş olması cezaı düşüren sebeplerin bulunmaması ölenin ma'sum olması ve özellikle ölenin varislerinin hepsinin kisas tatbik edilmesi isteğinde bulunması gibi bir takım şartlar aranır.

¹¹⁵ Aras, a.g.e, s. 232.

¹¹⁶ Üdeh, a.g.e, I/66; Bilmen, a.g.e,III/10,12.

¹¹⁷ Üdeh, a.g.e, I/164-165,183.

¹¹⁸ Bakara, 178.

¹¹⁹ Ebû Davud, "*diyet*" 241.

B. Hadd Cezası Gerektiren Suçlar

Hadd Allah hakkı olarak yerine getirilmesi vâcib olan naslarla sınırı ve miktarı belirlenen bir cezadır. Suç mağdurunun Hadd cezasını düşürme veya faili affetme yetkisi yoktur.¹²¹ Hadd, Allah hakkı olarak, yerine getirilmesi vâcib olan, naslarla, sınırı ve miktarı belirlenen cezadır. Bazı suçları işleyenlere de bu cezalar tatbik edilir. Bu cezada suçluyu hiç kimsenin affetme yetkisi yoktur.¹²² Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre hadd cezası gerektiren suçlar hırsızlık, yol kesme, zina, kazf, içki içme, irtidat ve isyan suçlarından ibarettir.¹²³ Kısas suçlarının da cezaları Şari' tarafından belirlenmiş olmaları konusundan haddler ile benzerlik arz etmekle birlikte, şahıslara karşı işlenmiş kabul edilmeleri yönüyle haddlerden ayrılırlar. Çünkü, hadd cezası gerektiren suçlar, topluma karşı işlenmiş kabul edilmektedirler.

Ta'zir suçları ise, cezası Allah ve Paygamber tarafından belirlenmemiş, düzenlenmesi siyasal otoriteye veya onun adına yargıcın takdirine bırakılmış suçlardır. Bu suçlar içerisinde Allah hakkına yönelik olanlar bulunduğu gibi şahıs haklarına yönelik olanlarda vardır. Hadd ve kısas suçlarının sınırlı sayıda olmasına mukabil ta'zir suçları belirli bir sayı ile sınırlı değildir. Denebilir ki İslam ceza hukuku'nda suçların önemli bir bölümünü ta'zir suçları oluşturmaktadır.¹²⁴

C. Kısas ve Diyet Gerektiren Suçlar ile Hadd Cezası Gerektiren Suçların Mukayesesi

Daha önceden de bahsettiğimiz gibi, cana ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen bu suçlar adam öldürme ve müessir fiiller olarak ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, insan canına yönelik fiiller olup bunlara katl veya cinayet denilir.

¹²⁰ Üdeh, a.g.e, II/181-183,261.

¹²¹ el-Kâsânî, a.g.e, VII/33.

¹²² el-Mergînânî, Burhaneddin Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdi'l-Celîl, *el-Hidâye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedî*, Matbaatu Mustafa Bâbî el-Halebî, Kahire 1965, II/94; el-Kâsânî, Alaüddin Ebî Bekr b. Mes-`ud, *el-Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, Beyrut 1974, VII/33; Ebû Zehra Muhammed, *el-Cerîme ve'l-Ukûbe fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1976, s.54; el-Muvâfi, Ahmed, *Mine'l-Fıkhî'l-Cinâi'l-Mukâran, Beyne's-Şeria ve'l-Kanun*, Dâru'l-Matbaai's-Şa'b, Kahire 1965, s.30; Üdeh, a.g.e, I/79.

¹²³ Muhammed Ebû Zehra, Ukûbe, Kahire s. 64-66; Cin Halil, Akgündüz Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 265; Üdeh, a.g.e, II/343-345.

¹²⁴ Aydın, M. Akîf, *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Baskı, Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 1999, s. 160-161.

Adam öldürmenin kasıtlı, taksirli, tesebbüben, kastan aşılması şeklinde işlenebilen her çeşidi buraya girmektedir. İkincisi, insanı vücut bütünlüğüne kısaca organ ve fonksiyonlarına karşı işlenen müessir fiillere ise, cerh veya cinayet alâ mâ dünen-nefsadını verilmektedir.¹²⁵

Yaralama olarak da ifade ettiğimiz müessir fiiller vücut bütünlüğüne yönelik olan fiillerdir. Müessir fiillerde kasten müessir fiiller; ikincisi, hata ile olan müessir fiiller olmak üzere ikili bir ayırıma tabi tutulmuştur.¹²⁶

Kasten müessir fiiller saldırı kasdı taşıyarak bilerek başkasını yaralmaya yönelik eylemlerdir. Kasden müessir fiillerin cezaları kısastır. Suçun unsurları sabit olduğunda suçluya verilecek ceza kısastır. Fakat müessir fiillerde kisasın gerçekleşme imkanı her zaman kolay olmadığından dolayı İslam hukukçuları kisasın uygulanmasında titiz davranmışlardır, kisasın infazınınimkansız olduğu durumlarda, zorunlu olarak kisasın diyete dönüşeceğini savunmuşlardır.¹²⁷

Hata ile işlenen müessir fiillerde verilecek ceza diyet cezasıdır.¹²⁸Daha önce hadd hadd suçlarının Allah haklarına yönelik olan ve cezaları Kitap ve Sünnet tarafından belirlenmiş bulunan fiiller olduğunu belirtmiştik. Bu durum klasik kaynaklarda “Allah’ın hakkı olmak üzere miktarı şari’ tarafından kesin olarak belirlenen ceza” şeklinde ifade edilmektedir. Tanımdan da anlaşıldığı gibi hadd, suçun değil, ona uygulanacak cezanın adıdır. Fakat klasik fıkıh kitaplarında bu kavram, yerine göre hem suç, hem de ceza anlamında kullanılmıştır. Bu tip suçlar toplumsal yönü ağırlıklı olan hak ve menfaatleri ihlal ettiği için, tanımdaki “Allah hakkı” ibaresi toplumun hakkı olarak yorumlanmaktadır.¹²⁹

Bu suçları en geniş kapsamıyla ele alanlar hadleri yedi başlık altında ele alınır. Bunlar; hırsızlık, yol kesme-silahlı gasp, hirabe zina, kazf,içki içme,irtidat ve isyandan ibarettir.¹³⁰ Bazı hukukçular ise isyan suçunu had gerektiren suç olarak kabul etmemiş ve had suçlarını altıya indirmişlerdir.¹³¹ Bir kısım İslam hukukçuları ise irtidat ve içki içme suçunu da had kapsamında değerlendirmemiş ve had cezası gerektiren suçları dört ile sınırlamışlardır.¹³² Tartışmalı olan isyan, irtidat ve içki içme suçlarının hadd suçu sayması bakımından Hâkim Şehîd el-Mervezî’nin sistemeatiğini esas alarak bu suçlar tek tek ele alınarak incelenecektir.

¹²⁵ Cin, a.g.e, s. 271; Aydın, a.g.e, s. 202.

¹²⁶ Cin, a.g.e, s. 275; Aydın, a.g.e, s. 205; Dağcı, Şamil, *İslam Ceza Hukuku’nda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 23.

¹²⁷ Cin, s. 275; Aydın, s. 205,

¹²⁸ Dağcı, a.g.e, s. 23; Cin, a.g.e, s. 275; Aydın, a.g.e, s. 205;.

¹²⁹ Aydın, a.g.e, s. 187; Cin, a.g.e, s. 265; Dağcı, a.g.e, s. 23.

¹³⁰ Üdeh, a.g.e, I/79.

¹³¹ Ebû Zehra, a.g.e, s. 84.

¹³² Cin, a.g.e, s. 187-188.

Had cezası gerektiren suçlar suçlar ister kazf, zina, hırsızlık ve içki içme gibi doğrudan şahsa ait bir hak veya mefaati ihlal etsin, isterse irtidat veya bağı'de olduğu gibi devlet ve toplum üzerine karşı işlenmiş olsun, her ikisinde de suç, toplum düzenini ağır şekilde ihlal ettiği için, suçun birinci derecede mağdurun toplum adına devlet olduğu kabul edilmekte ve verilecek ceza ile de bu toplumsal zararın tamir ve telâfisi amaçlanmaktadır.¹³³

II. MERVEZİ'NİN HADD CEZASI GEREKTİREN SUÇLAR İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

A. Zina Suçu

Zina suçu, aralarında nikah akdi bulunmayan bir erkekle kadının cinsi ilişkisi zina olarak tanımlanabilir. Fasit veya batıl nikah akdi de zinanın suçunun teşekkülüne engel olması ve şüphe sebebiyle bu suça ön görülen cezayı düşürmesi bakımından ayrı bir önemi haizdir. Zina suçunu işleyen failer suçu işledikleri sırada evli bulunsun isterse bekar olsunlar bu suç gerçekleşir. Bu yönüyle İslam hukuku sadece evli kimselerin yasak cinsi ilişkilerini zina sayıp bekarlarınkini saymayan Batı hukuku'ndan ayrılmaktadır. Ancak İslam hukuku'nda her iki tür zina, zina farklı şeklide cezalandırılmıştır. Yukarıda verilen tanım Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin zina suçu anlayışını yansıtmaktadır.¹³⁴

İslam hukukçuları zina suçunu cezalandırılması ile cezalarda kamu yararının esas alındığı konusunda fikir birliği etmiştir.¹³⁵

1. Zinâ Suçunun Hukukî Mahiyeti

İslam hukuku'nda zina suçu, şahsın iffet ve namusuna yönelik suçlardan biri olarak kabul edilmiş,caydırıcı ve önleyici bir tedbir olarak da öngörülen hadd ile cezalandırmaya gidilmiştir. Nitekim Kur'an'da evli olup olmadığı şeklinde herhangi bir ayırım yapılmaksızın zina eden kadın ve erkeğin bedeni ceza olarak 100 değnek kırbaç(celde) ile cezalandırılması emredilmiştir.¹³⁶

¹³³ Dağcı, a.g.e, s. 24.

¹³⁴ Hâkim Şehîd, a.g.e, 113,vr;el-Kâsânî, a.g.e, VII/33; el-Mevsilî, a.g.e, IV/79; Aydın, a.g.e, s. 193; Cin, a.g.e,s. 265;

¹³⁵ Üdeh, a.g.e,I/616.

¹³⁶ Nur, “ zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz kırbaç vurunuz ” ayeti, 2.

Bazı hadis kaynaklarında ise, sahih nikahla hâlen evlilik hayatı'nı sürdüren ya da böyle bir tecrübe yaşayıp daha önce evli olan ancak bilahere çeşitli sebeplerle dul durumda bulunan kadın ve erkeklere (seyyib-seyyibe) (muhsan), zina suçu işlemeleri durumunda uygulanması gereken cezanın ise“ recm” olduğu kaydedilmiştir.¹³⁷

Ancak şu hususu önemle kaydetmek gerekir ki, recm cezasının, uygulanış şekli ve sonucu bakımından kadın ve erkeğin taşlanarak öldürülmesi şekliyle ağır bir ceza olan recmle ilgili olarak Kur'an'da herhangi bir ayet yoktur. Nitekim, İslam hukukçuları arasında recm cezasının Kur'an-ı Kerim tarafından öngörüldüğünü iddia eden de yoktur. Ne zinayı yasaklayan ayetlerde ne de recm kökünden gelen kelimelerin geçtiği ayetlerde, evli olup zina işleyen kimselerin recm edileceğini bildiren ayet mevcut değildir.¹³⁸

Hadis usûlü açısından recmle ilgili sahih- hasen türünden birçok rivayet bulunsa dahi, bu rivayetlerin rivailri hakkında rical kitaplarındaki ihtilafı ve çelişkili cerh ve ta'dil bilgilerden dolayı bu haberlerin kesinliğinden söz etmenin mümkün olmadığı, bu itibarla da recmle ilgili rivayet edilen hadislerin hadis tekniği açısından âhâd kategorisinde değerlendirilmenin mümkün olduğu genel olarak benimsemiştir.¹³⁹

İslam hukukunda zinâ suçunu işleyenlere bu ağır bedensel cezanın uygulanabilmesi için suçun bütün unsurlarıyla gerçekleşmiş olması, ayrıca suçun dört şahit tarafından işaret edilmesi zörlü görülmüştür. Ayrıca şahidin bulunmaması durumunda zina suçunun faillerinin bu fiili işlediklerini bizzat kendilerinin zinâ yaptığına dair dört kere ikrar etmesi ve hadd cezası uygulanıncaya kadar da bu ikrarında sebat etmesi gerekli görünmektedir. Aksi takdirde suç faillerinin ikrarından rucu' etmesi, kendilerinden hadd cezasının düşmesi için bir sebep kabul edilmiştir. Bu hüküm de kaynağını hadislerden almaktadır.¹⁴⁰ Hâkim Şehid el-Mervezî'de bu görüştedir.¹⁴¹

Hâkim Şehid el-Mervezî'nin, bütün Sünni fıkıh ekollerince benimsenen bu görüşü benimsediği, kitabının tatkikinden sarık olarak anlaşılmalıdır. O'na göre, zina itirafında

¹³⁷ el-Müslim, *Kasâme*, XI/16; en-Nesâî, Ebî Abdurraman Ahmed b. Şuâyib, *Tahrîmu'd -Dem*, Matbatu Mustafa el- Bâbiel-Halebî, Mısır 1964/1383, VII,9; es-Serahsî, a.g.e, VIII/94; el-Kâsânî, a.g.e, VII/33-34; Üdeh, a.g.e, I/640-641.

¹³⁸ Geniş bilgi için bkz, Hayrı Kırbaçoğlu, *İslam'a Yaman Sanal Şiddet: Recm ve İrtidad Meselesi*, İslamiyat, V (2002), sayı. I, 127.

¹³⁹ Kırbaçoğlu, İslamiyat, 130.

¹⁴⁰ eş-Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *Ümm*, VI/ 119; el-Kâsânî, a.g.e, VII/ 61; İbn Kudâme, a.g.e, 8/175.

¹⁴¹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 110, 113, vr.

bulunanlara bu cezaların uygulanması için, suç failinin dört kez suçunun ikrar ve itiraf etmesi ve Hâkimin, bu suçun işlenip işlenmediğini en ince detayına kadar araştırması gerekir.¹⁴²

2. Zina Suçuna Öngörülen Ceza

Zina suçuna ön görülen ceza suç faillerinin evli ve bekar olanlara göre değişmektedir. Evlenmiş ancak eşi ile filem birleşmemiş kimse muhsen değil, bekar sayılır. Kur'an'da zinanın cezası "*zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz kırbaç vurunuz*"¹⁴³ ayeti ile tayin edilmiştir.

Muhsan olan zânî ise, sahih bir evlilik içinde birleşme vukû bulan kimsedir ki, bu da evli olan kimsedir. İslam'da evli olan kimselere başkasıyla yaptıkları zinadan dolayı verilecek ceza "Recm"dir. Recm taşlayarak öldürmedir. Bu ceza hadislerle sabittir.¹⁴⁴

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, zina yapanlara bu cezaların tatbiki için zina suçunun en ince teferruatına kadar dört şahitle ispat etmiş olmak gerekir. Şahit yoksa zina yapanın kendisinin, zina yaptığına dair kere ikrar etmesi ve tamamlanıncaya kadar da bu ikrarında sebat etmesi gerekmektedir. Eğer zina yaptığını ikrar eden kimse ikrarından döner veya kaçarsa artık ona ceza tatbik edilmez.¹⁴⁵

Zina suçu üç şekilde sabit olur. Birincisi, tam ehliyetli, müslüman, erkek ve dürüst dört şahidin bizzat gördüklerini beyan etmeleriyle sabit olur ki, bu çok zor bir yoldur. Ayrıca zaman aşımına da uğramaması şarttır. İkincisi, zina edenin dört defa zina suçunu ikrar etmesidir. Üçüncüsü, karinelerdir. Evli olmayan bir kadının gebe kalması ile de zina suçu sabit olur.¹⁴⁶

¹⁴² Hâkim Şehîd, a.g.e, 113, vr.

¹⁴³ Nur, 2.

¹⁴⁴ el-Müslim, "*Kasâme*", XI/16; Cin, 265.

3. Değerlendirme

Yukarıda Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin zina suçu ile ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. Ama asıl şaşırtıcı olan, benzer bir tutumun akademik çevrelerde de oldukça yaygın olmasıdır. Bu çevrelerde yaygın olan söz konusu tutumun en bariz özelliği ise, bilimselliğin vazgeçilmez şartı olan araştırma, inceleme, sorgulama ve tenkide sirt çevirmek; buna mukabil bilinenleri aynen tekrarlamak, hatta savunmak şeklinde özetlenebilir. Bu eleştirilerin geçerli olduğu konular ise, uzun bir liste oluşturacak kadar çoktur. Nitekim İslam ceza hukuku'na dair yazılan klasik ve çağdaş bütün eserlerde zina suçu ile ilgili recmin, sınırları nass tarafından kesin olarak belirlenen cezalar çerçevesinde ele alınması ve bedeni cezalar kategorisinde değerlendirilmesi buna açıkça göstermektedir.

Bir defa recm, İslam'a ait olduğu peşinen kabul edilince, artık geriye eleştiriler karşısında savunma ve aşırı te'villere başvurmaktan başka bir yol kalmayacağı aşıkardır. Halbuki, bilimsel zehniyeti, önce bu suçun ve cezasının ne kadar İslamî olduğunu sorgulanmasını gerektirir. Ne var ki, recm İslam ceza hukuku'nun bir parçası olduğuna dair bir sarsılmaz inanç, yaklaşık 14 asır boyunca kendisini sorgulamayı nedense aklına getirememiştir. Bu kesin inanç, kendisinden bu kadar emindir ki, daha önce gördüğümüz üzere recm Kur'an ve Sünnet'le sabit birer suç olduğunu kesin bir dille ifade etmekte tereddüt etmemektedir. O kadar ki, bu suçların mahiyeti, türleri, şartları cezaların tatbiki bz. konular üzerinde uzun uzun durmakta, detaylar bile ihmal edilmemektedir. Hemen belirtelim ki, eski-yeni konuyla ilgili eserlerin çoğu recm suçlarının ve bunlar için öngörülen cezaların dayanaklarının Kur'an ve Sünnet olduğunda müttetiklerdir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Hâkim Şehîd, a.g.e, 113, vr.

¹⁴⁶ Hâkim Şehîd, a.g.e, 113, vr; Cin, a.g.e,s. 266; Aydın, a.g.e,s. 193-194.

¹⁴⁷ Kırbaçoğlu, a.g.e, s. 130-132.

Dolayısıyla, yaptığımız bu tespite göre bütün fıkıh kaynaklarına bakınca, derlenen bigilerin, zina suçuna öngörülen ceza ve değerlendirdiğiminin 14 asırlık İslam fıkıh geleneğinin tamamı için Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin görüşüyle aynı olduğunu ve aynen geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

B. KAZF SUÇU

Ayet ve hadislerde, insana büyük değer verildiği değişik vesilerle dile getirilmiştir. Allah, her şeyden evvel insanı yer yüzünde iradesini temsil etmek üzere yarattığını, “*Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yer yüzünde bir halife yaratacağım, dedi...*”¹⁴⁸ ayetiyle ifade etmektedir. Böylesine ağır ve şerefli misyon sadece insana yüklenmiştir. Evrende başka bir varlığın bu tür bir misyon ve fonksiyonundan söz etmek mümkün değildir. Yine “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık*”¹⁴⁹ ayetiyle, insanın yaratılışında bir güzelliğin hedeflediği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra kur'an'ın hep insanı muhatab alması, ona verilen değerlerin bir başka ifadesidir. Zira o içerdiği mesalarla, hep insanın dünya ve ahiret mutluluğunu hedeflemektedir.

İslam, bir taraftan insana böylesi ağır sorumluluk yüklerken, diğer taraftan da ona haklar tanımış ve bu hakların korunması için bir takım maddi ve manevî yaptırımlar getirmeyi de ihmal etmemiştir. İnsan denilen varlığın yaşamını onurlu bir şekilde sürdürebilmesi için vazgeçilmez kabul edilen temel hakları vardır. Din, can, akıl, namus ve mal güvenliği, bu hakların en önde gelenleridir. Söz konusu haklar, İslam hukuk doktrininde, zarurilat (Dinin koruyup gözettiği vazgeçilmez temel değerler) şeklinde nitelendirilmiştir.¹⁵⁰ İnsanlara sağlanan bu haklar dokunulmazdır.¹⁵¹ Başka bir ifadeyle bu haklara yöneltilen haksız saldırılara karşı nitelik ve niceliği değişse de çeşitli türden yaptırımlar konulma gereği duyulmuş ve hemen hemen her hukuk sistemi tarafından tarih boyunca bu doğrultuda düzenlemeler yapılmıştır.

¹⁴⁸ Bakara, 30.

¹⁴⁹ Tin, 4.

¹⁵⁰ İbn Âşûr, Tahir, *İslam Hukuk Felsefesi* (trç. Vecdi Akyüz- Mehmet Erdoğan), İstanbul 1988, s. 151.

¹⁵¹ Armağan, Servet, *İslam Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara 1987, s. 82.

İslam hukuk doktrinde “zarûriyât” şeklinde nitelendirilen temel değerler, belirli ölçütler göz önünde bulundurularak bir sıralamaya tâbî tutulmuştur. Bu sıralamada hangi hakkın diğer haklara nispetle korunmasının daha öncelikli olduğu çeşitli kriterler esas alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Genel anlayışa göre dinin korunması başka bir deyimle din güvenliği, haklar hiyerarşisinde ilk maddeyi teşkil etmektedir. Ancak bu sıralamada, “Canın muhafazası” de önemli bir yer tutmaktadır.¹⁵² Öyle ki, bu kapsamda ele alınan değerlerin hepsinin, dolaylı ya de dolaysız olarak, canın korunması ile bir ilgi ve ilintisinin bulunduğu bir gerçektir. Zira can güvenliği, bazı durumlarda, ilk sırada yer alan dinin muhafazasından daha önce gelmektedir. Nitekim canın muhafazası için, dinin kesin olarak yasakladığı bazı haramların zarûret halinde yapılmasına izin verilmiş olması, hatta bazı durumlarda, bu tür yasakların işleminin vavip kabul edilişi, insan hayatına diğer bir deyişle insana verilen önemi vurgulayacak nitelikteki düzenlemelerdir. Allah’a inkara zorlanan şahısa, o’nu inkar konusunda izin verilmesi,¹⁵³ zorda kalan ve yiyecek bulamayan kişinin ölmek için dinin haram kıldığı domuz eti vb. şeyleri yemesi,¹⁵⁴ hatta yemediği takdirde açlık sebebiyle ölmesi durumunda, dinen sorumlu tutuluşu,¹⁵⁵ canın muhafazasına bu derece önem verilmesinin elbette temel bir espirisi olmalıdır. Her şeyden önce, söz konusu değerlerin bulunduğu ve önem kazandığı menkez ya da suje, hayat sahibi insandır. Din, akıl, mal, nesil, numus gibi temel değerler, ancak hayat sahibi insan için bir önem ifade eder ve bu değerler de, hayat sahibi insanın şahsında bir önem kazanır. Din ve onun hükümleri, hayat sahibi insanı muhatap kabul etmektedir. Aynı şekilde akıl, mal, namus ve nesil gibi değerlerin muhafazasının canın muhafazası ile ilgisiz olduğu iddia edilebilir mi?

İnsanların en tabii hakları içinde yer alan namusun korunmasına İslam’da büyük önem verilmiş, ona yapılan saldırılara karşı maddî ve manevî müeyyideler ön görülmüştür. İrz veya namus, insanın onur ve şerefine göstergesidir. Bir ülkeye nispetle bayrağın konumu ne ise, kişiye nispetle namusun konumu da odur. Tarih boyunca nasıl bayraklar için savaşmak bir şeref kabul edilmiş ise, kişinin namusunu korumak üzere gerektiğinde hayatını feda etmesi de hemen hemen bütün milletlerce bir şeref olarak telakki edilmiştir. İslam’da kişilerin şeref ve namuslarını zedeleyici nitelikteki sataşma ve saldırılar cezalandırılmıştır. Bu tür eylemlere karşı getirilen hukukî müeyyidelerin başında kazf cezası gelmektedir. Biz de bu nedenle, insanlık onur ve şerefi açısından kazf suçu ve cezasını ele alacağız.

¹⁵² İbn Âşûr, a.g.e, s. 151.

¹⁵³ Nehl, 106.

¹⁵⁴ Bakara, 173.

1. Kazf Suçunun Hukukî Mahiyeti

Sözlükte; taş vb. şeyleri atmak, fırlatmak¹⁵⁶ anlamlarına gelen kazf kelimesi, terimi olarak; İslam hukuku'nda bir kimseyi ayıplama tahkir etme ve sövmek amacıyla ona zina isnad etmek¹⁵⁷ anlamına kullanılmaktadır. Kazf suçunun bundan başka farklı tanımları da yapılmıştır.¹⁵⁸ Bu tanımları da göz önünde bulundurarak kazf suçunu ceza ehliyetine sahip bir şahsın, iffetli bir kimseye, iffetini zedeleyecek veya onun nesebini reddedecek nitelikte sözlü olarak zina ya da zinaya delalet edecek kelimeleri isnat etmesi biçiminde tanımlıyabiliriz.

İslam hukuk terminolojisinde, başkasına zina isnadında bulunan şahıs için, “kâzif”, kendisine zina isnat edilen kişi veya mağdûra için, “makzûf”, zina isnadında kullanılan sözcük cümleler için de “ makzûfun bih” kavramlarını kullanılmaktadır.¹⁵⁹

Kazf suçunun haram olduğu, Kitap, Sünnet ve İcma' delilleri ile sabittir. “*Namuslu kadınlara iftira atıp da dört şahit getirmeyen kimselere seksen kırbaç vurun. Onların şahitliğini artık hiç kabul etmeyin. Onlar fâsık kimselerdir. Ancak tevbe edip durumlarını düzelteren müstesna*”dır¹⁶⁰. “*İffetli, habersiz, mü'min kadınlara zinâ isnad edenler dünya ve ahrette lanetlenmişlerdir. Kendi dilleri, elleri ve ayakları yapmış olduklarına şahitlik ettikleri gün onlar, büyük azaba uğrayacaklardır.*”¹⁶¹

H.z.Peygamber (s.a.s) de kazf' suçunu kaçınılması gereken yedi büyük günahahtan biri saymıştır: Bir hadis-i şerifte ifade edildiğine göre H.z. Pelgamber (s.a.s.)“Yedi büyük günahahtan kaçınınız, buyurmuştur. Onlar nedir, ey Allah'ın Resûlü diye sorulunca da; bunların Allah'a şirk koşmak, sihir, (büyü) yapmak Allah'ın haram kıldığı cana

¹⁵⁵ Üdeh, a.g.e,s. I/570.

¹⁵⁶ Arapçada zina iftirası demek olan (? ? ?) manasında kullanılan kelimeler şunlardır:Râmâ (???), fırye (????), Kur'ân ve hadislerde zina iftirası anlamında kullanılan kelimeler de şu şekildedir:Büh-tan (????), Nur,16; ifk (? ? ?), Nur,11; Râma (???), Nur,4; iftira (? ???? ?) Mümtehine,12; Kazf (? ? ?). İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, “kazf” md;Ebû Ğeyb, Sa'dî *Kâmûsu Fıkhîyye'sinde* “ kazf” md; Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-Arûs 'ında* “Kazf” md; Fîrûzâbadî, Ebû Mecdiddin Muhammed b. Yakub, *Kâmûsü'l-Muhîtinde* “ kazf” md; olarak belirtilmiştir. el-Mevsiî, Abdullah b. Mevdûd, *İhtiyar li Talî'l-Muhtar*, İstanbul 1451,IV/93;İbn'l-Hûmam, Kemâluddin Muhammed b. Abdolvâhid, *Fethu'l-Kadir ale'l-Hidâye*, Mısır (t.y., b.y.),V-/89;el-Meydanî,Abdulganî el-Ğuneymî,*Lubâb fi Şerhi'l-Kitab*, Matbaa-i Dersââdet, İstanbul (t.y.), III/195;Bilmen, a.g.e, III/242 ;el-Cezirî, Abdurrahman, *Kitabu'l-Fıkh ale'l-Mezahibi'l Erbaa*, Beyrut 1393, V/212.

¹⁵⁷ el-Mevsilî, a.g.e, IV/93; İbnu'l-Hûmam, a.g.e, 5/89; el-Kâsânî, a.g.e, VII/40; İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtar âle'd-Dûrru'l Muhtar*, Mısır 1307, III/230;Çalışkan İbrahim, İslam Ceza Hukuku'nda Gayr-ı Müslimlerin Statüsü, Doktora tezi, A.Ü. 1986, s. 223.

¹⁵⁸ el-Kâsânî, a.g.e, VII/40; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *Muğnî*, Beyrut 1972, VIII/216.

¹⁵⁹ Bilmen, a.g.e, III/229.

¹⁶⁰ Nur, 4-5.

kıymak, faiz yemek, yetimin malını yemek, savaşta (cepheden) geri dönmek, kaçmak, iffetli, habersiz mü'min kadınlara iftira etmek"¹⁶² olduğunu ifade buyurmuştur. Kazf suçunun haram olduğu ve suçu işleyen ceza ehliyetine (âkil-bâliğ) sahip şahsa, âyette ön görülen cezanın uygulanması gerektiği konusunda, İslam hukukçuları arasında görüş birliği vardır.¹⁶³ Hâkim Şehîd el-Mervezî, Kur'an ile sabit olan bu hususta ickâ' olduğunu açık olarak vurgulamaktadır.¹⁶⁴

2. Kazf Suçunun Unsurları

Unsurlar, bir fiil veya sözün hukukî anlamda suç olarak nitelendirilebilmesi için bulunması gereken asıl öğelerdir. Bu asıl öğelerin bulunmadığı fiil veya davranışlar, hukukta suç olarak nitelendirilemez. Zina isnadı veya şahsın nesebini reddetme, mağdûrun muhsan olması ve fâilin suç kastı, kazf suçunun unsurlarını oluşturmaktadır.

a. Zina İsnadı Veya Nesebin Reddi

Ceza ehliyetine sahip bir kimsenin, başka bir şahsın bizzat kendisine, “ ey zinakâr, veya ey zina eden...” şeklindeki ifadeler kullanarak zina isnadında bulunması veya nesebini redd edecek nitelikteki “ ey veled-i zina, ya da ey piç...” v.b sözleri kullanması, suçun maddî unsurunu teşkil eder. Burada fâil, ya mağdûrun bizzat kendi iffetine ya da ana, baba gibi onu dolaylı olarak ilgilendiren şahısların iffetine karşı sözlü sataşmada bulunmaktadır.¹⁶⁵ Bu tür ifadelerle ithama maruz kalan kişinin, suç mağduru kabul edilmesi bakımından kadın veya erkek olması arasında hüküm bakımından fark yoktur.¹⁶⁶

Yine Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre açıkça (sarih olarak) veya işaret yoluyla zina isnadını çağrıştırmayan sözlü sataşmalar, kazf suçu kapsamında değerlendirilmez.¹⁶⁷ Kişilere isnat edilen sözlerin kazf suçu kapsamında ele alınabilmesinde ve suç failinin bu suça öngörülen cezaî müeyyide ile tecziye edilmesinde temel e hareket noktasını kişiye zina haddi uygulanmasını gerektiren herhangi bir fiilin, başka bir şahsa isnat edilmesi oluşturur. Nitekim Hâkim Şehîd el-Mervezî ve bütün İslam hukukçuları bu genel ilkede birleşmektedir.¹⁶⁸ Örneğin, bir şahıs diğer bir

¹⁶¹ Nur, 23-24.

¹⁶²el-Buhârî,Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, “*Hudut, babu Remyi'l-Muhsanat*”, Matbaatu'l-Meymene, Mısır (t.y.), s.34.

¹⁶³ eş-Şâfiî, a.g.e, V/280; İbn Kudâme, a.g.e, VIII/163; el-Kâsânî, a.g.e, VII/40.

¹⁶⁴ Hâkim Şehîd, a.g.e, 112, 115, vr.

¹⁶⁵ Hâkim Şehîd, a.g.e, 115, vr.

¹⁶⁶ Hâkim Şehîd, a.g.e, 113,115, vr.

¹⁶⁷ Hâkim Şehid, a.g.e, 115, vr.

¹⁶⁸ Hâkim Şehid, a.g.e, 115, vr.

şahısa zındık, kâfir, dinsiz, vb. ifadelerle hitapta bulunması, durumunda kendisine kazf cezası (haddi) gerekmez. Çünkü bu ifadeler, hukuk bakımından zina olarak kabul edilmemiştir. Ancak bu tür sözlü hakaretlerin zina ve kazf kabul edilmemesini bunları suç olmaktan çıkarmaz. Bu kabil ifadelerle başkasına hakarete bulunan kişiyi tezin limitleri içindekalmak koşulu ile siyasi otoritenin ve onun adına yetkili mahkemenin (hakimin) takdir hakkını kullanarak tazir türünden müeyyidelerle cezalandırma hakkına sahip olduğunu ilave etmek gerekir.¹⁶⁹

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre zina isnadı veya nesebin reddinin, tarafların bildikleri dilde yapılması şart değildir. Ona göre arapça, Türkçe veya başka bir dilde, kişilerin iffetine saldırı niteliği taşıyan her sözcük, kazf suçu kapsamında değerlendirilir. Zina isnadı, anlamları açık (sarih) sözcüklerle, kelimelerle olabileceği gibi, dolaylı ya da üstü kapalı mecaz ve kinaye kavramı vesözcüklerle de (ta'zir) yapılabilir.¹⁷⁰

b. Mağdûrun Muhsan Olması

Kazf suçunun oluşumu için gerekli unsurlardan birisi de mağdûrun “ muhsan” olmasıdır. Ancak önemine binaen zina suçundaki “muhsan olma” şartı ile kazf suçundaki “muhsan olma” şartı arasında fark olduğunu belirtmemize fayda vardır.¹⁷¹ Kazf suçunda mağdûrun muhsan olması şartı, bu suça kaynaklık eden âyetteki, “muhsanât”¹⁷² kelimesine dayanmaktadır.

İslam hukukçuları, kazf suçunda, muhsan olma şartından genelde mağdûrun, akıllı, ergen, hür, müslüman ve iffetli olması gerektiğini kaydetmektedir. Bu niteliklere sahip olmayan şahsa, zina isnadında bulunan kimseye kazf suçuna öngörülen ceza değil, ta'zir cezası uygulanır.¹⁷³ Bu nitelikler arasında yer alan iffetten maksat ise, şahsın zina fiilinden uzak olduğunun herkes tarafından bilinmesi halidir.¹⁷⁴

c. Suç Kastı

Kazf suçunun teşekkülünde aranan diğer önemli unsuru da bu suçun kasıtlı olarak işlenmesidir. Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre ceza hukukunda fâilinde suçlu sayılabilmesi ve kendisine hukuken öngörülen cezanın

¹⁶⁹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 115, vr.

¹⁷⁰ Hâkim Şehîd, a.g.e, 113,115, vr.

¹⁷¹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 113,115, vr; Bilgi için bkz. Dağcı. Şamil, “ *İhsan*”, *DİA*,XX1/546;Çalışkan, a.g.e, s. 228.

¹⁷² Nisâ, 25; Nur, 4.

¹⁷³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 115, vr.

¹⁷⁴ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

verilebilmesi için gerekli unsurların en önde geleni eylemin kasıtlı olarak yapılmasıdır. Kazf suçunda suçun manavi unsurunu suç kastı oluşturur. Bir şahsın hukuka aykırı olarak icra ettiği fiilde veya sözde, suç kastı yoksa, fail cezalandırılmaz. Kazf suçunda da, zina isnadında bulunan şahsın, mağdûra (makzûf) isnat ettiği zina ve iffetsizlik ifade eden kelimelerin asılsız olduğunu bile bile isnadı suç kastını teşkil eder.¹⁷⁵ Burada suç kastından söz edebilmemiz için zina isnadında bulunan şahsın akıllı, ergen ve serbest (hür) iradeye (libre arbitre) sahip olması gerekir. Çünkü, akıl hastası ve zorlanan, maddi baskı altında bulunan (mükreh) gibi yukarıda belirtilen nitelikleri taşımayan şahısların böyle bir isnatta bulunmaları durumunda, suç kasıtları bulunmadığından kendilerine ceza uygulanmaz.¹⁷⁶ Çünkü bu konumdaki şahıslar, ceza ehliyetine sahip değildirler. Ceza ehliyeti olmayan şahısların da suç kastının varlığından söz edilemez. Suçun tam olarak teşekkül etmediği durumlarda da suç failinin cezai sorumluluğunun bulunduğu tartışılmaz.

3. Kazf Suçuna Öngörülen Ceza

İslam ceza hukukunda, kazf suçu için biri asli diğeri tebai (tamamlayıcı)¹⁷⁷ olmak üzere iki tür ceza söz konusudur. Kazf cezasına delil teşkil eden âyetten de anlaşıldığı gibi asli ceza, celde (sopa dövme)'dir. Konu ile ilgili Kur'an'da; “ *iffetli kadınlara zina isnat edip de sonra bu iddialarını doğrulayamayacak olanlara ve dört şahit getiremeyenlere seksen sopa vurun...*”¹⁷⁸ buyrulmaktadır.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre suç sabit olduktan sonra, suçluya seksen sopa vurulur. Bu ceza asli ceza olup miktarı artırılıp azaltılmadığı gibi, bu cezaya alternatif olmak üzere bu ceza yerine başka bir ceza da uygulanamaz.¹⁷⁹ Hâkim Şehîd el-Mervezî zinâ yapanlara bu cezaların tatbiki için zinâ suçunun, en ince teferruatına kadar dört şahitle ispatlanması gerektiğini belirtmiştir. Eğer şahit yoksa zinâ yapanın kendisinin, zinâ yaptığını dört defa ikrar etmesi gerekmektedir. Nitekim kazf için öngörülen ceza tamamlanıncaya kadar da bu ikrarından dönmemesi gerekir. Buna göre zinâ yaptığını ikrar eden kimse ikrarından dönerse şahitlikten rûcû, cezayı düşürür ve kendisine ceza tatbik edilemez.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Hâkim Şehîd, a.g.e, 115, vr.

¹⁷⁶ Hâkim Şehîd, a.g.e, 112, 115, vr.

¹⁷⁷ Üdeh, I/632.

¹⁷⁸ Nur, 4.

¹⁷⁹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 112, 115, vr.

¹⁸⁰ Hâkim Şehîd, a.g.e, 113, vr.

Hâkim Şehîd el-Mervezî bu konuda farklı bir görüş sahibi olması bakımından İbn Ebî Leylâ'nın "*Zinâ eden ikrarından dönse de artık hadd cezası kesinlettiği için hadd cezasının tatbik edilmesi gerektiği*" görüşünde zikretmektedir.¹⁸¹

Hâkim Şehîd el-Mervezî, İbn Ebî Leylâ'nın, "*bir kimseye mensub olduğu kabile veya milletten olmadığı şeklinde yapılan iftira da hadd cezası tatbik edileceği*" görüşünde yer verir.¹⁸²

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, bir şahıs bir kadın topluluğuna zinâ iftirasında bulunacak olursa bundan dolayı ancak bir iftira cezasına çarptırılacaktır.¹⁸³

Ahmed b. Hanbel'e göre ise kadınlar topluluğuna iftira atan kimse, suçun mağdurların her hangi birinin şikayette bulunması durumunda topluluktan biri isteyince tek hadd cezasına çarptırılır. Sonra biri daha talep ederse yine bir hadd cezası uygulanacaktır. İftira atılanların sayısı bitinceye kadar bu böylece devam eder, demiştir.¹⁸⁴

4. Değerlendirme

Her şeyden önce insan, Allah katında yaratılmışların en mükemmelidir. İnsanın, bu saygınlığı, Allah'ın emir ve yasaklarına uyması ile daha da artırmaktadır. Buna karşın insan, söz konusu emir ve yasakları ihlal ettiği sürece de bu saygınlık, öznel olarak ve de Allah katında eksilmeye hatta yok olmaya açık değişken bu durumdur.

Gerçek şu ki, İslam'da suç kabul edilen fiil veya eylemlere karşı uygulanan cezalarla gerek fert gerekse toplum bazında belirli hedefler gerçekleştirilmek amaçlanmıştır. Her şeyden önce cezalar, bütün ilahî dinlerin ve günümüzde her hukuk sisteminin de kabul ettiği temel hak ve hürriyetleri korumayı hedefler. Bu noktada İslam'da, kişinin şeref ve onurunu zedeleyecek eylemlere uygulanan cezalar ile, insanların kişilik haklarına yöneltilecek saldırılara karşı korunması amaçlanmaktadır.

İslam hukuk doktrininde kazf suçu ve cezasını düzenleyen âyet genelde hür, mü'min erkek ve kadınlara yapılan zina iftiraları ekseninde yorumlanmış ve bu yorumların temeli de "muhsanât" kelimesi üzerinde odaklaşmıştır. Bu kelimeden hareketle hukukçular, âyette belirtilen cezanın ancak iffet sahibi hür. Mü'min erkek ve kadınlara yapılan zina iftirasında söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. Kanatimize göre, âyetteki, "muhsenât" kelimesi, inancı ve toplumsal yapıdaki statüsü ne olursa olsun namuslu, iffetli her ferdi içine almaktadır.¹⁸⁵ Ayrıca

¹⁸¹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 113 vr.

¹⁸² Hâkim Şehîd, a.g.e, 115, vr.

¹⁸³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 115, vr.

¹⁸⁴ İbn Kudâme, a.g.e, VIII/233.

¹⁸⁵ Aynı kanaat için bkz. Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1990, VI/154; Tür-

Hâkim Şehîd el-Mervezi başta olmak üzere diğer İslam hukukçularının büyük çoğunluğu, erkeğe karşı yapılan zina iftirasının da kadına karşı yapılan zina iftirası gibi kazf cezasını gerektirdiği görüşündedir.¹⁸⁶ Halbuki âyetteki “muhsenât” kelimesi Arap Dil kurallına göre, dişiler için kullanılan bir sözcüktür. İslam hukukçuları bu kelimenin kapsamına belirtilen suçun temel espirisi ve amacı-ki o da ırz ve namusun korunması- gereği haklı olarak erkekleri de dahil etmişlerdir.

Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi, namus, iffet ve insanlık onuru sadece hür mü'min erkek ve kadınlara özgü bir olgu değildir. İnsan olarak gerek gayr-i müslimlerin gerekse kölelerin namus ve onuru, müslümanların namus ve onurundan daha aşağı değildir.

C. HIRSIZLIK SUÇU

1. Hırsızlık Suçunun Hukukî Mahiyeti

Hırsızlık suçu ve cezasıyla ilgili hükümler İslam hukuku literatüründe Kitab'l-Hudud'un “sirkât” veya “serikâ” kelimesiyle ifade edilmiştir. “Hudûd” bölümünde, “Babu's-Serikâ” alt başlığı altında, bazen de “Kitabü's-Serika” bab başlıkları altında ayrı bir bölüm olarak ele alınmıştır.

Hırsızlık, eski Türkçe'de uğrulamak, Arapça'da sirkat veya serika kelimeleri ile ifade edilmiş, hırsız için de eski Türkçe'de uğri, Arapça'da da sarık ve liss kelimeleri kullanılmıştır.¹⁸⁷

Hırsızlık, sözlükte başkasının malını gizlice almak anlamında olup, hukukî bir terim olarak “akıllı ve bulûğ çağına ermiş bir kimsenin başkasına ait bir malın mülk edinme kastıyla, muhafaza edildiği yerden gizlice alınması” şeklinde tanımlamıştır.¹⁸⁸

Hukuk dilinde hırsızlığın terim anlamı, ayrıntı teşkil eden farklılıklar göz ardı edilirse hemem hemen bütün hukuk sistemlerinde aynı olup kelimenin sözlük ve örfteki anlamından farklı değildir. Toplumlar ve medeniyetler arası farklılıklar, hırsızlığın suç teşkil ettiği ve çeşitli müeyyide ve tedbirlerle önlenmesi gerektiği noktasında değil, suçu önleyecek tedbirlerin seçimi, suçun oluşuma şartları ve suça uygulanacak müeyyide hususunda yoğunlaşır.

kiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde de “*muhsenât*” kavramının “*iffetli kadınlar*” şeklinde anlaşılmasına daha müsait olduğu ifade edilmiştir. Dağcı, “*ihsan*” *DİA*, XXI/546.

¹⁸⁶ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr; el-Mevsiî, IV/94; İbn Kudâme, X/201; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III/195.

¹⁸⁷ Bardakoğlu Ali, “*Hırsızlık*”, *DİA*, XVII, 385.

¹⁸⁸ İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtar*, III/270; el-Mevsilî, a.g.e, IV/102; el-Cezirî, a.g.e, V/156; el-Meydanî,

2. Hırsızlık Suçunun Çeşitleri

Hadd cezasını gerektiren hırsızlık; küçük hırsızlık (sirkât-ı suğra) ve büyük hırsızlık (sirkât-ı kübrâ) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Küçük hırsızlık, adi veya basit hırsızlıklardır. Büyük hırsızlık ise harâmîlik olarak bilinen, soygun, eşkıyalık (hirâbe) veya diğer adıyla (kat' u't-tarik) gibi hırsızlıkları ifade eder.

Küçük hırsızlık “mubâşeret (doğrudan) sirkât” ve “tesebbüben sirkât” (dolaylı) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Mubâşeret hırsızlık; bir kimsenin, başkasına ait hırs altındaki malını korunduğu yere gizlice girip, çaldığı malı yüklenerek çıkarması, ya da malı bir hayvanın sırtına yükleyip veya akar suya atıp bulunduğu yerden dışarı çıkmasıdır. Yani doğrudan hırsızlıkta hırsız, malı bulunduğu yerden bizzat çıkarmaktadır. Tesebbüben hırsızlık ise birden fazla kişinin malın muhafaza edildiği mekâna girerek malı aralarından birine yükleyerek gizlice dışarıya çıkarmalarıdır. Her iki hırsızlık çeşidi de İslâm hukuk sisteminde yasaklanmış ve uygulanacak cezaların farklı olmaması kabul edilmiştir.¹⁸⁹

Ta'zir cezasıyla cezalandırılan hırsızlık şu suçun oluşum veya ispatı ile ilgili bir kuşku veya şüphenin ortaya çıkmasıyla haddin uygulanmadığı veya yankesicilik gibi mağdurun gözü önünde, fakat rızası olmaksızın ve kuvvet kullanmaksızın bir başkasına ait malın çalınması şeklinde değişik şekillerde işlenebilmektedir.¹⁹⁰

3. Hırsızlık Suçunun Unsurları

Hırsızlık suçunun mahiyeti, unsur ve şartları konusunda İslam hukukçuları arasında görüş farklılıkları ve literatürde yer alan ayrıntılı bilgiler, hadd cezasını gerektiren hırsızlığı belirginleştirerek onu benzeri fiillerden ayırmaya, böylece suç ve cezada kanunilik ilkesini sağlamaya yönelik gayretler olarak görülmelidir. Bu nedenle da İslam hukukunda hırsızlık suçunun işlenmiş sayılabilmesi için suçlu, çalınan mal ve çalma eylemiyle ilgili bazı şartlar aranır. Bu şartlar konusunda İslam hukuk mezhepleri arasında kısmen farklı görüşler olsa bile, suçun gerçekleşmesinde suçlunun suç işleme kastının bulunması, çalınan malın başkasına ait olması, muhafaza altında bulunması ve hukuken belli bir mâlî bir değer taşıması ve malın gizlice alınması gibi şartların aranması hususunda görüş farklılığı bulunmamaktadır.¹⁹¹

a.g.e, III/200; Üdeh, a.g.e, II/515; Çalışkan, a.g.e, s.257

¹⁸⁹ eş-Serahsî, a.g.e, 10/133-134; Udeh, a.g.e, II/514; Bilmen, a.g.e, III/261.

¹⁹⁰ Üdeh, a.g.e, II/514-516.

a. Failin Suç Kastının Bulunması

Hırsızlık suçunda failin suç işleme kastı, başka bir ifade ile suçun manevi unsurunun bulunması suçun unsurlarından birisini oluşturmaktadır.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre kasıt, bir kimsenin bir fiili bilerek ve isteyerek veya hareketinin sonuçlarını ön görerek işlemesidir. Bu nedenle bir başkasının malını çalan kimse de bu eylemini böyle bir bilinç ve irade ile yapmışsa, yani başkasına ait olduğunu bildiği halde mal sahibinin rızası ve bilgisi olmadan ona ait bir malı almışsa kasıt unsuru gerçekleşmiştir. Hırsızlık suçunda bu genel kastın dışında başkasına ait malın mülk edinme maksadıyla alınması da şarttır. Aksi halde eylem hırsızlık suçu teşkil etmez. el-Mervezî failin bir malın kendi malı olduğunu zannederek veya mübah bir mal olduğu zannıyla ya da sahibi bulunmadığı düşüncesiyle veyahut ta kullandıktan sonra geri verme amacıyla alması durumunda suçun teşekkül etmeyeceği kanaatindedir.¹⁹²

Hâkim Şehîd el-Mervezî Failin kastının hukuken geçerliliği için failin cezaî ehliyete sahip yani akıllı ve bülûğa ermiş bir kimse olmasının zorunlu olduğunu; bu nedenle hırsızlık yapan mümeyyiz çocuklara, cezaî ehliyetleri tam olmadığı için hadd cezası verilmeyeceğini, bu cezanın yerine ıslah edici mahiyette bir ceza (tazi) uygulanacağını belirtir.¹⁹³ Mervezî'ye göre hırsızlığın, zorlama altında veya açlık , zaruret hali gibi durumlarda işlenmesi halinde de kasıt unsuru tam gerçekleşmemektedir.¹⁹⁴

b. Çalınan Malın Başkasına Ait Olması

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre hırsızlık suçunun oluşması için, çalınan malın, başkasına ait olması, bu malda hırsızın mülkiyet hakkının veya hak şüphesinin bulunmaması, kısaca malın tamamen başkasına ait olması şarttır. Bu nedenle eğer alınan mal birisinin mülkünde değilse, mübah veya sahibi belirsiz, terk edilmiş bir ise o zaman bu malın alınması durumunda hırsızlık suçu teşkil etmez. Meselâ bir kimsenin rehin bıraktığı veya kiraladığı ya da borç verdiği malı çalması, şirket ortaklarından birisinin şirketin ortak malını alması, başka müeyyideleri gerektirse de haddi icap eden bir suç olarak görülmez.¹⁹⁵ Beytülmal yani devlet hazinesine ait bir malı çalan kimseye

¹⁹¹ Bardakoğlu, Ali, "Hırsızlık", *DİA*, XVII, 385.

¹⁹² Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

¹⁹³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr.

¹⁹⁴ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr.

¹⁹⁵ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

hadd cezasının uygulanmayacağını söyleyenler de, hırsızın konuya ait olan bu malda devletin bir vatandaşı olarak hissesi-hakkı bulunduğu noktasından hareket ederler.¹⁹⁶

c. Malın Gizlice Alınması

Hırsızlık suçunun oluşması için malın bulunduğu yerden gizlice alınması şartı da bu suçu benzeri suç veya eylemden ayıran önemli bir kriter durumundadır.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre gizlice almaktan maksat, hırsızın, mağdûrun evindeki veya koruma altındaki bir malını onun, izni ve rızası olmaksızın alıp götürmesidir. Buna göre alıp götürme, mal sahibinin huzurunda veya bilgisi altında olursa fiil hırsızlık olarak nitelendirilmez. Bu nedenle sözü geçen eylemler , hırsızlık kapsamında mûtalaa edilmediği için el kesme cezası uygulanmamaktadır. Ancak bu eylemler, kamu düzenini bozucu nitelikte kabul edildiğinden dolayı ta'zir suçları kapsamında değerlendirilerek faillere; suçun ağırlığına o failin niteliğine uygun olmak üzere tazir katagorisinde yer alan cezalar verilebilir.¹⁹⁷

Gizlice alma şartının gerçekleşebilmesi için hırsızın malı muhafaza edildiği yerden gizlice alması, malın, fiilen mağdûrun mülkünden çıkması, ayrıca malın hırsızın zilyetliğine geçmiş olması gibi şartlar aranır da hangi durumlarda bu şartların gerçekleşmiş sayılacağı tartışmalıdır. Mesela hırsızlık için bir eve giren fail, çalacağı malları paket yaptıktan sonra evden çıkartmadan suçüstü yakalansa; veya hayvan çalma kastıyla bir ahıra girip de hayvanı bağlı olduğu bağından çözerken veya üzerine binerken henüz ahırdan çıkmadan yakalansa bu eylemi teşebbüs derecesinde kaldığından dolayı suç tamamlanmamış olduğundan çoğunluğa göre hadd değil ta'zir cezası gerekir.¹⁹⁸

d. Çalınan Şeyin Mal Olması

Hırsızlık suçunun oluşum şartıyla ilgili belki de en detaylı fikhî tartışmalar, çalınan malda aranan vasıflar konusunda yoğunlaşır. Hukukî tanımlarında ve ayrıntıda faklı görüşte olsalar da fakihler çalınan malın menkul, mütekavvim ve korunan bir mal olması ve belli bir değer üzerinde olması şartları üzerinde önemle dururlar.¹⁹⁹ Bu alt başlıkları kısaca açıklanmak gerekirse:

da. Malın Menkûl Olması

¹⁹⁶ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr.

¹⁹⁷ Hâkim Şehîd, a.g.e, 115, vr.

¹⁹⁸ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

Hırsızlık suçunun, bir malın bulunduğu yerden gizlice alınıp götürülmesi; mağdurun mülk ve zilyetliğinden hırsızın zilyetliğine geçmesi şeklinde tanımlanmasının tabii sonucu olarak fukaha alınan malın menkûl bir mal olmasını şartı olarak kabul etmişlerdir.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre malın tabiatı icabı menkûl, (taşınır) olması zorunlu değildir; suçun teşekkül etmesi için malın, suç failinin veya başka kişinin fiiliyle taşınır hale gelmesi yeterlidir. Mesela, bir kimse çatıdan keresteyi söker veya ağaçtan yapılmış duvarı yıkar, enkazını alır götürürse o kişi menkûl mal çalmış demektir. Her e kadar ev, bina taşınmaz mal sayılırsa da kerestenin alınması ve duvarın sökülüp yıkılmasıyla ağaçlar ve tahtalar menkûl hale gelmiştir, arsası ise tabiatıyla taşınmaz maldır. Yine bir kimsenin maden ocağından cevheri alıp götürmesi halinde çalınan mal, hırsızın fiiliyle menkûl hale gelmiştir.²⁰⁰

db. Malın Mütakavvim Olması

Çalınan şeyin hukuken hem mal hem de mütakavvim sayılması şartı, genel olarak bütün mali ve hukukî ilişkilerde aranan bir şartın konuya uyarlanmış şeklini ifade eder.

Hâkim Şehîd el-Mervezî, bir şeyin mal olarak kabul edilebilmesi için o şeyin insanlar tarafından mal edinilmesinin adet haline getirilmiş olması, mütakavvim olabilmesi için de o şeyden faydalanmanın hukuken mümkün olmasını gerekli görür.²⁰¹

İslâm hukukçularına göre, haddin uygulanabilmesi için çalınan malın çabuk bozulan bir şey olmaması şarttır. Bu bakımdan ağaç üzerinde bulunan hurma, üzüm, nar vb. gibi taze meyvelerin çalınması haddi gerektirmez. Çünkü, bu meyveler, çabuk bozulan türden bir mal oldukları için çalındığı takdirde hadd gerektiren mallardan sayılmazlar. Henüz başaklarında bulunan buğday ile arpa da hükmen ağaç üzerindeki meyve gibi kabul edilmiştir.²⁰²

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, çabuk bozulan bir mal cinsinden olmakla beraber çalınan malın değeri, çabuk bozulmayan mallarda aranan hırsızlık nisabına ulaşması malların durumunda da hırsıza hadd uygulanmaz. Üzüm, incir, ayva, yaş hurma, baklagiller, ekmek gibi yaş yiyecekler ile; pişirilmiş yemek, taze veya kuru et, şıra, meyve suyu, süt, yoğurt gibi yiyecekler de, ister hırsızın elinden geri alınmış olsun, isterse olmasın hüküm böyledir.

¹⁹⁹ Bardakoğlu Ali, "Hırsızlık", DİA, XVII, 387.

²⁰⁰ Hâkim Şehîd, a.g.e, 117, vr.

²⁰¹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 117, vr.

²⁰² Bilmen, a.g.e, III/271.

Zira bu tür şeylerin elde tutulup biriktirilme özelliği yoktur. Bu görüşü savunanların delilleri şu hadistir. Hadic b. Râfi, Resûlullah'tan şöyle işittiğini söyledi: *“Ne semerde ne de keserde el kesme cezası vardır.”*²⁰³

Ebû Hanife'ye göre, ağaç üzerindeki meyvenin çalınması halinde el kesme cezası verilmez, o yer bir çit veya duvarla çevrilmiş bile olsa durum aynıdır. Çünkü, meyve dalda bulunduğu sürece, her an ve her zaman bozulma ihtimali vardır. Fakat meyve koparılır, sepete veya sergi yerine konulursa ve bundan sonra da çalınır o zaman hüküm değişir. Şayet meyve iyice kurumuşsa yani artık bozulmama durumuna geçmişse el kesme cezası verilir. Zira, meyve kurutulup depolanabilir hale gelmiş ve kurduğundan dolayı bozulma tehlikesi kalmamış olur. Eğer iyice kurumamışsa o meyve bozulabileceği gibi bir yerde depolanıp biriktirilmesi de imkânsız hale gelir. Nitekim bu tür bir meyveyi çalana el kesme cezasının verilmesi de bir hayli güçtür. Ebû Hanife, bu görüşünü, Hz.Peygamber'in *“Ağaç meyvesi, çiçeği, faydalı kısmı vs. koparılıp kurutma yerine veya depolama mahalline getirilmediği süre içerisinde çalındığında el kesme cezası yoktur. Ama kurutma yerine getirilir ve o sırada çalınır kıymeti de bir kalkan kıymeti kadar ise o zaman el kesme cezası verilir”* hadisi ile temellendirir.²⁰⁴

Ziraî ürünlere gelince; buğday, arpa, darı vs. Ebû Hanife'ye göre daldaki meyve gibidir. Bunlar da koparılıp harmanlandığında ya da tam olarak kurutulmadığı sürede çalındığında hırsıza el kesme cezası verilmez. Bu fikir, daldaki meyvenin durumu hakkında Hz.Peygamber (s.a.s)'e sorulduğunda buyurduğu şu hadisler ile uyumaktadır. Câbir anlatıyor: Rasûlullah buyurdu ki; *“Hurma özü için, ağacın dalındaki meyve için, dağda otlayan (ağıla girmemiş) koyun için, ihanet edilen emanet için, yağmalanan mal için, kapıp kaçırılan mal için el kesilmez.”*²⁰⁵

*“Bir kimse ihtiyaç içinde olur ve gizlice olmaksızın bir şeyler alır, yer içerse hakkında herhangi bir şey yapılmayacaktır. O maldan bir miktar alırsa bedelini ödemesi gerekir; harman veya sergi yerine getirildiğinde ve burada kuruduktan sonra çalarsa ve çalınan miktar da bir kalkan kıymetinde ise hakkında el kesme cezası uygulanacaktır.”*²⁰⁶

²⁰³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114,vr.

“Semer” henüz toplanmamış ve himaye altına alınmamış, dalında olan hurma benzeri meyvelerdir.

“Keser” ise hurmadan çıkarılan öz, iç yağıdır.

²⁰⁴ en-Nesâî, *“Hudud”*, VIII/84-85; İbn Mâce, *“Hudud”*, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvinî, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, II/866; el-Kâsânî, a.g.e, VII/69.

²⁰⁵ Ebû Dâvûd, *“Hudud”*, IV/195; en-Nesâî, *“Hudud”*, 79; İbn -Mâce, *“Hudud”*, II/866; el-Kâsânî, a.g.e, VII/69.

²⁰⁶ Ebû Dâvûd, *“Hudud”*, s. 19.

“Ne ağaçta asılı bulunan meyvenin, ne de dağda kalan hayvanın çalınması için el kesilir. El sadece ne zamanki hayvan ağlıda veya meyve harmanlıkta olur da çalınır ve değeri de kalkan fiyatı kadar olursa işte o zaman kesilir.”²⁰⁷

Bir yıldan ertesi yıla kadar bozulmadan kalan meyve vs.’ye gelince; Ebû Hanife’ye göre bunların çalınması durumunda el kesme cezası verilir. Fakat meyve korunma bir yıldan ertesi yıla bozulmadan kalmazsa el kesme cezası verilmez. Çünkü bu tür meyvelerin biriktirilip bekletilmesi mümkün değildir. Zira bu meyveler çabucak bozulur türdendir.²⁰⁸

İmam Ebû Yusuf ve İmam Şâfi’ye göre ise, hırsız koruma (himaye) altında olan yaş meyveyi çaldığından dolayı eli kesilir. Meyvenin dayanıklı olup olmamasına ya da çabuk bozulup bozulmamasına bakılmaz. Fakat meyve himaye altına alınmadığı takdirde hırsızdan hadd cezası düşer. İmam Ebû Yusuf, görüşüne şunları delil olarak sunmaktadır. I. Hırsız, mahrez malı çalmıştır. Yaş meyvelerin himayesi evler ve kurutulduğu yerlerdir. II. Hırsız kendisinde mülkiyet şüphesi olmayan malı çalmıştır.²⁰⁹

İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel göre, ağaç üzerindeki meyve ve biçilmemiş ekin hırsız altında olup etrafı çevrili ve kapısı kapalı olan bahçede bulunursa ve ağaç üzerinde olduğu halde çalınırsa hırsızın eli kesilir. Başka bir görüş uyarınca kesilmez. Fakat, tercih edilen birinci görüştür. Diğer taraftan meyve toplanıp, ekin biçilirse bir görüşe göre, harman yığıldığı takdirde, diğer bir görüşe göre ekin biçilip yığın yapıldıktan ve kümelendikten sonra bu mallar çalınırsa, çalanın eli kesilir.²¹⁰

İbn Hazm ise, ağaç üzerindeki meyve hırsızlığında hırsızın eli kesilir. Çünkü hırsızlıkla ilgili ayet açık olup hükmü umumîdir²¹¹ demektedir.

Sonuç olarak; Hâkim Şehîd el-Mervezî kendisinden önceki Hanefî fakihlerinin görüşünü benimseyerek çabuk bozulan meyvelerdeki hırsızlıkta el kesme cezasının düşeceğini tekrarlamıştır. Çünkü yaş meyveler çabuk bozuldukları için o dönem için ekonomik değeri yüksek değildir. Bu nedenle de himaye altına alınıp alınmaması önemli değildir. Kurutulup himaye altına alınan yaş meyveler, sirkat nisabı miktarına ulaştığı zaman çalınırsa hırsızın eli kesilir. Mervezi diğer üç imam ve İmam Ebû Yusuf’un konu ile ilgili görüşlerini nakletmiştir. Bu imamlara göre; meyvelerin himaye altına alındığında yaş olup olmamasına bakılmaksızın, sirkat nisab miktarına

²⁰⁷ en-Nesâî, “Hudud”, VIII/79.

²⁰⁸ es-Serahsî, a.g.e, IX/139; Üdeh, a.g.e, II/548.

²⁰⁹ es-Serahsî, a.g.e, IX/153; eş-Şâfiî, a.g.e, VI/135.

²¹⁰ İbn Kudâme, a.g.e, VIII/258 ;es- Sahnûn, a.g.e, XVI/78. ez-Zûrkânî, a.g.e, VIII/100-105.

²¹¹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-Muhallâ*, Mısır 1347, IX/332,

ulaşırsa hırsızın eli kesilir. Bu malın bilahare himaye altında olmadığı anlaşılırsa hırsıza el kesme cezası uygulanmaz. Çünkü haddlerin tatbikinde ihtiyatlı davranmak ve en ufak bir şüphe de olsa haddi düşürmek kaynağını hadislerden alan temel ilkedir.

Çağdaş teknolojik imkanları kullanılarak çabuk bozulan meyve ve sebzeler uzun süre muhafaza edilebilir. Örneğin Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin dönemi için düşünülmesede günümüzde bu tür sebze ve meyveler soğuk hava depolarda uzun süre bozulmadan tutulabilir. Bu durumdaki malların çalınması hukuki açıdan mala değerlendirilecektir. Yeni ortaya çıkan bu sorunların cevaplarını Hâkim Şehîd el-Mervezî'den değil, çağdaş hukukçulardan beklemek gerekir.

dc. Malın Hırz (koruma) Altında Olması

Hırsızlık suçunun oluşmasında malın "hırz", korunma altında (mahrûz) iken alınmış olması dı hırsızlık suçunun ön şartı olarak önemli bir yer tutar.

Hâkim Şehîd el-Mervezî, buna dayalı olarak bir malın koruma altında olması, o malın sahibinin izni olmadan girilemeyen bir yere konmasını veya bir bekçi tarafından korunmakta oluşunu ifade ettiğini belirtir. Buna göre açıkta bırakılan veya koruma altında bulunmayan bir malın alınması, bu hırsızlık için aranan değere ulaşmış olsa da hadd grubuna giren hırsızlık suçunu oluşturmaz. Hâkim Şehîd el-Mervezî bir eylemin hırsızlık sayılabilmesi için alma eyleminin koruma bölgesinde gerçekleşmesi ve çalınan malın koruma alanından dışarı çıkarılmasının şart olduğunu ifade eder.²¹² Hırsızlık suçunda bazı durumlar doğrudan hırz kabul edilmiş, bazı durumlar ise dolaylı hırz kabul edilmiştir. Doğrudan hırz kabul edilen durumlar, malları korumak için hazırlanan ve izinsiz girilmesi yasak olan ev, dükkan, han, kasa, çuval, sandık gibi yerlerdir. Hâkim Şehîd el-Mervezî, mekan yönünden bir yerin hırz sayılabilmesi için o yerin bina olmasını ve kapısının bulunmasını şart koşar; kapı açık veya kapalı olsun bunlarda bekçi bulunsun veya bulunmasın hırz niteliğinin devam ettiğini söyler.²¹³

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre dolaylı hırz kabul edilen durumlar ise, içinde mal saklamak için yapılmış yerler olmayıp kendisine izinsiz olarak girilebilen ve giriş yasağı bulunmayan, kısmen veya tamamen umuma açık mescit, yol, han, otel ve resmi daire gibi yerlerdir. Bekçi bulunmadığı takdirde herkese açık kır, mera ve sahra hükmünde olan bu yerlerde şayet bekçi bulunursa bekçi uykuda olsun veya olmasın hırz şartı gerçekleşmiş sayılır.²¹⁴

²¹² Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²¹³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²¹⁴ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

dd. Malın Belli Bir Değerde Olmalı

İslam hukukçularının hırsızlık suçunun oluşması için aranan şartları ele alırken üzerinde durdukları bir başka husus da çalınan malın mali değerinin belli bir miktarda (nisab) veya bundan daha yukarıda olması şartıdır. İslam hukukçuları bu konuda nisap şartını ilke olarak benimseyip nisap miktarını da geleneksel teamüle uyarak altın ve gümüş para (dirhem veya dinar) cinsinden belirlemekle birlikte bu hususta Hz. Peygamberden rivayet edilen hadisler ve uygulamalar arasında farklılıklar bulunması nedeniyle değişik görüşlere sahip olmuşlardır.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre çalınan malın değerinin en az 1 dinar (4,25 gr. altın) ya da- o dönemler itibarıyla buna denk bir değeri ifade eden- 10 dirhem (yaklaşık 30 gr. gümüş) olması gerekir. Bu miktardan daha az bir mali değerde olan bir malın çalınmasından dolayı hadd cezası uygulanmaz.²¹⁵

4. Hırsızlık Suçunun Takibi ve Kovuşturulması

Klasik literatürde hırsızlık suçunun hadd suçları grubunda yer alması ve Allah hakkına taalluk eden bir suç olarak nitelendirilmesi kural olarak bu suçun takibinin şikayete bağlı olmamasının ve suçlunun da kamu adına yargılanmasını gerektirir. Ancak hırsızlık suçunda netice itibarıyla şahıs haklarının da ihlali söz konusu olduğundan Hâkim Şehîd el-Mervezî bu suçun yargılanmasını, malı çalınan veya hakkı ihlal edilen şahsın davacı olmasına bağlamayı tercih etmiştir.²¹⁶

İslam hukukçuları, hırsızlık suçunun takip ve kovuşturulması için davanın açılmasının şart olduğunu müştereken ifade etmişlerse de bu davayı açmaya kimlerin yetkili olduğu hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre çalınan malın sahibi, yahut emanet, rehin veya ödünç şeklinde akdi bir münasebet sonucu malı elinde bulunduran kimse yani zilyedin dava açma hakkına sahiptir.²¹⁷

a. Hırsızlık Suçunun İsbatı

²¹⁵ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²¹⁶ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²¹⁷ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

Hırsızlık suçı, kabul edilen ispat yolları ile sübüt bulmaktadır. Bunlar ise şahitlik ve ikrar olmak üzere iki başlık altındatoplanabilir.

aa. Şahitlik

Gerek hukuk gerekse ceza yargılama usulünde en başta gelen ispat vasıtası şahitliktir. Hâkim Şehîd el-Mervezî, hırsızlık suçunun ispatında beyyine, kural olarak en az iki şahidin suçun işlenişiyile ve failin kimliğini tespitile ilgili kesin isnat ve şahitliğinden ibarettir. Suçun ispatında tereddüde yer bırakmamak için şahitlerin akıllı, buluğa ermiş ve şahidlik ehliyetini haiz olması şartı aranır. Bu nedenle Hâkim Şehîd el-Mervezî fasıklıkları ile tanınan kimselerin ve başkasından naklen şahitlikte bulunanların şahitliklerinin hadd gerektiren suçlerde kabul edilmeyeceğini savunur.²¹⁸

ab. İkrar

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre suçun ispatında ikinci yol, bizzat hırsızın ikrarda bulunmasıdır. Bu, hırsızlık yapan mükellef bir şahsın suçunu kendiliğinden veya yapılan isnat üzerinde itiraf etmesi şeklinde olur. İkrar haddlerde ikinci sırada bir ispat vasıtası kabul edilirken bir şahsın kendi aleyhine ikrarıyla ithamda bulunmayacağından hareket edilmiştir.²¹⁹

5. Hırsızlık Suçuna Öngörülen Cezalar

Hukuken sabit olan hırsızlık suçunun, biri bedeni diğeri mali olmak üzere iki temel hukukisonucu (hükümü) vardır. Bedeni ceza hırsıza had cezası olarak el kesme cezasının uygulanması, mali sonucu ise çalınan malın iadesi ya da mağdurun uğradığı zararın tazmin edilmesidir.²²⁰

a. Failin Elinin Kesilmesi

Hırsızlık suçunu işleyen kimseye uygulanacak ceza, Kur'an'da sarih olarak belirtilmiştir. "*Hırsızlık yapan erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık ve Allah'tan ibret verici bir ceza olmak üzere ellerini kesin*"²²¹ buyurulmuştur.

²¹⁸ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, 117, vr.

²¹⁹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr.

Bu konu da Hz. Peygamber'in ve sahabenin uygulaması da bu yonda olduğu için, klasik dönem hukukçularının büyük çoğunluğu, hırsızlık suçunu işleyen kimselerin sağ elinin bilekten kesilmesi gerektiği konusunda hem fikirdirler.²²²

Aynı şekilde hırsızlık suçunun cezası hakkında Hz.Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi nakledilmiştir: “Sizden öncekiler, aralarından şerefli ve itibarlı biri hırsızlık yaptığında onu bırakıp, zayıf ve güçsüz biri hırsızlık yaptığında ise onun elini kestikleri için helâk oldular. Allah'a yemin ederim ki, hırsızlık yapan kızım Fatıma da olsa onun elini de keserim” demiştir.²²³

İslâm âlimleri, Kitap ve Sünnet'e dayanarak, hırsızın elinin kesilmesi konusunda icma' etmişlerdir.²²⁴

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, bir kimse hırsızlığın tarifinde geçen şartları taşıyacak şekilde bir hırsızlık yaparsa bir eli kesilir. İkinci bir hırsızlık yaparsa bu sefer sol ayağı kesilir. Eğer bu adam hırsızlığı âdet haline getirmiş, hâlâ hırsızlığa devam ediyorsa artık onun diğer uzuvları kesilmez, hapsedilir.²²⁵

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, “hırsızın eli kesildiği halde çaldığı mal yanında mevcut ise, sahibine iade edilir. Telef olmuşsa malın kıymetini ödeme yoktur”.²²⁶

İmam Ebû Hanife ise, el kesme cezası ile hırsız borçlu kılma cezasının ikisi bir arada tatbik olunamayacağını sağlayarak Hz.Peygamber (s.a.s)'in “hırsıza hadd vurulduktan sonra artık onun, borcunu ödeme cezası yoktur”²²⁷hadisinden hareketle, mal mevcutsa sahibine iade etmesi, helâk olması durumunda ise, o malın tazminatını ödemesi gerekir, der.²²⁸

İmam Şâfî ise bu konuda İmam Ebû Hanife ile aynı görüşte değildir. “Uzuv kesmek hırsızlık haddi Allah'ın hakkıdır, malın iadesi ve borç kulun hakkıdır” diyerek hırsızın borcunu ödemesini istemektedir.²²⁹

²²⁰ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr.

²²¹ Mâide, 38.

²²² es-Serasî, a.g.e, IX/133; Avvâ, Muhammed Selim, *Fî Usuli'n-Nizami'l-Cinaiyi'l-İslami*, Kahire 1983, s.182-183.

²²³ el-Buhârî, “*Hudud*”, s.16.

²²⁴ İbn Kudâme, a.g.e, VIII/240; es-Serahsî, a.g.e, IX/133;es- Sahnûn, a.g.e, XVI/82; eş-Şâfî, a.g.e, VI/133.

²²⁵ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr.

²²⁶ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr.

²²⁷ en-Nesâî, “*Sârik*”, 18. Bu konu için bk. Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li Ah kami'l-Kurân*, (neş.Ebû İshak İbrahim), Kahire 1386/1966; es-Serahsî, a.g.e, IX/157;el-Kâsânî, a.g.e, VII/84-/85; Bilmem, a.g.e, III/284.

²²⁸ el-Mevsilî, a.g.e, IV/111.

²²⁹ eş-Şâfî, a.g.e, VI/139.

Hâkim Şehîd el-Mervezî, “kefen çalanın elinin kesilemeyeceğini” söyler. “Çünkü kabir, malın korunması için konulan bir yer değildir. Kefenin sahibi de cenazedir, dolayısıyla ölü hiç bir mala sahip olamaz, bilahare sahipsiz malı çalanın da eli kesilmez” der.²³⁰

Aynı zamanda bu görüş, İmam Ebû Hanife'nin görüşüdür. Kabir, malın korunması için konulan bir yer değildir.²³¹

İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel, kefen çalanın da elinin kesileceği görüşündedirler. Bu zatlar görüşlerini, Hz. Âişe'nin “ölülerinizin hırsız, dirilerinizin hırsız gibidir” sözüne dayandırmaktadırlar.²³²

İslâm hukukçularının bir hırsızlığa birden fazla kimsenin iştirak etmesi halinde hırsızların her birine bir nisab miktarı mal düşüyorsa her bir hırsızın elinin kesileceği hususunda ittifakları vardır. Çünkü suça iştirak eden faillerin her biri çalma fiiline bizzat iştirak etmiştir veya bir malı çalmakta diğerlerine yardımda bulunmuştur. Böylece hırsızlık fiili grubun hepsine nispet olunur.²³³

Birden ziyade kişinin bir eve mal çalma niyetiyle girmesi, birinin kapıdan gözcülük yapması, birinin kapıyı kırması, öbürlerinin bütün eşyayı toplaması ve bu toplanan eşyanın gözcülük yapana yüklenip gözcünün tek başına kaçması halinde, uygulanacak cezaî işlemin ne olduğu hakkında İslâm hukukçularının ihtilafı vardır.

Bu durumda Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre malı kaçıran kişinin şüphesiz ceza olarak eli kesilir. Diğer suç işleyen kişilerin de istihsânen ellerinin kesilmesi gerekir.²³⁴ Hâkim Şehîd el-Mervezî bu konuda Ebû Hanife'nin görüşünü aynen nakletmiştir.

Bu konuda İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel ise kıyasa dayanarak “tek başına malı kaçıranın elinin kesilmesi gerekir. Çünkü sonuçta malı gözcülük yapan kaçırmıştır” der.²³⁵

b. Çalınan Malın İadesi veya Tazmini

Hâkim Şehîd el-Mervezî, hadd cezası uygulandıktan sonra, çalınan mal mevcut ise bu malın aynen sahibine iade edilmesi görüşündedir.²³⁶

²³⁰ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²³¹ el-Mevsilî, a.g.e, IV/108.

²³² İbn Kudâme, a.g.e, VIII/272; eş-Şâfiî, a.g.e, VI/137.

²³³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²³⁴ es-Serahsî, a.g.e, IX/149; Hakim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²³⁵ es-Sahnûn, a.g.e, XVI/68-69; eş-Şâfiî, a.g.e, VI/136; İbn Kudâme, a.g.e, VIII/282,283.

²³⁶ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr.

c. Hırsızlık Suçunda Cezayı Düşüren Durumlar

İslam hukukunda cezayı düşüren genel sebepler, hırsızlık için öngörülen hadd için de geçerlidir. Bunlar da genel de ya suçun oluşması ve ispatı için gerekli şartlarda bir eksikliğin veya cezanın infazına engel bir durumun ortaya çıkması halinde söz konusu olur. Uygulanmış bir cezanın haksız verildiği anlaşılınca telafisi zor, çoğu kere imkansızdır. Geriye dönüşü olmayan bir işte, son derece ihtiyatlı davranmak, insanların yok yere acı çekmelerine sebep olmamak gerekir. Onun için İslam'da suç kesin oarak ispat edilmedikçe ceza vermemek esastır.²³⁷

a. Şüphe

Özellikle haksız olarak hadd cezalarına hükmetmek Sgerek suçlu gerekse kamuoyu açısından derin etkilere ve çoğu zaman telafisi imkansız sonuçlara sebep olduğundan, suçun unsurlarında ve ispatında herhangi bir şüphe ve tereddüdün bulunması veya yargı aşamasında hükme bağlanmasına rağmen infaz öncesinde her hangi bir eksikliğin ortaya çıkması durumunda, hadd cezasının düşmesi esastır. Nitekim Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre şüpheden sanığın faydalanması, genel bir ilke olarak benimsenir.²³⁸

aa. Suçun Unsurlarındaki Şüphe

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre hırsızlıkta, bu fiili suç yapan temel unsurun gerçekleşip gerçekleşmemesi konusunda bir şüphe varsa; bu şüphe haddin yerine getirilmesine engel olur. Mesela çalınan malda sanığa ait cüz'i de olsa bir mülkiyet hakkının mevcudiyeti, malın hukuken muteber bir koruma altında bulunmaması veya fiili bu suçu işlemeye sevk eden zorlayıcı bir dış

²³⁷ Bardakoğlu Ali, "Hırsızlık", *DİA*, XVII, 391.

²³⁸ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

etki ve baskının veya açlık ve kıtlık gibi bir zaruret halinin olması yönündeki şüpheler fiilin suç olmasını önlediğinden sonuçta haddin de düşmesine yol açar,²³⁹ der.

ab. Suçun İspatındaki Şüphe

İslam ceza hukukunda işlenen bir suçun mahkeme huzurunda, hiçbir tereddüde yol açmayacak şekilde kesin delillerle ispat edilmesi temel ilkedir. Hâkim Şehîd el-Mervezî, bu ilkeye bağlı kalmış ve suçun ispatı safhasında ortaya çıkacak bir şüphe de haddi düşüreceğini kabul etmiştir.²⁴⁰

ac. Suç Failinin Ceza Ehliyetini Haiz Olmaması

Hırsızlık suçunu işleyen kişinin, cezaya çarptırılması için akıllı ve bulûğa ermiş olması gerekir. Bu şart, İslâm Hukuku'nda uygulanan bütün suçlar için aranan umumî bir şarttır. Bundan dolayı çocuklar ve akıl hastaları Hâkim Şehîd el-Mervezî, ceza ehliyetlerini olmadığından, işlenen hırsızlık suçlarından dolayı cezadan muaf olmakta ve onlardan hadd cezası düşürülmektedir²⁴¹. Çünkü çocuklar şeriat indinde mükellef değildir, delliler ise iyileşinceye kadar muaf tutulmuşlardır. Hz.Peygamber (s.a.s) “ümmetimden üç kişiden, bulûğ çağına ulaşıncaaya kadar çocuktan, akli başına gelene kadar deliden ve uyanıncaya kadar uyuyandan kalemin hükmü sorumluluk kaldırılmıştır; buyurmuştur.²⁴²

Hâkim Şehîd el-Mervezî, Ebû Hanife ve Zûfer'e göre, cezaya ehil olup çocuk ve delilerle birlikte hırsızlık işine katılanların, hepsine el kesme cezası verilmez. Ancak toplulukta bulunan bu kimselere ta'zir cezası uygulanması gerekir. İmam Ebû Yusuf'a göre ise, eşyayı kimin dışarı çıkardığına göre ta'zir kararı verilir. Eğer çocuk ya da deli malı çıkardıysa hadd cezası hepsinden düşürülür. Aksine cezaya ehil olanlar malı çıkardıysa, onların

²³⁹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²⁴⁰ Hâkim Şehîd, a.g.e, 115, vr.

²⁴¹ el-Kâsânî, a.g.e, VII/67.

²⁴² Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî,Sünen, “Hudud”, Mısır 1650/1369, IV/197-198

eli kesilir; çocuk ve delinin ise elleri kesilmez. Çünkü, esas olan, hırsızlıkta malı muhafaza edildiği yerden çıkarmaktır. Yardım etmek de cezaya tâbi olan bir davranış hükmündedir.²⁴³

b. Zamaşımı

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre cezanın infaz edilmesinde geç kalınması, (ceza zaman aşımı) suçun ispatında bir şüphenin bulunması hükmünde olup haddin uygulanmasını engeller. Ayrıca olayın üzerinden belli bir süre geçmesi ve kavuşturulması için uzun süre dava açılmaması halinde suçun teşekkül ve ispatında şüphe ve tereddüt olduğu kuşku doğduğu gerekçesiyle (dava zaman aşımı) cezanın düşeceği benimsenmiştir. Bu durum, şüpheden sanığın yaralanması ilkesine gösterdikleri titizlikten kaynaklanmaktadır.²⁴⁴

c. Hırsızın, Çaldığı Malda Mülkiyet İddiası

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, hırsıza ceza verilebilmesi için, hırsız ile malı çalınan kimse arasında ortaklık olmaması şarttır. Malı çalınan kişi ile hırsızlık suçunu işleyen fail arasında ortaklık bulunması durumunda da hırsızdan hadd cezası düşer.²⁴⁵ Çünkü söz konusu ortaklık, hırsızlık suçunun tamamlanmasına engeldir. Çünkü bu durumda hırsızın ortak maldan kendi hakkını alma şüphesi vardır. Umuma ait bir mal hakkındaki hırsızlığın, haddi gerektirmemesi de bu esasa dayanır. Zira, kamuya ait olan bir malda, cemiyetin her ferdi olarak suç faili olan hırsızın da hakkı vardır. Toplumun her ferdi, o malın adeta bir ortağı sayılmaktadır. Bu nedenden dolayı savaşta elde edilen ganimetlerden çalan kimseden de hadd cezası düşer. Ancak kamuya ait olan bir malı çalan kimseye hadd cezasının uygulanmaması, o kimsenin cezasız kalacağı anlamına gelmez. Gerekli görüldüğü takdirde, devlet başkanı veya onun adına yargıç tarafından bu durumdaki suç faillerine ta'zir cezası uygulanabilir.

Bu konuda Hanefî ve Ahmed b. Hanbel de aynı görüşü benimsemektedirler.²⁴⁶

d. Fail ile Mağdur Arasında Akrabalık Bağının Bulunması

²⁴³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr; el-Kâsânî, a.g.e, VII/67.

²⁴⁴ Hâkim Şehîd, a.g.e, 117, vr.

²⁴⁵ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²⁴⁶ el-Kâsânî, a.g.e, VII/75; İbn Kudâme, a.g.e, VIII/283.

Malı çalınan kişi (suçu doğrudan mağduru) ile hırsız arasında belli derecede akrabalık bağının bulunması suç failinden hırsızlığa öngörülen hadd cezasını (yani asli cezayı) düşürür. Bu durumları kısacası şöyle açıklayabiliriz.

da. Ussul-Furu İlişkisi

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, “*ebeveynlerin, çocuklarının malını çalması durumunda el keme cezası uygulanmaz.*”²⁴⁷

Bu konuda İmam Mâlik, Ebû Hanîfe, Şâfîî, ve Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere İslâm hukukçularına göre de baba, anne, dede, nine ve ne kadar yukarı doğru giderse gitsin, usûlü ile; furu’ diye isimlendirdiğimiz çocuk ve torunlarının malları hakkında yaptıkları hırsızlıktan dolayı hadd cezasına çarptırılmazlar.²⁴⁸

Hâkim Şehîd el-Mervezî bu konuda domtrinde yerleşmiş olan kanaati benimsemiş ve çocukların, ebeveynlerinden malmalı durumunda elleri kesilmeyeceği görüşünü savunmuştur.²⁴⁹

Ebû Hanife, Şâfîî ve Ahmed b. Hanbele göre furu’ dediğimiz çocuklar ve torunlar, usûl dediğimiz ebeveyn, dede ve ninelerinden mal çaldıklarında hadd cezası gerekmez.²⁵⁰

Fakat Hanbelî hukukçularından el-Hirakî'nin zâhirî kavline göre bir çocuğun anne babasından bir şey çalması haddi gerektirir. Çünkü hırsızlıklarla ilgili ayette, evlatlar için haddin icra edilmeyeceğine dair herhangi bir hüküm belirtilmemiştir.²⁵¹

Mâlikîlere göre ise, çocuk usûle ait bir malı çaldığında hadd cezası gerekir. Zira çocukların, babalarına ait mallarda mülkiyet hakları yoktur. Dolayısıyla şüphe bulunmaz ve hadd düşmez. Ayrıca çocuk, babasının cariyesiyle zinâ yaptığında nasıl hadd gerektiriyorsa, babasını öldürdüğünde nasıl kısas yapılıyorsa, aynı şekilde onun malını çaldığında da kendisine hadd cezası verilir.²⁵²

db. Uzak Akrabalar Arasındaki Hırsızlık

²⁴⁷ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²⁴⁸ es-Serahsî, a.g.e, IX/151; el-Kâsânî, a.g.e. VII/75; es-Sahnûn, a.g.e, XVI/79; eş-Şâfîî, a.g.e, VI/139; İbn Kudâme, a.g.e, IX/75; Çalışkan, a.g.e, s.261.

²⁴⁹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr.

²⁵⁰ İbn Kudâme, a.g.e, VIII/275; eş-Şâfîî, a.g.e, VI/139; el-Kâsânî, a.g.e, VII/75.

²⁵¹ İbn Kudâme, a.g.e, VIII/275.

²⁵² es-Sahnûn, a.g.e, XVI/76-77.

Hâkim Şehîd el-Mervezî “birbirine nikah düşmeyen yakın dereceli akrabalar arasında yapılan hırsızlıklarda hadd cezası olmadığını” savunur.²⁵³

Mervezî'nin bu konuda da, Hanefî doktrininde yerleşmiş olan kanaati benimseyip tekrarladığı görülmektedir.²⁵⁴ Zira onlara göre Allah Kur'an'da bu konudaki kimseler için hadd uygulanacağına dair hiç bir beyanda bulunmamıştır.²⁵⁵ Ayrıca örf ve âdete göre, aradaki akrabalık bağlarının kesilmesine yol açmaması için yapılan hırsızlık, cezayı gerektirmez.²⁵⁶

İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbele göre usûl ve furuun dışındaki akrabaların birbirlerinden hırsızlık yapmaları durumunda hadd cezası uygulanacaktır.²⁵⁷ Zira, bunların hiç birisinin diğerinin malında hakkı yoktur. Bu akrabalarından kasıt kardeş, amca, dayı, hala, teyze ve başka yakınlarıdır.²⁵⁸

dc.Hükümden Sonra Çalınan Şeyin Nisabının Eksilmesi

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre; çalınan malın kıymeti hırdan çıkarıldıktan sonra nisabdan aşağı düşünce hadd cezası verilmez.²⁵⁹

de. Suçun Savaş Sırasında İşlenmesi

Harb esnasında işlenen suçlara cezanın orada tatbik edilip edemeyeceği hususu da Hâkim Şehîd el-Mervezî, müslüman ve muvazef asker olarak savaşa katılan kimselere hadd uygulanmayacağı kanaatindedir.²⁶⁰

df. Tevbe

Tevbe, hukukun mükellef olarak nitelendirdiği kişinin Şari'(kanun koyucu) tarafından yasaklanmış bir fiili işlemeye teşebbüs yada fiili işledikten sonra işlediği fiilden aktif olarak pişman olmasıdır. Bu konuda Hâkim Şehîd el-Mervezî; hırsızın yakalanmadan önce çaldığı malı sahibine iade etmek suretiyle pişman olduğunu göstermesi durununda da haddin düşeceği görüşündedir.²⁶¹

²⁵³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, vr.

²⁵⁴ es-Serahsî, a.g.e, IX/151-152.

²⁵⁵ Nur, 61.

²⁵⁶ el-Kâsânî, a.g.e, VII/75.

²⁵⁷ eş-Şâfiî, a.g.e, 6/139.

²⁵⁸ İbn Kudâme, a.g.e, VIII/276;es- Sahnûn, a.g.e, XVI/76.

²⁵⁹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 117, vr.

²⁶⁰ Hâkim Şehîd, a.g.e, 118, vr.

²⁶¹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 119, vr.

dh. Af

Af, bir şahsın, kendisine karşı suç işleyen kimseyi dava ve cezada bağışlaması demektir. Dava açmadan önce affın caiz olduğu kanatını taşıyan el-Mervezî, hırsızlık suçunu işleyen suçlunun yetkili mercilere götürülmeden yani resmi prosedür başlatılmadan önce suç failinin mağdur tarafından affedilmesinde bir görmemiştir.²⁶²

6. Değerlendirme

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin hırsızlıkla ilgili görüşlerini mukayeseli olarak analiz ettiğimizde el-Mervezî'nin kendisine ait orjinal bir görüşü bulunmadığı, kitabında yer alan görüşlerin kendisinden önceki Hanefî imamları (Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed eş-Şeybbanî'ye) ait olduğu görülmektedir. el-Mervezî ise kitabında bu İmamların görüşlerini benimseyip ve nakletmekle yetinmiştir.

D. HİRABE SUÇU

1. Suçun Tanımı

Hirabe; İslam hukuk literatürü içinde, mezheplerin kendi yaklaşımları ve eylemin bir suç teşkil etmesi konusundaki özel şartlarını yansıtan tarz da birbirinden kısmen farklı bir çok tanımı yapılmıştır. Bununla birlikte hukuki bir tanım olarak hirabe (yol kesme eylemi) “genelde silâhla yahut başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip veya baskın yapıp mala ve cana tecavüz, kamu düzenini ve asayişini ihlâl olarak anlaşılır” şeklinde tanımlanabilir. Suçun tanımında açıkça ve zorla mal gasp etme ve şahadet özgürlüğünü ihlâl etme, suçun en önemli unsurunu teşkil eder.²⁶³

²⁶² Hâkim Şehîd, a.g.e, 114, 119, vr.

²⁶³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 119, vr; Bilmen, a.g.e, III/288; el-Kâsânî, a.g.e, VII/90-91; er-Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamze b. Şehabeedin, en-Nihâyetu'l Muhtâc İla Şerhi'l-Minhâc, fi'l-Fıkh alâ Mez hebi'l-İmam eş-Şafî, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1357/1938, VIII/3; İbn Kudâme, VIII/287-288; İbn Cüzeyy, el-Kavânine'l-fıkhiyye, Beyrut 1409, s.354; ez-Zeydan, Abdülkerim, el-Mecmûatı Buhûs-ı Fıkhiyye, Beyrut 1986, s. 403; Bilmen, a.g.e, III/288; el-Kâsânî, a.g.e, VII/90-91; DİA, “Eşkiyalık”, XI, 463; Çalışkan, a.g.e, s.116-117.

2. Hirabe Suçunun Unsurları

Yukardaki tanım ve mahiyeti ışığında yol kesme suçuna has olan unsurları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

a. Silah veya Kuvvet Kullanma

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, hirabe suçunun oluşması için suç eylemde adam öldürme, bir kimsenin malını alma veya korku verme silah veya kuvvet kullanma unsuru olmalıdır.²⁶⁴ Bu şart fiilin ayrıca açıkça yapılmasını da gerektirmektedir. Bu yönüyle hirabe, hırsızlıktan ayrılmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere hırsızlıkta gizyice ve kuvvet kullanmadan yapılması esastır.

b. Suçun, Yerleşim Birimlerinin Dışında İşlenmesi

Bu unsur Hâkim Şehîd el-Mervezî ve onun gibi düşünenler için söz konusudur. Şehir içinde de bu suçun işlenebileceğini söyleyenlere göre bu şart suçun unsurlarından değildir.

3. Hirabe Suçunun Cezası

Eşkiyalık, silahlı gasp ve yol kesme suçlarının faillerine öngörülen ceza “Allah ve Peygamberine karşı harp eden ve yeryüzünde fesat çıkaranların cezası öldürülmek, asılmak, çapraz olarak el ve ayakları kesilmek, yahut da yerlerinden sürülmektir. Bu onlara dünyada bir rezilliktir. Onlara ahrette de büyük azab vardır. Ancak onları yakalamazdan önce tevbe edenler bunun dışındadır”,²⁶⁵ mealindekiMaide Suresinin 33. 34. ayetleri ile belirlenmiştir.

Hâkim Şehîd el-Mervezî, “Bir kimse hem yol keser ve yolcuları öldürür, hem de seyahet özgürlüğünü tehdit ederek zorla mal alırsa asılır, teşhir edildikten sonra ölüsü sahiplerine teslim edilir. Fakat yalnız seyahet özgürlüğünü ihlal ce tehdit ederek yol keser, adam öldürür ancak mallara dokunmazsa asılmaz, teşhir edilmez, sadece öldürülür. Yol keser, korkutur, fakat ne mal alır,ne de öldürürse sadece ceza verilir ve hapsedilir. Yol keser, mal alır, ama yolcuları öldürmezse sağ eli ile sol ayağı çaprazlama kesilir. Tedavi edildikten sonra tahliye edilir” demektedir.²⁶⁶ Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin bu görüşü, onun ilgili ayetteki()edatlarını, hakimın takdir hakkınbelirlemede önemli

²⁶⁴ Hâkim Şehîd, a.g.e, 119, vr.

²⁶⁵ Mâide, 33-34.

²⁶⁶ Hâkim Şehîd, a.g.e, 119, vr.

birer kriter olarak kabul ettiğini ve suçun ağırlığına göre ceza ilkesini esas aldığını ortaya koymaktadır.Yani anlaşılmaktadır ki o, () edatlarını muhayyerlik bildiren birer akol olarak memektedir.

Hâim Şehîd el-Mervezî İmam Şâfî'nin de, bu suçun faillerinin, işledikleri suçun ağırlığının delilleri olarak cezanın buna göre belirlenmesi gerektiği kanaatindedir. Hâim Şehîd el-Mervezî'nin bu görüşü onun bu konuda Şâfî ile aynı kanaatı paylaştığını ortaya koymaktadır. Ancak Şâfî bu cezaların yalnız Müslümanlara tatbik edileceğini, eğer yol kesen müslüman değilse sadece öldürüleceğini belirtmiştir.²⁶⁷

İmam Ahmed b. Hanbel ise, yol kesenler hem mal almış, hem adam öldürmüşse onlara iki haddin birlikte uygulanacağını ifade etmiştir. Mal aldığı için failin önce ellerinin kesileceğini, sonra da öldürüleceğini, ifade ederek haddlerin hepsinin uygulanacağını vurgulamıştır.²⁶⁸

İmam Şâfî ve Ahmed b. Hanbel, hadd cezalarının, Kur'an nassı ile belirtilmesi sebebiyle mutlaka uygulanması gerektiği görüşündedirler. Onlara göre meselâ bir hırsız, önce mal çalsa, sonra yol kesip adam öldürse, daha sonra zinâ işlese (suçların ictimai) bu kişi Allah hakkı olan değişik suçlar işlediğinden en hafif suçtan başlanarak en ağır suça doğru sırayla her suçun hadd cezası kendisine uygulanır. Örneğin, önce dövülür, sonra eli kesilir, sonra da öldürülür.²⁶⁹

Buna karşılık Hâkim Şehîd el-Mervezî, suçların ve cezaların ictimai konusunda Ebû Hanife ve İmam Mâlik'in görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Fakat imam (devlet başkanı), bu suça öngörülen cezaî müeyyideyi uygulayıp uygulamamada serbesttir. Suça en ağır ceza uygulanınca diğer cezaların o kişiye uygulanmasına gerek yoktur. Yani, ölüme mahkûm olan birisine, dövme ve el kesmenin uygulanmasına hiç de lüzumun olmadığı görüşündedir.²⁷⁰

Yol kesmenin, şehir içinde ve dışında olması da cezaya çarptırılmak açısından Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre aynıdır.²⁷¹

Bu konuda İmam Mâlik, Şâfî, Ahmed b. Hanbel, İmam Ebû Yusuf ve İmâmiyye de aynı görüştedirler.²⁷²

²⁶⁷ eş-Şâfî, a.g.e, VI/139.

²⁶⁸ İbn Kudâme, a.g.e, VIII/288.

²⁶⁹ İbn Kudâme, a.g.e, VIII/299; eş-Şâfî, a.g.e, VI/139.

²⁷⁰ Hâkim Şehîd, a.g.e, 119, vr; el-Kâsânî, a.g.e, VII/94;es- Sahnûn, a.g.e, XVI/98.

²⁷¹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 119, vr.

²⁷² İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b.el-Hafîd, *el-Bidâyetu'l-Mûctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid*, Beyrut 1403,II/557;et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b.el-Hasan b. Ali, *el-Mebsût fî Fıkhî'l-İmamiyye*,

4. Tevbenin Cezaya Etkisi

Burada söz konusu olan yol kesme suçunu işleyenlerin yakalanmadan önce tevbe etmeleridir. Böyle bir tevbe durumunda, Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, bir kimse yol kesip, mal aldıktan ve sonra tevbe ederek tutuklanmadan evvel gelir, teslim olursa, ondan şahsî haklar müstesna tüm âmme cezalar düşer.²⁷³

Bu konu ile ilgili bütün mezhep imamları şahsî haklar hariç, âmme cezaların düşeceğine ittifak etmişlerdir.²⁷⁴

5. Değerlendirme

Eşkiyalık ve yol kesme suçu, kamu düzeninin ihlaline ve hukuk düzenini ortadan kaldırmaya yönelik olup, mülkiyet hakkını ve seyahet özgürlüğünü ihlale yönelik bir saldırdır. Dolayısıyla yol kesip adam öldüren teröristlerin güvenlik güçlerinin takibi olmak üzere teslim olmaları durumunda siyasi otorite af hakkını kullanabilir. Ancak teslim olmamaları halinde ise, kendileriyle savaşırlar. el-Mervezî'nin bu konudaki görüşlerinin de kendisinden önceki Hanefi imamlarının görüşleri ile paralelik arzettiği görülmektedir.

E. İRTİDAT SUÇU

İrtidatın bir hadd suçuna cezası olup olmadığı konusu, isyan suçunun cezası gibi üzerinde ittifak edilmeyen ihtilâflı bir konudur. Bununla birlikte hadd olup olmamasına bakılmaksızın irtidat fiilinin cezası ölüm olarak belirlenmiştir.

1. İrtidat Suçunun Mahiyeti ve Hukuki Dayanağı

İslâm'da dininden dönmek suç olarak kabul edilmiş ve karşılığında da ceza öngörülmüştür. İrtidatın yasak oluşu ayet ve hadislere dayandırılmıştır. Nitekim, *“Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte onların*

el-Mektebetu'l-Murtazaviyye, Tahran 1387, VIII/41.

²⁷³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 119, vr.

²⁷⁴ es-Serahsî, a.g.e, IX/204; es-Sahnûn, a.g.e, XVI/100; eş-Şâfî, a.g.e, VI/140; İbn Kudâme, a.g.e, VIII/287.

*bütün yaptıkları dünyada da ahrette de boşa gitmiştir. Onlar cehennemlikler ve orada devamlı kalırlar”;*²⁷⁵ ayetine dayanarak başta Hâkim Şehîd el-Mervezî olmak üzere, bütün İslâm hukukçuları tarafından irtidadın bir suç olduğu ve cezai müeyyide gerektirdiği kabul edilmiştir.²⁷⁶ Bu suçun dünyevî cezasına da Hz.Peygamber’in “*kim dinini değiştirirse onu öldürünüz*”²⁷⁷ sözü delil gösterilmiştir.

Yukarıda zikredilen ayet ve hadise istinaden mürtede İslâm’a dönmesi için gerekli düşünme fırsatı verilir, dönmekte ısrar ederse öldürülür. Ancak İslâm’dan dönmek için cezasında, İslamdan dönenin kadın yada erkek olması, akli durumu ve çocuk olması gibi etkenler göz önünde bulundurulmuştur.Konu ile ilgili İslâm hukukçularının değişik görüşleri vardır.²⁷⁸

2. İrtidadın Suçunda Failde Aranılan Önşartlar

Bir müslümanın dinden çıkması, kendisinde bazı özelliklerin tahakkuk etmesine bağlıdır. Bunlar, bulûğ (ergenlik), akıl ve ihtiyar (hür irade)dır. Burada bunları sırasıyla ele alacağız.

A. Ergenlik

İrtidat suçuna ağır bir bedensel veza öngörüldüğü için bu suçun oluşumunda ve failin de bir takım şartları taşıması gerekliliği fukaha tarafından benimsenmiştir. İrtidat suçunun faili olarak kabul edilebilmesi için kişinin belli bir fizik ve yaş ile psikolojik (olup-idrak) olgunluğuna ulaşması şartı aranır. Konu ile ilgili tekayüz ettirilmesi gereken hususları şöylece özetleyebiliriz.

Hâkim Şehîd el-Mervezî’ye göre, çocuğun İslâm’ı umumiyetle geçerlidir.²⁷⁹ Hâkim Şehîd el-Mervezî kendi görüşünü, zikrettiğimiz konu ile ilgili mezhep imamlarının çoğunluğunun

²⁷⁵ Bakara, 217.

²⁷⁶ Yiğit, Yaşar, “İnanç ve Düşünce Özgürlüğü Perspektifinden İrtidat Suç ve Cezasına Bakış” İslamiyat, c.2, sayı. 2. Nisan Haziran 1999, 121-135. s. 126.

²⁷⁷ el-Buhârî, “Hudud”, s. 50; Ebû Dâvud, “Hudud”, s. 32.

²⁷⁸ Hâkim Şehîd, a.g.e, 123, vr.

²⁷⁹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 124, vr.

görüŖüyle desteklemiŖtir.²⁸⁰ Fakat İmam Ŗâfiî ve İmam Zûfer Hz.Peygamber'in “Üç kiŖiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıŖtır: bulûğa erinceye kadar küçük (sabi')den...” hadisine dayanarak çocuğun İslâmlığının gerçek olmadığını ileri sürmektedirler. Çünkü sabî, kalemin (sorumluluğun) kaldırıldığı üç kiŖiden biri olarak kabul edilmektedir.²⁸¹

Hâkim Ŗehîd el-Mervezî mürted olarak buluş çağına giren çocuğa kimseye hadd cezasının uygulanmayacağını ancak kendisinin tevbe edip İslâm'a dönünceye kadar hapsedileceğini söyler.²⁸²

Bu konuda İmam Ebû Hanife ve İmam Ahmed b. Hanbel de mümeyyiz olan çocuğun irtidadının yerinde olduğunu söylemektedirler.²⁸³ İmam Ŗâfiî ise çocuğun irtidadının kabul edilmeyeceğini ifade etmiŖtir.²⁸⁴

B. Akıl

İslâm ceza hukukunda irtidad suçuna öngörülen ceza ya çarptırılması için aranan en önemli Ŗartlardan birini de failin akıllı olmasıdır. Buna göre failin akıl hastası veya sarhoŖ olması, kendisinden cezai sorumluluğu ortadan kaldıran bir durum olarak kabul edilmiŖtir. Dinin temel dayanağının akıl olması hasebile bu insanların, İslam dinini kabul edip etmemeyükümlülükleri de bulunmaktadır. Zira hadiste gibi esasen bunların hukuki ve cezai sorumlulukları bulunmamaktadır.

²⁸⁰ es-Samerraî, Numân Abdurrezak, *İslam Fıkında Mürted'in Tâbi Olduğu Hükiimler*, (ter. Osman Zeki. Soyyiğit Ahmet Tekin), Fatih Matbaası, İstanbul 1970, s. 53-54.

²⁸¹ es-Samerraî, a.g.e, s.54.

²⁸² Hâkim eş-Ŗehîd, a.g.e, 124,vr.

²⁸³ el-Kâsânî, a.g.e, VII/139; İbn Kudâme, a.g.e, VIII/133.

²⁸⁴ eş-Ŗâfiî, a.g.e, VI/149.

Hâkim Şehîd el-Mervezî bu konu ile ilgili olarak “*sarhoşun dinden çıkması geçersizdir*” demiştir.²⁸⁵

İmam Ebû Hanife, İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel de “*sarhoş, hiçbir şeyi anlayamaz, idrak gücü olmayandeli gibi o da idrak edemez. Bu yüzden sarhoşun ve delinin irtidadı geçerli olamaz*”,²⁸⁶ demişlerdir.

Başka bir görüşe göre İmam Ebû Hanife iradi ve ihtiyari sarhoşluk ile (kişinin bilerek ve isteyerek sarhoş olması ile) ızdırarı, sarhoşluğu,zorla isteği dışında sarhoş edilen veya hastalığı sebebiyle zorunlu olarak aldığı ilaçtan dolayı sarhoş olan kişi arasında ayırım yapmaz. Ebû Hanife,“*kendi rızası ile içki içen kimsenin irtidadı geçerlidir ve affedilemez*” diyerek diğer görüşlerden farklı bir kanaat ortaya koymuştur.²⁸⁷

İmam Şâfiî de sarhoşun irtidadının geçerli olduğunu belirterek Ebû Hanife'nin zikrettiğimiz son görüşünü benisemiştir.²⁸⁸

C. İhtiyar (İrade)

İrtidad, ancak sahibinin ihtiyar ve hür iradesiyle vuku' bulduğunda mu'teber sayılır. Dolayısıyla zorlama ve baskı kullanarak irtidad ettirilen müslümanın mürted sayılıp sayılmayacağı ve zorla müslüman olup da sonradan küfrünü açığa vuran kimselerin durumunun ayrıca değer kendini zorunlu görülmektedir.

Bu konu ile ilgili Hâkim Şehîd el-Mervezî, “*kadınları ve çocukları öldürmeyiniz*” hadisine istinaden, “*irtidad eden kadının öldürülmeyip hapsedileceğini; tevbe etmediği müddetçe*

²⁸⁵ Hâkim Şehîd, a.g.e, 124, vr.

²⁸⁶ es-Serahsî, a.g.e, IX/123; İbn Kudâme, a.g.e, VIII/148..

²⁸⁷ es-Serahsî, a.g.e, IX/123.

*ölünceye ya da müslüman oluncaya kadar hapiste kalacağını ve İslâm'ı kabul etmeye zorlanacağı” ifade etmiştir.*²⁸⁹

Ebû Hanife, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel'in irtidadda eden kişinin tekrar İslama dönmesi için zorlanacağı konusundaki görüşünü Hâkim Şehîd el-Mervezî de aynı şekilde desteklemektedir.²⁹⁰ Hâkim Şehîd el-Mervezî, başta olmak üzere, bütün İslâm hukukçuları ayet²⁹¹ ve hadislerle²⁹² dayanarak, baskı karşısında irtidad eden kimselerin irtidadının geçerli olmadığı kanaatine varmışlardır.²⁹³

3. İrtidad Eden Kadının Hukukî Durumu

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, İslâm dininden irtidad eden kadın öldürülmez. Kadın olması, ona katli cezasının uygulanmasına mânidir. Kadın sadece İslâm'ı kabul edinceye kadar hapsedilir.²⁹⁴ Hâkim Şehîd el-Mervezî, bu görüşünü de iki gerekçe ile desteklemektedir. Bunlardan birincisi “*kadınları ve çocukları öldürmeyiniz*” hadisine istinaden irtidad eden kadın öldürülmez hapsedilir, Eğer tevbe edip İslama dönerse serbest bırakılır, irtidadında ısrar ederse ölünceye kadar hapsedilir. İkinci gerekçe ise, kadın kocasına tâbidir. Kocanın müslüman olması, eşlerinin de müslüman olmasına vesile olacağından, kadının öldürülmesi gerekmemektedir.²⁹⁵

Ebû Hanife ise, savaşta kadınların öldürülmemesi konusundaki hadislerle²⁹⁶ dayanarak, “*dininden dönen kadın öldürülmez. Hapsedilir, sıkıştırılır, onun İslâm'a dönmesi sağlanır*” der. Ona göre kadın kâfir iken öldürülmediğine göre, müslüman olduktan sonra hiç öldürülmez, görüşündedir.²⁹⁷

İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ise, “*Dininden dönen kimsenin üç gün, aç ve susuz bırakılmaksızın hapsedileceği ve tevbe etmesi isteneceği tevbe etmediği takdirde öldürüleceği*” kanaatindedirler. Kişinin dininden

²⁸⁸ eş-Şâfiî, a.g.e, VI/148.

²⁸⁹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 123-124, vr.

²⁹⁰ el-Kâsânî, a.g.e, VII/134; İbn Kudâme, a.g.e, VIII/123; eş-Şâfiî, a.g.e, I/227.

²⁹¹ Nehl, 106.

²⁹² el-Buhârî, “*İkrah*”VIII/55-56; et-Tebrizî Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb, *el-Mişkâtü'l-Mesâbih*, (thk. Muhammed Nâsirruddin el-Elbânî), el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrut 1985,II/1061.

²⁹³ es-Samarraî, a.g.e, s. 75-78.

²⁹⁴ Hâkim Şehîd, a.g.e, 123, vr.

²⁹⁵ Hâkim Şehîd, a.g.e, 123-124, vr.

²⁹⁶ el-Müslim, Ebû'l-Huseyn b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *el-Câmiu's-Sahîh, İman*, I, 7, Hadis No: 44.

dönüşün, (irtidadı) iman esaslarının bütününe değil de, sadece Hz.Peygamber’i inkâr şeklinde tezahür etmesi durumunda da, Hz. Peygamber insan, kişiyi dinden (İslamdan) çıkaracağı için, fail yine aynı müeyyidelere muhatap olmaktadır.²⁹⁸

İmam Şâfiî “*Eğer yüz çevirirlerse onları tutun ve nerede bulursanız öldürün*”²⁹⁹ ayetini temel alarak hapis süresinin üç ile altı gün arasında olabileceğini, tevbe etmezlerse erkek ya da kadın fark etmeksizin öldürüleceğini ileri sürmüştür.³⁰⁰

4. Mürtedin Malvarlığına İlişkin Hükümler

Hâkim Şehîd el-Mervezî’ye göre, her kim İslâm’ı terk eder, küfrü seçer ya da dâru’l-İslâm’ı terk ederek, dâru’l-harbe giderse, mal ve mülkü belli bir müddete kadar bir yende muhafaza edilir. Eğer tekrar imana dönerse, malı olduğu gibi sahibine verilir. Bu durumda islâmiyeti eskisi gibi bâkidir. Eğer mürted olarak ölür ya da öldürülürse, bundan dolayı malları müsadere edilir. Ölmeyip ya da öldürülmeyip İslâm’a dönerse, müsadere edilen malları kendisine iade edilir.³⁰¹

İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel’e göre, dininden dönen kimse, müslüman iken elde ettiği mal ile irtidadda elde ettiği mal geri alınır, çünkü kâfir olarak ölmüştür. Müslüman kimse imamların ortak görüşlerine göre kâfire varis olamaz.³⁰² Hâkim Şehîd el-Mervezî bu konuda Ebû Hanife ile aynı fikri paylaşmaktadır.³⁰³

5. Mürtedin Hukuki Tasarrufları

²⁹⁷ el-Kâsânî, a.g.e, VII/134; el-Mevsilî, a.g.e, IV/149.

²⁹⁸ eş-Şâfiî, a.g.e, VI/145; İbn Kudâme, a.g.e, VIII/123.

²⁹⁹ Nisa, 89.

³⁰⁰ eş-Şâfiî, a.g.e, VI/145; İbn Kudâme, a.g.e, VIII/123.

³⁰¹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 123, vr.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin mürtedin tasarrufları ile ilgili görüşü şöyledir: Mürtedin yaptığı akit umumiyetle geçerlidir. Zira o, her türlü akit yapmaya da ehil durumundadır.³⁰⁴

Hâkim Şehîd el-Mervezî de mürtedin tasarrufu ile ilgili İmam Ebû Hanife'nin görüşünü destekler.³⁰⁵ Fakat İmam Şâfiî, mürtedin bütün akitlerini geçersiz saymaktadır. Ancak İslâm'a döndüğünde, yaptığı bütün tasarrufları geçerli olur. Ayrıca mürtedin alım-satımı; mal mülkü yok sayıldığından dolayı, akitlerinin feshedilmişmevsuh ve geçersiz olduğu kanaatindedir.³⁰⁶

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, bir kimse dinden çıktıktan sonra Müslümanlar ile savaş halinde olduğu kabul edilen bir ülkeye (darul harbe) iltihak etmesi durumunda hukuken ölmüş gibi kabul edilir ve bütün malvarlığı varislerine taksim edilir. Eğer borçlu ise borcu ödenir. Ancak vasiyeti geçersizdir. Diğer taraftan, evli yada eşi iddet bekliyor ise, mirasçı olur.³⁰⁷

İmam Şâfiî'ye göre, dinden dönüp dâru'l-harba katılan bir kimsenin mal varlığı bekletilir. Eğer mürted olmadan önce borçlu ise borcu ödenir. Mülkiyetinin yok olduğu varsayılsa dahi borca her şeyden öncelik verilir. Öldüğü takdirde borcu ödenir, ayrıca malı kalırsa bunlar, hazineye devredilir.³⁰⁸

Ahmed b. Hanbel, “dinden dönüp dâru'l-harba giden mürtedin hükmü, dâru'l-İslâm'da olanın hükmü gibidir” diyerek diğer mezhep imamlarından ayrı kanaatte olduğunu söyler.³⁰⁹

6. Mürtedin Tevbesi

³⁰² eş-Şâfiî, a.g.e, VI/151;es- Sahnûn, a.g.e, IV/167, İbn Kudâme, a.g.e, VIII/128-129.

³⁰³ el-Kasânî, a.g.e, VII/137.

³⁰⁴ Hâkim Şehîd, a.g.e, 123, vr.

³⁰⁵ el-Kâsânî, a.g.e, VII/138.

³⁰⁶ eş-Şâfiî, a.g.e, VI/153.

³⁰⁷ Hâkim Şehîd, a.g.e, 123, vr.

³⁰⁸ eş-Şâfiî, a.g.e, VI/151.

³⁰⁹ İbn Kudâme, a.g.e, VIII/129.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre, dinden dönen bir kimse tevbe edip yeniden İslâma döndüğünü ikrar ve tasdik ederse tevbesi, hukuken İslama döndüğünü göstergesi olarak kabul edilir.³¹⁰

İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel tekrar tekrar din değiştirenin tevbesini Nisâ suresinin³¹¹ ayetini göz önüne alarak kabul olmadığını ileri sürmektedirler. Hatta, bu iki imama göre, dinden dönen, fakat henüz İslam'a dönmeyen kişiye, öldüren failin ne diyet ne de kısas ile sorumlu tutulamayacağını belirtir.³¹²

7. Değerlendirme

Buraya kadar Kur'an ve Sünnet'e göre yasaklanmış ve cezası belirtilmiş suç fiillerini ve cezalarına dair Hâkim Şehîd el-Mervezî ile mezhep imamlarının ve diğer İslâm hukukçularının düşüncelerini zikrettik. Şüphesiz, İslâm hukukçularının da belirttiği gibi, dinden dönmenin cezasının ölüm olması, belli şartların gerçekleşmesine bağlıdır. İslam Hukukçuları dinden dönmenin cezasının ölüm olduğu hükmüne varırken, zayıf hadisleri ve müşriklere ilişkin âyetleri temel almışlardır. Mürtedlere ilişkin ayette, irtidat suçuna uygulanacak cezanın dünyevî bir ceza olmadığı kesindir. Dahası bu ayette, dinden dönen ve kafir olarak ölen kimse, dünyada işlediği iyi amellerinin ahrette işe yaramayacağı, hepsinin boşa çıkacağı ifade edilmektedir. Nitekim Kur'an'da buna benzer başka ifadeler de bulunmaktadır. Kâfirlerin ve Allah'a ortak koşanların yaptıklarının hiçe sayılacağı, onların cehennem sakinlerinden olacağı değişik vesilelerle beyân edilmektedir.³¹³ Fakat bunların hiçbirinde küfür yahut şirkleri nedeniyle müşrik veya kafirlerin öldürülmelerinden söz edilmemiştir. Yine ayette, "*Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse...*"³¹⁴ ifadesinin "dininden dönüp de kâfir olarak öldürülen" şeklinde olmaması da gözler önündedir. Demek oluyor ki, ayette irtidat eden kimsenin kâfir olarak da olsa yaşama hakkına sahip olduğu ve hayatının normal yollarla bitmesinin gerektiğine işaret edilmektedir.

³¹⁰ Hâkim Şehîd, a.g.e, 124, vr.

³¹¹ Nur, 137.

³¹² İbn Kudâme, a.g.e, VIII/126;es- Sahnûn, a.g.e, IV/167.

³¹³ Mâide, 5; Âl-i İmran, 86-91; Kehf, 29.

³¹⁴ Bakara, 217.

Diğer taraftan irtidad suçunun başlıca delilleri arasında yer alan “ *kim dinini değiştirse, onu öldürünüz*”³¹⁵ hadisin âhâd hadis olduğu kaynaklarda yer almaktadır.³¹⁶ Çoğu ilim adamına göre ise, hadd cezaları âhâd haberlerle sabit olmaz.³¹⁷ Zira âhâd haberle elde edilen bilgi zan ifade eder.³¹⁸ Zan ise, kesin olmayan bilgidir. Bu nedenle zan, şüphe konumundadır. Şüphenin varlığında ise hadd cezalarının kaldırılması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)’in “*şüphe bulunduğu, haddleri kaldırınız*”³¹⁹ hadisi en açık delildir.

Ayrıca dinden dönen kimseye uygulanacak ölüm cezasının hukukî dayanağı olarak kabul edilen ayette, dünyevî bir cezadan söz edilmemektedir. Fakat bu ayette, dinden dönen ve kâfir olarak ölen kişinin dünyada işlediği faydalı hiç bir amelin ahrette işe yaramayacağı, vurgulanmaktadır. “*Kim dinini değiştirse, onu öldürünüz*” hadisi ise, zan ifade ettiği için İslâm hukukçularının ittifakla ortaya koyduğu “*deliller ya zanni yahut katî olmalıdır*” prensibine aykırıdır. Mesned kabul edilen delillerden birinin kat’î diğerinin zannî olması açıklanan kâideye aykırı düşmektedir.³²⁰

Hz.Peygamber (s.a.s)’in sözlü beyanlarına rağmen o, İslâm’dan irtidad etmekle kalan mürtedi kesinlikle ölüm ile cezalandırmamıştır. Bizzat Hz.Peygamber ‘in (s.a.s) kendi döneminde müslüman olduktan sonra, bazı kimselerin İslâm’dan döndüğüne şahit olduğu, ancak onları öldürmediğine dair rivâyetler vardır: Bir Arap bedevîsi Medine’den ayrılmadan yeniden Hz.Peygamber’e gelerek verdiği ahdi geri almak istediğini (İslâm’ı terk etmek istediğini) ifade etmiş ancak Hz.Peygamber (s.a.s) talebini reddetmiştir. Bu durum üç gün devam etmiştir. Bu olayı nakleden ravi, adamın herhangi bir şekilde cezalandırılmadığını ilave etmiştir. Muslim’de yer alan bu hadisi şerheden en-Nevevî, (ö.676/1260), Kadı İyâs’a (ö.544/1028) dayanarak bu adamın kesinlikle irtidad ettiğini beyan etmiştir.³²¹

³¹⁵ el-Buhârî, “*Hudud*”, s. 50; Ebû Dâvûd, “*Hudud*”, s. 32; et-Tirmizî, “*Hudud*”, s. 25; İbn Mâce, “*Hudud*”, s. 2.

³¹⁶ Âhâd hadis, gerek Hz.Peygamber’den rivâyet eden râvilerin gerekse sonraki tabakadaki râvilerin sayısı, tevâtür sayısının altında bulunan hadistir. Haber-i vâhid ve amel şartları için bkz. Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa Min İlmi’l-Usul*, I/145-146 ;en-Nesefî, Ebû'l-Berek’at Abdullah b. Ahmed, *el-Keşfu’l-Esrar*, İstanbul 1986, II/8; Şa’ban, Zekiyuddin, *İslâm Hu-Ku ku İlminin Esasları*, (Usûl’l-Fıkh), (thk.Dönmez, İbrahim Kafî), Ankara 1990, s. 72; Fahrettin Atar, *Fıkh Usûlü*, İstanbul 1988, s. 42.

³¹⁷ es-Serahsî, *Usûl*, Beyrut (t.y.), I/333-334; en-Nesefî, II/10.

³¹⁸ İbn Melek, *Şerhu’l-Menâr*, İstanbul (t.y.), s. 207; Atar, *Fıkh Usûlü*, s. 42; Şa’ban , Zekiyuddin, s. 69.

³¹⁹ İbn Mâce, “*Hudud*”, s. 59.

³²⁰ el-Berzençî, Abdullatif Abdullah, *et-Teaud ve’t-Tercih Beyne’l-Edilleti’s-Şerîyye*, Matbaat-ı Sermed, Irak 1401/1982, II/194-196.

³²¹ en-Nevevî, es-*Sahîhu Muslim bi Şerhi’n-Nevevî*, Kahire (t.y.), IX/155-156; Şahabuddin İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî, Şerhu Sahîhi’l-El-Buhârî*, Beyrut (t.y.), XII/173.

Ureyne ve Ukâyl kabilelerine mensup bazı kişilerin, Medine’de hastalanmaları üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s)’in bu kişilerin şehir içinde kalmalarını uygun görmeyip onları şehir dışına, develerin otlağı olan bir yere gönderdiği; bu kişilerin de söylenen yere gittiklerinde irtidad ettiği, bununla kalmayıp oradaki develeri çaldıkları ve deve çobanını işkenceyle öldürdükleri; buna karşı Hz.Peygamber’in de onları öldürttüğü şeklindeki rivâyet, bazı İslâm hukukçuları tarafından irtidad suçu bağlamında değil, hirabe suçu kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak, bu şahısların gittikleri yerde irtidadla kalmayıp, bunun yanında hirâbe suçu işledikleri de açıktır.³²² Hatta ilgili hadisin devamında, bu şahısların imandan sonra inkâr eden, hırsızlık eden, adam öldüren ve Allah’a ve Peygamber’e karşı savaş ilan eden bir toplum oldukları; aynı zamanda hirâbe suçu ile ilgili “Allah’a ve Resûlü’ne karşı savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuğa çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri, asılmaları ya da elleriyle ayaklarının çaprazca kesilmesi veya (buldukları) yerden sürülmeleridir. Bu, dünyadaki aşağılanmalarıdır, ahrette onlar için büyük bir azab vardır” ayetinin³²³ de bunlar hakkında nâzil olduğu belirtilmektedir.³²⁴ Yani, bu kişilerin sadece irtidad ettikleri için öldürülmediği, işledikleri idam gerektiren başka suçlar sebebiyle ölümle cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır.

Müslümanın öldürülmesinin câiz olabileceği durumu ifade eden hadiste, müslüman bir kimsenin toplumdan ayrılıp dinini terk etmek olduğu şeklinde bir ifade yer almaktadır. Fakat hadisin Ebû Dâvûd’daki farklı bir rivâyetinde bulunan “Allah ve Resûlüne karşı savaş açan...”³²⁵ ifadesinden hareketle, bu cezanın sadece “dinden dönme” ile değil, isyan suçu ile ilgili olduğu³²⁶ ifade edilebilir.

İslâm hukukçuları, irtidadı hadd cezası gerektiren bir suç olarak kabul etmişler ve İslâm dininden dönen bir kimsenin tevbe edip tekrar İslâm’a dönmediği takdirde cezasının ölüm olacağını ifade etmişlerdir.³²⁷ Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi böyle bir hükme varmak için Kur’an’da açık bir ifadeye rastlanmamaktadır. Aynı zamanda ilgili hadis mu’an’an³²⁸ olduğu, mu’an’an hadislerin ise İslam hukukçuları tarafından delil olarak kabul edilmemesi, irtidad suçuna ölüm cezası verilmesi hükmüne şüphe ile bakılmasına sebep olmaktadır.³²⁹

³²² Dağcı, Şamil, *İslâm Hukuku’nda Suçlar ve Cezalarla İlgili Özel Hükümler*, yayınlanmamış, Makale, s. 66; Aynî, Bedrûddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu’l-Kârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Daru’t-Tabaati’l-Âmire, İstanbul, 1308, XI/144.

³²³ Mâide, 33.

³²⁴ Dağcı, a.g.e, s. 66; Ebû Dâvûd, “*Hudud*”, III/32; Aynî, a.g.e, XI/144-145.

³²⁵ Ebû Dâvûd, “*Hudud*”, s. 185; Dağcı, a.g.e, s. 67.

³²⁶ Dağcı, a.g.e, s. 67.

³²⁷ en-Nevevî, Muhiddin Ebû Zekeriyya b. Şeref, *Sahîh-u Muslim bi-Şerhi’n en-Nevevî*, Kahire (t.y.), IX/155-156. Geniş bilgi için bkz. *İnce İrfan, İslam Hukuku’n da irtidad suçu ve cezası*, (Yüksek Lisans Tezi), M.Ü.S.B.E, İstanbul, 1995, s. 153-160.

³²⁸ el-Buhârî, “*bab-u hükmi’l-mürted*”, 6524, 6/ 50; “*Bab-u Kevli’l-Lahi Taâla ve emruhüm şurâ bey-nehüm*”, 8/162,163; “*Bab-u iza kütile bi hecer*”, 6484, 8/37; el-Müslim, a.g.e, 1676,3/1303; Ebû Davud, “*Hudud*”, 4351, 4/185; et-Tirmizî, “*Bab-u ma câe fi’l mürted*”, 1458,4/59; İbn Mâce, “*babu’l-*

Ubâde b. Sâmit'ten gelen bir rivâyet şu şekildedir: “Bir mecliste Hz.Peygamber (s.a.s)’in yanında oturuyorduk. Bize, Allah’a hiç bir şeyi ortak koşmayacağınıza, hırsızlık yapmayacağınıza ve zinâ etmeyeceğinize dair biat ediyorsunuz. Herhangi bir kimseyi Allah, isterse bu günahlardan gizler, isterse o kimsenin günahlarını affeder, isterse o kimseye günahlarından dolayı azab eder.”³³⁰

Bu hadis, haddlerin keffaretle düşmesi hakkındadır. Hadisin metninde irtidattan bahsedilmemektedir. Ancak bu hadisteki hükümler hadd kapsamına girmekte ve metinde suçların dünya ve ahretteki durumları anlatılmaktadır.

Zinâ eden veya hırsızlık yapan bir müslümanın işlediği suç mukabilinde bu kimseye dünyada uygulanması gereken cezalar Kur’an’da mevcuttur: “ *Zinâ eden kadınla, zinâ eden erkekten her birine yüz değnek vurun. Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız bunlara Allah’ın dinini tatbik hususunda acımayınız. Mü’minlerden bir zümre de bunların azabına (bu cezalarına) şahit olsun*”.³³¹

Yine hırsızlıkla ilgili “*Erkek hırsızla kadın hırsızın o irtikap ettiklerine bir karşılık ve ceza ve Allah’tan (insanlara) ibret verici bir ceza olmak üzere ellerini kesin. Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir*”.³³²

Ayette bahsedilen bu dünyevî cezalar, suçları dünyada tespit edilebilen kimselerle ilgilidir. Bu suçları tespit edilemeyenler (hadisteki ibaresiyle Allah’ın gizlediği kimseler) için ise “*Onlar Allah’ın yanında başka bir ilâh tutup ona yalvarmazlar. Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar. Zinâ etmezler. Bunlar, yapan gunaha girmiş olur*”.³³³ Fakat incelediğimizde, zinâ suçunun cezasıyla ilgili olarak uhrevî bir ceza şekline rastlanmamaktadır. Oysa daha önce de değindiğimiz gibi irtidad suçu ile ilgili ayetlerde dünyevî bir cezaya rastlanamazken, ısrarla bir azaptan bahsedilmektedir.

Kur’an’ı Kerim’de serih olarak belirtildiği üzere zinâ ve hırsızlık gibi, tamamıyla insanlara veya topluma karşı işlenen, başka bir ifade ile suçun pasif sayesini (mağdurunu) kişi veya kişilerin oluşturduğu suçlara, Kur’an’ın öngördüğü çerçevede dünyevî cezalar uygulandığı takdirde, faillerin uhrevi cezalarından kurtulacakları yönündedir.

Mürted ‘an dinihi”, 2535,2/848;es-Senânî, Abdurrezak b.Hamam, *el-Müsennef*, Gücerat, Pakistan 1952-1392, 10/168;et-Tahavî, *Şerh-i Meâniyi’l-Asâr,Bab-u men sekkere haddehu*,3/159;Dar Kutnî, Alî b. Ömer, Kahire 1944-1384, *Daru’l-Kutnî*, 90,3/108, 108,3/113;İbn Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed b. *el-Müsennef*, Birinci Baskı, Daru’l-Fikr, Beyrut 1989/1409, 36491,36492, 6/585.

³²⁹el-Gazzalî, a.g.e, I/145-146; en-Nesefî, a.g.e, II/8; Zkiyuddin, a.g.e, s. 69-72; Attar, a.g.e, s.42; es-Serahsî, Usûl,I/333,334; İbn Melek, a.g.e, s. 207

³³⁰ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Camii’-s-SahihHudud*, Mısır 1931/1350, Hadis no: 1439.

³³¹ Nur, 24.

³³² Mâide, 38.

³³³ Furkan, 68.

Diğer taraftan tamamıyla iman çerçevesinde düşünülmesi gereken irtidad suçunu işleyenlerin dünyada değil de ahirette ebedi cehennemlik olacaklarının vurgulanması, bu suçun hadd kapsamı dışında olduğunu düşündürmektedir. Şayet böyle olmasaydı, mürtedin hadd uygulayarak öldürülmesi halinde (uhrevî bir cezanın olmayacağı sonucuna vardığımız zaman) ahirette müslüman olarak gitmesi veya gitmemesi ikilemiyle karşı karşıya kalırdık.³³⁴

Erker dönem meşhur hanefî hukukçularından Ebû Câfer et-Tahavî de irtidadı hadd cezası gerektiren suç olarak görenlere işaret ederek şöyle demektedir: “Haddi savunanlar zanî ve hırsız, tevbe dahi etse hadd cezasından kurtulmuyorlarsa, mürted de kurtulmamalıdır. Yani mürtedin de öldürülmesi gerekir” derler. Tahavî bu görüşe itirazını şöyle dile getirmektedir: “Allah, zinâ haddini zanîye, hırsızlık haddini de hırsıza vermektedir. Zanî ve hırsız işledikleri fiilleri bıraksalar bile bu kişiler zanî ve hırsız sıfatından kurtulamazlar. Mürted ise dinden dönmek suretiyle kâfir olmuştur. Tekrar İslâm’a döndüğünde ise artık kendisinin kâfir olarak isimlendirilmesi mümkün değildir. Nasıl ki kâfirin müslüman olarak isimlendirilmesinin mümkün olmadığı gibi... Bu durumda bir anda bir kişinin hem müslüman hem de kâfir olması muhaldir”.³³⁵

Kanaatimize göre haddler, âhâd haberle sabit olsa dahi, buradaki mürtedden kastedilen, mürtedin İslâm’dan dönmesi ve küfrü benimsemesinden değildir. Mürted, dinden dönüp İslâm devletine karşı çıkan, kamusal görevlerini yerine getirmeyip isyan eden ve kamu düzenini ihlal eden İslâmî değerlerle alay eden ve bu düşüncelerinin propagandasını yapan kimsedir. Halbuki İslâm kişilere inanma ya da inanmama özgürlüğünü tanır. Aksi halde Kur’an’ın bir çok ayetlerine aykırı düşmektedir.³³⁶ Çünkü önceden belirttiğimiz gibi, İslâm’da; prensip olarak bir kimseye zorla veya tehditle islâmiyet’i kabul ettirmeye çalışmak yasaktır.³³⁷ Zira, Allah kişilerin imanlarını, hür iradeleri doğrultusunda bilgi temeline oturtmuştur.³³⁸ Bunun gerçekleştirilmesi için Allah inananları, İslâm’a davet etmekle mükellef kılmış³³⁹ zor (cebr) kullanarak İslâm’ı kabul ettirmeyi yasaklamıştır.³⁴⁰

Bu ayetler, İslâm’ın insanlara düşünce özgürlüğünü hak olarak tanımasına işaret etmektedir. Yani insanın İslâm’ı kabul edip etmemesi ise kendi özgür iradesine bırakılmıştır.³⁴¹ Çünkü Allah bu noktada doğru ve yanlış yolu

³³⁴ Nisâ, 137.

³³⁵ et-Tahavî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Seleme, *Şerhu Meâniyi’l-A’sâr*, Matbaa-i Mustafa Mahmud, Niger Leknev 1867, VII/305-306.

³³⁶ Kehf, 29; Âl-i İmran, 20.

³³⁷ Bakara, 256.

³³⁸ Yunus, 99.

³³⁹ Nehl, 125.

³⁴⁰ Ğaşiye, 21-22.

³⁴¹ Kehf, 92.

belirtmiş, “*Bu Kur’an Rabbinizden gelen bir hak kitaptır. Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun!*”³⁴² ayeti, insanların din seçme konusundaki iradelerine asla müdahale edilmemesine işaret etmektedir.

Netice olarak, İslâm tarihindeki meşhur Ridde hareketleri incelendiğinde, bu olayların hiç birinin, sadece bir din değiştirme olarak cereyan ettiğini söylememiz mümkün değildir.

Ayrıca, çoğunluğu Ebû Bekir döneminde vuku’ bulan bu isyanlarda, ilk kanı, çoğu kez irtidat eden ve devlete isyan eden eşkıya dökmüştür. Yine bu hareketlerin liderliğini yapanlar, siyasî nüfuz ve kıskançlıkları nedeniyle Hz.Peygamber’in liderliğini çekememişler ve onun yokluğunu fırsat bilerek bu hareketlere başvurmuşlardır. Bu hareketler Hz.Ebû Bekir’in mensup olduğu Kureyş’in siyasî Hâkimiyetine ve tabii olarak siyasî otoriteye başkaldırı olup, sadece dinden dönme olarak algılanmamalıdır.³⁴³ Dinden dönen bir kimse, Kur’an’ın da açıkladığı gibi hemen ölüm cezasıyla cezalandırılmamalı; o kimsenin hem tekrar dine dönme ihtimali³⁴⁴ olabileceğinden hem de öldürülen kimsenin varsa çocukları yada akrabalarının o kişiyi öldürme emri verene ve emri yerine getirene ayrıca bunların şahsında İslâm’a karşı kin beslemeleri ihtimali göz önüne alınarak o kimseye yaşama hakkı tanınmalıdır. Çünkü; bu kişi dinden döndü diye öldürüldüğü takdirde yukarıda belirtilen olumlu ihtimaller dikkate alınmayacak dolayısıyla da hem maddî hem de manevî yönden bir şahıs kaybedilecektir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: İnsan hayatının söz konusu olduğu suçların cezalarında delilin kat’îliği esastır. Ancak; irtidat ile ilgili cezanın delili haber-i vahid olduğu için, hükmü zannidir. Zan ise şüphe konumundadır. Her ne kadar bazı İslam hukukçuları irtidatla beraber hirabe suçunun da işlendiğini kabul etseler de; aslında her ikisi birbirlerinden bağımsız olarak değerlendirilmelidir.³⁴⁵

G. UYUŞTURUCU MADDE KULLANMA SUÇLARI VE CEZALARI

1. Suçun Tanımı ve Unsurları

Bütün İslam hukukçuları başta içki olmak üzere bütün sarhoşluk verici içkilerin dinen haram olduğunu kesin olarak söylemişlerdir.³⁴⁶ Ancak hadd cesasını gerektirecek uyuşturucu madde kullanma suçunun tarifinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ebû Hanife’ye göre, az veya çok içki içme yahut sarhoş edecek kadar diğer içkileri

³⁴² Servet, Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara 1987, s. 117.

³⁴³ İbn Hazm’ da Hz.Ebû Bekir’in mürtedlerle savaşmasının irtidat cezası konusunda delil olarak ileri sürülmeyeceğini ifade eder.*El-Muhallâ bi’l-Âsâr*, (thk. Abdulgaffar Süleyman),XI/115-116,Beyrut 1988.

³⁴⁴ Nisâ, 137; Bakara, 6.

³⁴⁵ Geniş bilgi için bkz: Kırbaçoğlu, a.g.e, s. 125-132.

³⁴⁶ Maide, 95.

kullanmak, hadd cezasını gerektiren bir suçtur. Hâkim Şehîd el-Mervezî de aynı kanaattadır.³⁴⁷ Diğer İslam hukukçular ise, her çeşit içkiye az veya çok içmenin hadd cezasını gerektiren bir suç olacağını açıklamışlardır.³⁴⁸

2. Uyuşturucu Madde Kullanma Suçuna Öngörülen Cezalar

Bütün İslam hukukçuları, başta şarap olmak üzere bütün sarhoşluk verici içkilerin kesin olarak dinen yasak (haram) olduğunu kabul etmişlerdir.³⁴⁹ Bu konuda Hz. Pegamber'in "bütün sarhoş edici şaraptır ve bütün şarap haramdır",³⁵⁰ hadisinden hareketle her türlü uyuşturucunun kullanılmasının yasak olduğunu söylemek mümkündür. Bu suçun cezası ve bu sebeple uyuşturucu suçunun hadd mi yoksa ta'zir suçu mu sayılacağı meselesi İslam doktrininde geniş tartışmalara konu olmuştur. Bazı hukukçulara göre Peygamber döneminde bu suç dayak olarak cesasıyla cezalandırılmıştır. Ancak bunun için sabit bir miktar belirlenmemiştir. Bu suçun cezası için, Hz. Ömer döneminde seksen sopya çıkartmıştır.³⁵¹ Dolayısıyla bu bir hadd değil, ta'zir suçudur; cezasını da devlet başkanı veya hakim belirlemektedir. Bu sebepten ki, Hz. Ebû Bekr'le Hz. Ömer bir devlet başkanı sıfatıyla bu suçta farklı cezalar uygulanmışlardır.³⁵²

Hâkim Şehîd el-Mervezî, şarap ismi verilsin verilmesin sarhoş eden şeyin çoğunu ve azını haram saymışlardır. Ancak, Hâkim Şehîd el-Mervezî sarhoş eden maddelerden şarapla diğerlerini ayırır. Şarap içildiğinde sarhoş etsin veya etmesin ceza verileceğini, fakat diğer maddeler içildiğinde sarhoş ederse cezanın gerektiğini yoksa cezanın gerekmediğini savunur.³⁵³

Hâkim Şehîd el-Mervezî'ye göre sarhoşluğun şarabın az ya da çok içilmesiyle gerçekleşeceğini söylemektedir. O'na göre, şarabın içilmesinde, ceza için sarhoşluk derecesi etken değildir. Ancak şarap dışındaki diğer sarhoş edici nitelikteki içkilerde bu unsur, sarhoşluk verecek derecede içilmeleriyle gerçekleşir. Cezada, içilen miktar değil, sarhoşluk derecesi önemlidir.³⁵⁴

³⁴⁷ Hâkim Şehîd, a.g.e, 366, vr; a.g.e, Cin, 267.

³⁴⁸ Cin, a.g.e, 267; Üdeh, a.g.e, II/501; Aydın, a.g.e, 196-197.

³⁴⁹ Maide, 90.

³⁵⁰ el-Müslim, "eşrûbe" 1588.

³⁵¹ Hâkim Şehîd, a.g.e, 367, vr.

³⁵² Cin, a.g.e, 267; Aydın, a.g.e, 197.

³⁵³ Hâkim Şehîd, a.g.e, 366, vr.

³⁵⁴ Hâkim Şehîd, a.g.e, 366, vr.

Hâkim Şehîd el-Mervezî, buğday, arpa ve baldan yapılan şarapları içen kimse bundan dolayı sarhoş olursa hadd cezası uygulanmaz, çünkü böyle durumlardaki sarhoşluk baygınlık mesabesindedir demektir. Hâkim Şehîd el-Mervezî bu maddelerden elde edilen şeyleri helal kabul etmiştir.³⁵⁵

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan değişik el yazması “*el-K'âfi fi-Furui'l Haneftiyye*” nüshalarının başlangıç ve sonu ile ilgili olmak üzere aşağıdaki ifadeler yer almaktadır.

3. Değerlendirme

İslamda, insan haysiyet ve şeref sahibi üstün bir varlık olarak kabul edilmiştir. Uyuşturucu kullanma suçunun cezalandırılmasıyla da insanın haysiyet ve şerefine korunması amaçlanmaktadır.

Dolayısıyla uyuşturucu maddesi kullananlar hakkında, sarhoş olacağını bile bile uyuşturucu maddesi kullanırsa, bu yaptığı davranıştan dolayı cezalandırılır. Ancak uyuşturucu madde bağımlıları ile, uyuşturucu madde imal edip, ticareti yapan ve genç beyinleri tahrip eden uluslararası şebekeleri cezalandırmada daha etkin ceza müeyyideleri geliştirilmelidir. el-Mervezî'nin uyuşturucu madde kullanımına öngörülen cezalar ile ilgili görüşleri, önceki Hanefi imamlarının görüşünü yansıtmaktadır.

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü 1362 nûmarada kayıtlı nüshanın başında şöyle yazıyor:

قال ابو الفضل الحاكم قد اودعت كتابي هذا معاني محمد بن الحسن في كتبه المبسوطه وما في
لحضر والله وفي النفع العصمة من مع اختصار كلامه وحذف ما كررنا من مسائله قاصداً تسهيل سبيل الراغبين في حفظه واليه الجامع
المؤلفة تخفيف المؤنة عنهم في كتابته وقرائته وحمل في السفر وال
قال ليطلق كل واحد منهما امرأته Vr,1. ifadeleri yer almakta; ve eser
Vr,429. ifadeleri ile sona ermektedir.

2. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa Bölümü 288 no da kayıtlı nüshası,

الحمد لله رب العالمين . والعاقبة للمتقين . والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله الطيبين

³⁵⁵ Hâkim Şehîd, a.g.e, 367, vr.

حد منهما المرأة التي دخل بها مكانه ise ifade ile başlamakta, kitabın sonn satırında
فقال يطلق كل واحد منهما امرأته تطليقة ثم يتزوج كل واحد
Vr,460. ifadeleri bulunmaktadır.

3. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehîd Ali Paşa Bölümü 912 noda kayıtlı nüshasının başında

:

الحمد لله رب العالمين. و صلى الله على محمد و على آله الطيبين . ابوالفضل محمد بن احمد قد
في حفظه اليه وتخفيف المؤنة عليه اودعت كتابي هذا معاني محمد بن الحسن في كتبه المبسوطه و معاني جوامع المؤلفه مع اختصار
كلامه . و حذف المكررات من مسائلة . نبيغار ل بسليبهست اصدقاء
في كتابته و قرأته . و حمله في السفر و الحضر . و الله ولي النفع و العصمة من الزلل
كل واحد منهما امرأته مكانه . Vr,596 تطليقه ثم يتزوج كل واحد منهما امرأه الاخر ثم دخل بها Vr,1. ifadeleri yer almakta ve nüsha
ifadeleri ile sona ermektedir.

SONUÇ

SONUÇ

İslam Hukuku tarihinde; özellikle Hanefî mezhebinde fıkıh disiplinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Hâkim Şehîd el-Mervezî ilk olarak doğum yeri olan Merv'de meşhur hocalardan hadis ve fıkıh dersleri aldıktan sonra memleketinde başladığı ilim tahsilini devrin önemli ilim merkezleri olan Buhara, Mısır, Bağdat, Kûfe... gibi beldelere giderek devam ettirmiş ve bu dönemde çok sayıda alimle görüşme fırsatı bulmuştur. Olgunluk çağına gelince telif ve tasnife başlayan Hâkim Şehîd el-Mervezî tespit ettiğimize göre yedi civarında eser telif etmiştir.

Hanefî uleması arasında zikredilen Hâkim Şehîd el-Mervezî; bilhassa furûî meselerle ilgili çalışmalarında İmam Muhammed'in (ö.189/805) "*Zahiru'r Rivaye*" olarak bilinen eserlerini birleştirip tekrarları çıkararak, konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiş ve "*el-Kâfi fi Furuûl-Hanefiyye*" olarak bilinen eseri ortaya koymuştur. "*el-Kâfi*" adlı bu eser, Hanefî mezhebinde, İmam Muhammed'in eserlerinden sonra temel kaynaklardan biri sayılmaktadır.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin kaynaklarda zikredilen eserlerinden "*el-Kâfi*" dışındakilere ulaşamadık. "*el-Kâfi*"nin yazma nüshaları mevcuttur. Bu yazmaların bir kaçı İstanbul'un değişik kütüphanelerinde bulunmaktadır. Yazma halinde olan bu eserin ilim erbabı tarafından tahkik edilip İslâm kültürüne kazandırılması en büyük temennimizdir.

İlim aleminde es-Serahsî'nin "*el-Mebсут*" adlı eserinin Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin "*el-Kâfi*" adlı eserinin şerhi olduğu şeklinde yaygın bir görüş bulunmaktadır. Ancak yaptığımız araştırmalar sonucu *el-Mebсут*'un *el-Kâfi*'nin şerhi olmadığı kanaatinde olanlara da rastladık. Onlara göre her ikisi de ayrı ayrı eserlerdir. Deliller de ikinci görüşün doğruluğunu desteklemektedir.

Hanefî fıkıhının önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Hâkim Şehîd el-Mervezî, hadis ve fıkıh ilminin önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Devrinin devlet adamları ile yakın ilişki içerisinde olmuş, kadılık ve vezirlik yapmıştır. Pek çok devlet adamı ve ilim talipleri kendisinden istifade etmiştir.

Hâkim Şehîd el-Mervezî, ilmî şahsiyeti yanında şairliği ve münazaralardaki maharetiyle de bilinmektedir. Ancak, Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin muasırlarına nazaran daha zayıf bir şair oluşu onun bu özelliğinin ön plana çıkmamasına sebep olmuştur.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin hadd bağlamında ceza hukukunu ele aldığımızda; hırsızlık bölümüne daha geniş yer verdiğinden dolayı bizde bu araştırmamızda hırsızlık suçunu daha geniş olarak ele almaya çalıştık.

Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha geniş çalışmaların yapılmasını ve eserlerinin tahkik edilerek ilim dünyasına kazandırılmasını temenni ediyor ve bu büyük şahsiyeti rahmetle anıyoruz.

ÖZET

HAMMAD, Muhammed Alem, “Hâkim Şehid el-Mervezî ve Ceza Hukuku ile İlgili Görüşleri” (Hadd Cezaları Bağlamında), Doktora Tezi, Danışmanlar: Prof. Dr. Şamil DAĞCI. XIII-113,s. Ek-1: 25, EK-2: 26, s.

Hâkim Şehîd el-Mervezî (ö. 334/ 945) Samanoğulları döneminde yaşamış önemli bir ilim ve devlet adamıdır.

Bizim bu çalışmamız iki bölüm ve iki ekten oluşmaktadır. Giriş, tez konusunun önemi, sınırlandırılması ve sunulması hakkında bilgi içermektedir. Birinci bölüm hayatını ve eserlerini, ikinci bölüm “el-Kafi fi-Furu’l-Hanefiyye” adlı eserinin hudud bölümünün değerlendirilmesini içermektedir. Sonuç bölümü ise çalışmada nihai bilgileri içermektedir. EK-I’e hudud bölümünün Arapça metni, EK-II’ye ise haritalar ve Cetveller eklenmiştir.

Bir Hanefî fakihî olan Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin, fıkıh ile ilgili, kaynaklarda adı geçen yedi eseri tespit edilmiştir. Müellifin “el-Kafi” isimli eseri dışındaki diğer eserleri günümüze kadar ulaşamamıştır. Hâkim Şehîd el-Mervezî, üzerinde çalıştığımız “el-Kafi” adlı eserinde, furu’ meselelerle ilgili olarak İmam Muhammed’in (ö.189/805) “Zahiru’r-Rivaye” veya “Mesâilu’l- Usul” olarak anılan eserlerini birleştirip tekrarları çıkararak

konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir. Biz çalışmamızda Hâkim Şehîd el-Mervezî'nin “el-Kafî” adlı eserinden sadece Hudud bölümünden ceza hukuku ile ilgili görüşlerini değerlendirmeye çalıştık.

ABSTRACT

HAMMAD, Muhammed Alem, “Hâkim Şehîd el-Mervezî and His Ideas about penal Code” (In terms of Hadd punishment), ph.D.Thesis, Advisors; Assoc. Prof.Dr. Şamil DAĞCI, XIII-113, Appendix,I: 25, Appendix 26, p.

Hsakim Şehîd el-Mervezî is a distinguished scholar and statesman who lived during the reign of “Samanoğulları”

This study is comprised of two parts and two appendice.Introductory part contains information about the importance of the topic of the thesis limits and presentation. The first part evaluates the life and works of the scholar and the second part focuses on the work of the scholar,“el-Kafî fî Furuî'l-Hanafîyye” and spanking punishmentso.The conclusion, part gives information about final evaluations.In the Appendix I,the Arabic text of the punishments,and in the Appendix II,the maps and tables have been attached.

Seven different works of Hâkim Şehîd el-Mervezî,a Hanefî fakih, a muslim-Jusists Legal Authority,have been quoted in the resowces related to İslamic Law .No other works of the scholar , apart from “el-Kafî”,have survived till today.In the works, “el-Kafî”, Hâkim eş-Şehîd combined the works of “Zahiru'r Rivaye”, or “Mesailu'l-Usul”of Imam Muhammed(d.805 AD)over “furui” issues and eliminated the repetitions and redesigned the legal articles in order.In this study,we have tried to assess the ideas of Hâkim Şehîd el-Mervezî related to punishment in his work.”el-Kafî”.

BİBLİYOGRAFYA

BİBLİYOGRAFYA

Abbas Perviz, *ez-Arab tâ Diyâleme*, Kütüphane ve Çaphâne-i Ali Ekber İlmî, Tahran 1338.

Ali Şafak, *İslam Hukukunun Tedvini*, Atatürk Üniversitesi basımevi, Erzurum 1977.

Ana Britannica, *Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık A.Ş., 1989.

Aras, Özgü, *Ebû Hanîfe'nin Hocası Hammad ve Fıkhi Görüşleri*, Beyan Yayınları, İstanbul (t.y.).

- Armağan, *Servet, İslam Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara 1987.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1988.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1990
- Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul 1999.
- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî li Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, Daru't-Tabaati'l-Âmire, İstanbul, 1308.
- Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyeti'l-Arifîn*, el-Behiyye, İstanbul 1955.
- Bârthold, Vasili Velademirviç (ö. 1869/1930), *Türkistan Nâme* (ter. Kerim Kişaverzî), İran 1352.
- Bayraktar-Hamidullah-Tuğ-Kavakçı, “İmam Muhammed Şeybânînin İstanbul Kütüphanelerindeki Mevcut Yazma Eserleri”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, Sayı, 20, ss, 44-49, İstanbul 1969.
- Berzencî, Abdullatif Abdullah, *et-Teârid ve't-Tercih Beyne'l-Edilleti's-Şerfiyye*, Matbaat-ı Sermed, I. Baskı, Irak 1982.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1971), *Hukuk-u İslâmiye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Nezih Akbasan Matbaası, İstanbul 1955.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, (ö.256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, el- Matbaatu'l-Meymene, Mısır (t.y).
- CARL BROCKELMANN, *GAL (Geschichte Des Arabischen Litterature)*, Leiden, E.J. Brill, 1943.
- Cezîrî, Abdurrahman, *Kitâbu'l-Fıkh ale'l-Mezahibi'l-Erba'a*, Beyrût 1392.
- Cin Halil, Akgündüz Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, 2. Baskı, Konya 1995.
- Çalışkan İbrahim, *İslam Ceza Hukuku'nda Gayr-ı Müslimlerin Statüsü*, A.Ü. Doktora Tezi, Ankara 1986.
- Çelebi, Katib, *Keşfu'z-Zunûn*, Behiyye, İstanbul 1951.
- Dağcı, Şamil, “*İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar ile İlgili Özel Hükümler*” (yayınlanmamış) Makale, Ankara,1996.
- Dare kutnî, Alî b. Ömer, *Daru'l-Kutnî*, Kahire 1384/1944.
- Ebû Ceyb, Sa'dî, *Kâmus'l-Fikhiyye, Lugaten ve İstilâhen*, I.Dimeşk 1988.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (ö.275/886) *es- Sünen*, 3. Baskı, Mısır 1650-1369.
- Ebû Zehra, Muhammed, *el-Cerîme ve'l-Ukübe fi'l-Fıkh'l-İslâmî*, Kahire 1976.

Edhem, Halil, Düvel-i İslâmiyye Tarihi, (İstenleyh Lehn Polun, İslâm Devletleri Sülalelerine Dair Olan Eserin Ta'dilat ve İlavesiyle Tercümesidir), Milli Matbaa-i İstanbul, 1345/1927.

el-Hamevî, Ya'kut b. Abdullah el-Bağdadî (ö.626/1229), el-Mu'cemu'l-Buldân, Mısır 1324/1906.

el-İsfahanî, Hamza b. el-Hasan, Târîh-i Senî Mûlûku'l-Ard ve'l-Enbiyâ, Abdu'l-Malik 1.'ye kadar ,Beyrut (t.y).

el-Kâsânî, Alauddin Ebî Bekr b. Mes'ud, (ö.587/1191), el-Bedâiu's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi, Beyrut 1974.

el-Kefevî, Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr, Süleymaniye Kütüphanesi, Atif Efendi No: 630 (Yazma).

el-Kevseri, Muhammed Zahid, Bulûğu'l-Emânî fi-Sireti'l-İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1355.

el-Kureşî, Muhyiddin Ebî Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah İbn Salim Ebî'l-Vefâ (ö. 775/696), el-Cevâhiru'l-Mudîyye, fi-Hayder Abad el-Dekkân 1332.

el-Leknevî, Muhammed b. Abdulhay (ö. 1887-1304), Fevâidu'l Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye, Mısır (t.y).

el-Merginânî, Burhaneddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdi'l-Celîl, (ö.593/1197), el-Hidâye Şerh-u Bidâyeti'l-Mübtedi, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1964.

el-Mevsilî, Abdullah b. Mevdûd (ö. 1284/1867), el-İhtiyâr li-Talili'l-Muhtar, İstanbul 1451.

el-Meydanî, Abdulganî el-Guneymî,(ö.1292/1881), el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb, Matbaa-i Dersâadet, İstanbul (t.y.)

el-Müslim, Ebû'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/874), el-Câmiu's-Sahîhu'l-Müslim, Muhammed Fuad Abdu'l-Bâkî, Daru-ihyi'l kütübi'l-Arebiyye, Mısır 1955.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuâyb (ö. 303/915), es-Sünen, Matbaatu-Mustafa el- Bâbî el-Halebî,Mısır 1964-1383.

en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310), Keşfu'l-Esrâr, İstanbul 1986.

en-Nevevî, Muhiddin Ebû Zekeriyya b. Şeref, Sahîhu Muslim bî Şerhi'n-Nevevî, Kahire (t.y.).

Eroğlu Muhammed, İmam Muhammed eş-Şeybani Nesebi,Hayatı ve İlmi,İslam Medeniyeti Yıl:2 sayı:20 mayıs-haziran, s.31-34. İstanbul 1969.

es-Sabûnî, Muhammed Ali, Revâiü'l-Beyân, Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'an, İstanbul (t.y.).

es-Sahnûn, b. Saîd et-Tennûhî, (ö.240/854), el-Müdevvenetü'l-Kûbra, Matbaatu's-Saâde, Mısır 1323.

- es-Semânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mensûr et-Temimi (ö.562/1162), el-Ensâb, Beyrut 1988/1408.
- es-Senânî, Abdurrezak b. Hamam,(ö.211/827), el-Musannef, (thk, Habiburrahman I- Âzemî), Gücrat, Pakistan 1392/1972.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebû Selh (ö.483/1097), el-Mebsût, Çağrı Yayınları, İstanbul 1983.
- es-Subhanî, Ca'fer, Mevsûat-ı Tabakâti'l-Fukaha, Dâru'l-İhyâ, Beyrut (t.y).
- eş-Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris,(ö.204/819), el-Ûmm, (m.y., b.y., y.y.), 1968.
- eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hasen, Kitabu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medine, (Thk. Mehdî Hasen el-Keylanî), Âlemu'l-Kütüb, 3. Baskı, Beyrut 1403/ 1983.
- eş-Şirazî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali, Yusuf el-Firûzâbâdî (ö. 476/1083), el-Mühezzeb fi Fikhi Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî, Matbaatu İsa el Bâbî el- Halebî,Mısır (t.y.).
- et-Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Seleme (ö. 321/933), Şerh-i Meâniyi'l-Asâr, Matbaa-i Mustafa Mamud, Niger Leknev 1867.
- et-Tebrîzi, Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb, Mişkâtü'l-Mesâbih,(thk. Muhammed Nâsiruddin el- Elbânî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1985.
- et-Temimî, Takiyuddin b. Abdulkadir (ö. 1010/1005), et-Tabakâtu's-Senîyye fi Terâcimi'l-Hanefîyye, (Nşr. Abdulfettah Muhammed el-Hilv), Dâru'r-Rufâî Riyad 1403/1983.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Servet (ö. 279/892), el-Câmiu's-Sahîh 1. Baskı, Mısır 1931/1350.
- et-Tüsî, Ebû Ca'fer Muhammed el-Hasan b. Ali (ö. 460/1068), el-Mebsût fi Fikhi'l-İmâmiyye, Tahran 1387.
- ez-Zebidî, Muhammed Murtaza (ö.1205/1790), Tâcu'l-Arûs Min Cevahiri'l-Kâmûs, 1968.
- ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö.748/1347), Târîhu'l-İslâm, (Nşr. Ömer Abdu's-Selâm Tedmûrî), Dâru'l-Kütübî'l-Arabî 1992-1413, Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ, Beyrut 1404/1984.
- ez-Zeyl'aî, Fahreddin Osman b. Ali, Şerh-ı Kanz al-Dakâik, 2. Baskı, Beyrut (t.y.).
- ez-Ziriklî, Hayreddin, el-Â'lâm, 2. Baskı (t.y.).
- ez-Zurkani, Abdul-Baki, el-Cami beyne İlmi'l-Usul ce'l-Meanî, Şerhu Zurkani, Mısır 1307.
- Firûzabadî, Ebû-Meciddin Muhammed b. Yakub (ö.817/1415), Kâmusu'l-Muhît, İstanbul 1990.

Gazzâlî Ebû Hâmid Muhammed b.Muhammed (ö.505/1111), el-Mustesfa min ilmi'l-Usûl, 1.baskı, el-Amiriyye Bulak,Mısır 1322.

Gerdizî, Ebû Saîd Abdulhay b. ez-Zuhâk İbn Mahmud, Zeynu'l-Ahbâr, (Nşr. Abdulhay Habîbî), Tahran 1347.

Gûbar, Mîr Gûlam Muhammed, Afganistan Der Mesîr-i Tarih, Kabil 1366.

Hamidullah, Muhammed, İslam Hukuku Etüdleri, Bir Yayıncılık, 1989.

Hayrettin Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, İstanbul (t.y.), İrfan Yayınevi.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin, (ö.1252/1836), Mecmuâtu'r-Resâil, Beyrut (t.y.). Reddu'l Muhtar, ale'd-Durri'l-Muhtar, Şerh-iTenviri'l-Ebsâr, Dersaadet, (t.y.)

İbn Âşûr, M. Tahir,(Ö.1973) İslam Hukuk Felsefesi, (Trc. Vecdi Akyüz- Mehmet Erdoğan), İstanbul 1988.

İbn Cûzeyy, el-Kavânine'l-Fikhîyye, Beyrut 1409.

İbn Cûzeyy, el-Kavânine'l-Fikhîyye, Beyrut 1409.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, (ö.235/850)(thk, Sâid Muhammed el-Hâkim) el-Musannef, Daru'l-Fikr, Birinci Baskı Beyrut 1409/1989.

İbn Hacer el- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, Fetu'l-Bârî, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut (t.y.).

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456/1063), el-Muallâ Bil-Âsâr, İdaretu't-Tabaatu'l-Muniriyye, Dimeşk 1347.

İbn İmâd, Şehabeddin Ebî'l-Falâh, Şezerâtu'z-Zeheb, Beyrut 1410/1989.

İbn Kesîr, İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmâil İbn Ömer (ö. 774/1373), el-Bidâye ve'n-Nihâye, Mısır 1932.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö.630/1230), el-Muğnî, Beyrut 1972.

İbn Kutluboga, Zeynüddin Ebî'l-Adl Kâsım (ö. 879/1316), Tâcu't-Terâcim, (nşr. İbrahim Salih), Beyrut 1412/1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b.Yezid el-Kazvinî (ö. 275/888), es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

İbn Makûla, el-Emir el-Hâfiz, el-İkmal, Beyrut (t.y.).

İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b.Mükerrrem(ö.711/1311), Lisânü'l-Arab, Beyrut 1968.

İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b.Ahmed (ö.797/1199), el-Hâfid, Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid, Beyrut 1403.

İbnu'l-Cevzî, Ebî'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali İbn Muhammed b. Ali (ö.597/1201), el-Muntazâm fi Târihi'l-Mulûk ve'l-Ûmem, Haydarabad ed-Dekön 1357.

İbnu'l-Esîr, İzzuddin Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid eş-Şeybanî (ö.630/1233), el-Kâmil fi't-Târih, Kahire 1348.

.....el-Lubâb fi Tezhîbi'l-Ensâb, Kahire 1357.

İbnü'l-Hümâm, Kemâluddin Muhammed b. Abdulvâhid (ö. 861/1456), Fethu'l-Kadir ale'l-Hidâye, Mısır (t.y., b.y.).

İnce, İrfan, İslam Hukukunda İrtidat Suçu ve Cezası, (Yüksek Lisans), M.Ü.S.B.E. İstanbul 1995.

İslâm Ansiklopedisi. (İ. Kafesoğlu, T. Yazıcı, N.M. Çetin tarafından Leyden tabı esas tutularak telif, tadil, ikmal ve tercüme sureti ile neşredilmiştir), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988.

Kavakçı, Yusûf Ziya, Karahanlılar Devrinde Maverâünnehir İslam Hukukçuları, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.

Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemu'l-Müellifin, Beyrut 1380/1961.

..... Mukaddemât ve Mebahis fi Hadarâti'l-Arab ve'l-İslam, Dimeşk 1974/1394.

Keskioğlu, Osman, Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku, Müftüoğlu Yayınları, 1969.

Köprülüzâde, Muhammed Fuat, Samanoğulları, Türk Tarih Kurumu Başveka-Let Matbaası, Kütüphanesi, Ankara.

Kurt Hasan, Devlet Kurma Sürecinde Sâmhâoğulları, AÜİFD, XLIV, sayı,2, A.Ü. Basımevi, Ankara 2003, 109-129.

M. Hayri Kırbaçoğlu,“ İslam'a Yamanan Sanal Şiddet Recm ve İrtidat Meselesi“ İslamiyat V (2002) ,sayı 1, 125-132.

Mar'uf Nacî,Urûbetu'l-Ulema, I.baskı, Irak 1974/1394

Muhammed Eşref, Târih-i Umumî ve Osmanî Atlası, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1329.

Muhammed Mahrus, Abdullatif , Meşayih-u Belh Mine'l-Hanefiyye , Irak 1977/1367

Müneccimbaşı, Derviş Ahmed, Thk. Ahmed Nedim Mütercim, Sahâyifi'l-Ahbâr, Matbaa-i Amire, İstanbul 1285.

- Özel Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, Ankara 1990.
- Pakalın, Mehmet Zeki , Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Maarif Basımevi, İstanbul 1956.
- Par Mirkhond, Histoire Des Samanides, Imprimerie Royale, M.DGGGXLV,
Paris 1845,
- Schacht, Jaseph, el-Mehâric fi'l-Hıyel. Bağdat 1930.
- Servet, Armağan, İslâm Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler, Ankara 1987.
- Sezgin Fuat, G.A.S; Geschichte der Arabischen Schrifttums, Leiden, E.J. Brill 1975.
-Târîhu't-Turâsi'l-Arabî, Mütercim, Mahmud Fehmi Hicazî, İdaretu's-Sakafe ve'n-Neşr
1403-1983.
- Şa'ban, Zekiyuddin, İslâm Hukuku İlminin Esasları, (çev. İ.Kafi Dönmez), Ankara 1990.
- Taşkubrazâde, Mevlânâ İsamuddin Ebû'l-Hayr Ahmed b. Muslihiddin, Tabakâtu'l-Fukahâ, Musul 1961.
- Türk Ansiklopedisi, Afganistan md, yazarı belirtilmemiştir. Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976.
- Türk Hukuku Lugatı, (Türk Hukuk Kurumu tarafından hazırlanmıştır), Maarif Matbaası, Ankara 1944.
- Ûdeh, Abdulkadir, et-Teşrîu'l-Cinâi'l-İslâmî. Mukarânen bi'l- Kânûni'l-Vad'î. Daru'l-Kitabi'l-Arabî,
Beyrut 1994.
- Yiğit, Yaşar, “ İnanç ve Düşünce Özgürlüğü Perspektifinden İrtidat Suç ve Cezasına” Bakış , İslamiyat c.2,
sayı.2, Nisan-Haziran 1999, 121-135.
- Zeydan, Abdülkerim, el-Mecmuât-ı Buhûs-ı Fıkhîyye, Beyrut 1986.

(ARAPÇA METİN)

“el-Kafi” adlı eserinden Hudud Bölümü